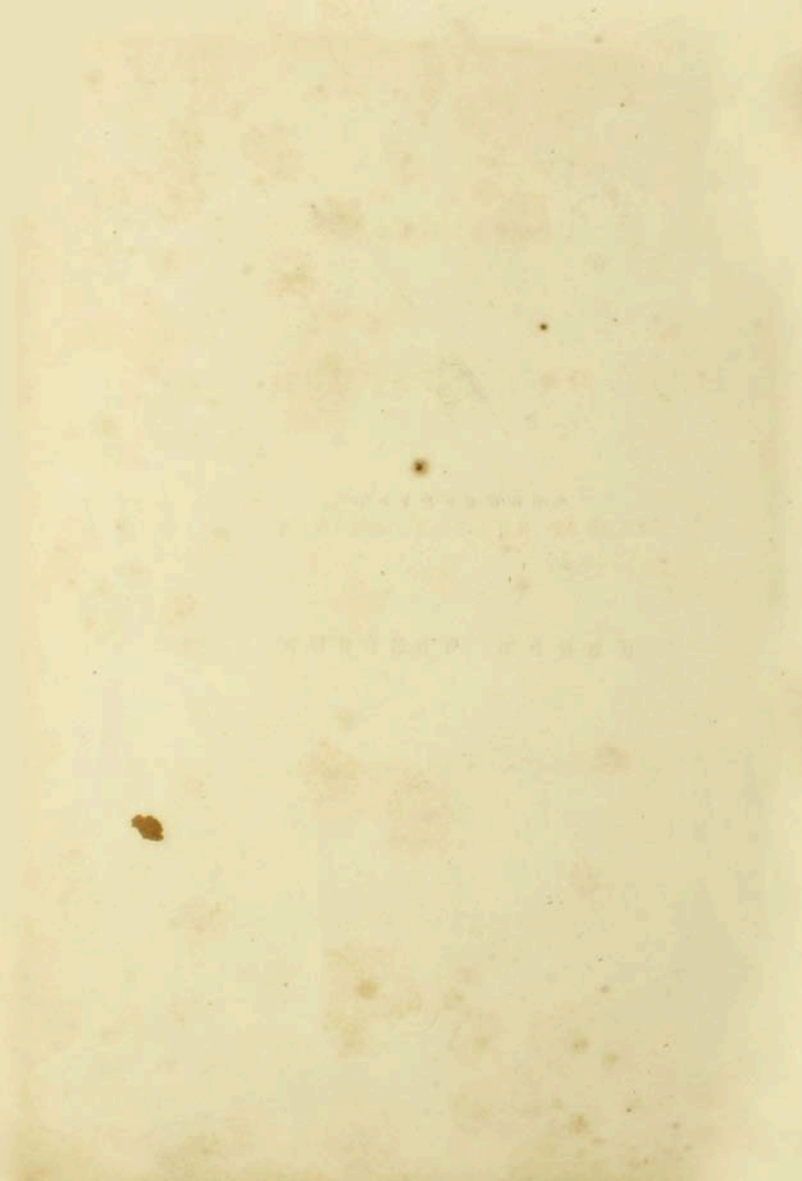

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Բ Ի Ի Ն

Մ Ե Ծ Ի Ն Պ Ե Տ Բ Ո Ս Ի

Պ Ա Տ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մ Ե Ծ Ի Ն Պ Ե Տ Ր Ո Ս Ի

Կ Ա Յ Ս Ե Ր Ա Մ Ե Ն Ա Յ Ն Ռ Ո Ւ Ս Ա Յ

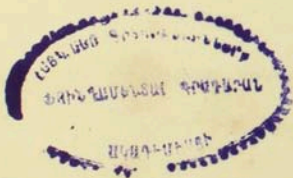
Նշխարատարեայ Ռաֆայէլ Պատկանեան

1863

Ս. ՊԵՏԵՐՐՈՒՐ

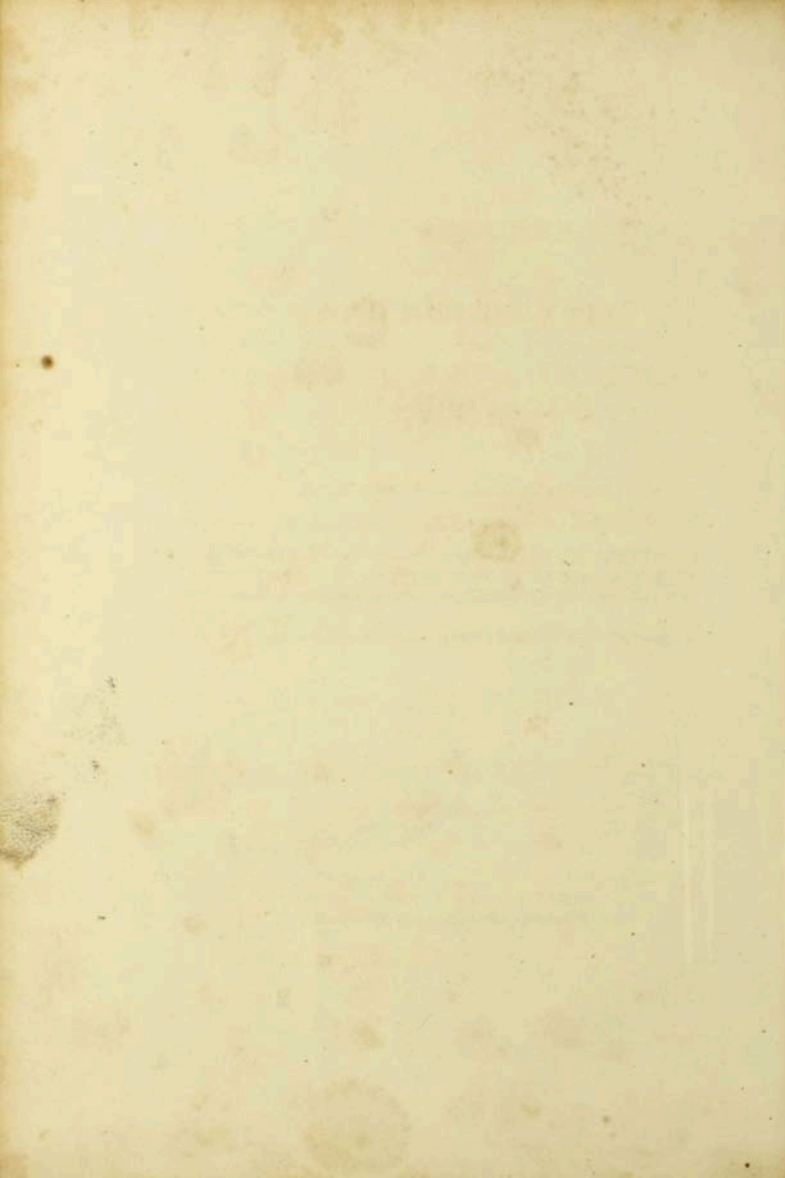
Печатать позволяется съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Цензурный Комитетъ установленное число экземпляровъ. С. Петербургъ. 27 Августа 1861 года.

Управляющій должность Цензора С. Загбенинъ.

Կգույ

128

ՆՈՐԻՆ ԿՍՅՍԵՐ ԱԿՍՆ

ԲՍԲ ՁՐՈՒԹԵԱՆ

ԿՆՅՈՐՈՐԴԻՈՑ ԵՒ ԳՆՀՆԺՆՈՆԵՐԻ

Ն Ի Կ Ո Լ Ա Ց Ա Լ Է Ք Ս Ա Ն Գ Ի Ո Վ Զ Ի Ն

ամենաՏղատակարար նուիրում է

Խափայէլ Պատկանեանը.

Համար պէտք էին տասնեակ դարեր և շատ քանքարաւոր մարդոց քրտնաջան և անդուլ վաստակք:

Պետրոսի մանկութեան օրերունն Ռուսաստանը բարրարոտական աշխարհ էր. լուսաւորութիւնը, գիտութիւնը՝ ինչպէս վարակիչ պաշտ, ինչպէս չար աղանդք չարաչար հալածութեամբ էին քսահինգ միլլիոնեայ ժողովրդէն, այն ինչ դրացի Եւրոպան կատարելագործութեան վերնագոյն սասիճանին էր հասած:

Հերոսական ուսերու վերայ շալկած իւր ժողովուրդը՝ Մեծն Պետրոսը հսկայի քայլերով վաղեց այդ լուսաւոր ժողովուրդներու ետեւն և . . . հասաւ: Գալոսներ, արուեստատուններ, դործարաններ, նաւարաններ, ջրանցքներ և հազար ու բար ու բիշ միջոցներ ազգային լուսաւորութեան, ինչպէս կախարդական գաւազանի զօրութենով, յերևան եկան Ռուսաստանի մէջ, որ երբեմն ծածկած էր լայնատարած դաղանարնակ անտառներով, ամայի վայրերով և դարշաշունչ մօրասներով:

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

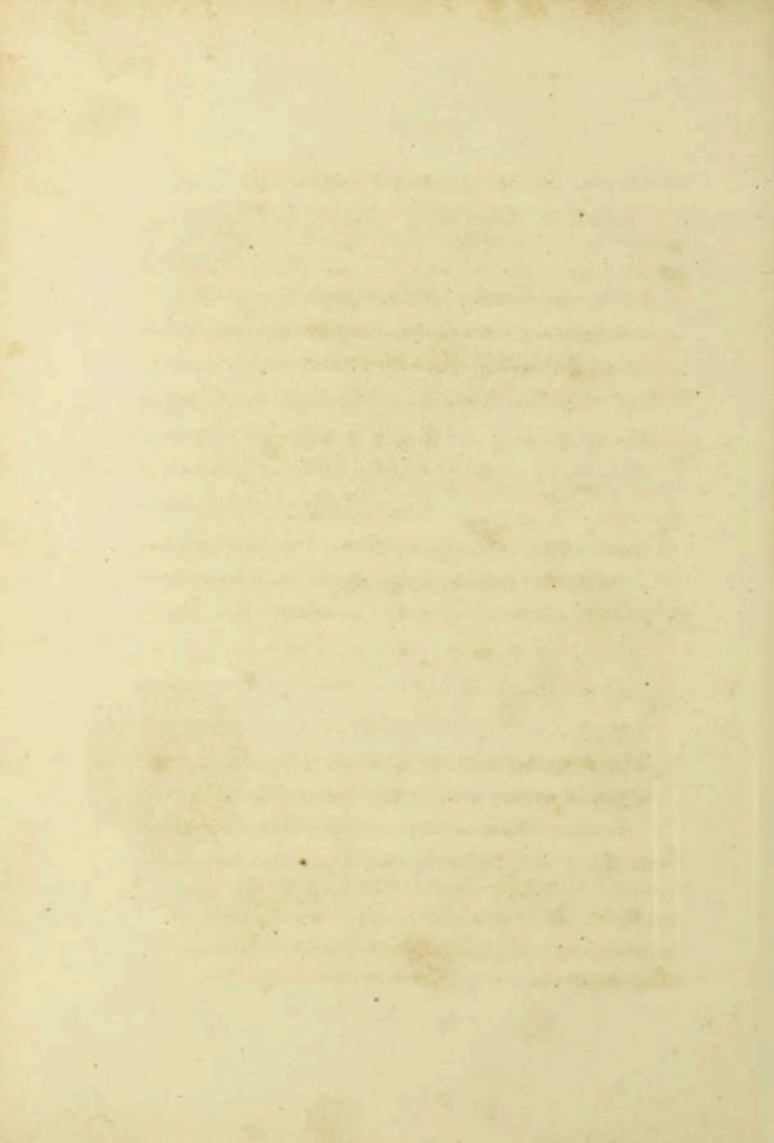
Մեծն Պետրոսը միշտ մնալու է պատմութեան մէջ ինչպէս մի չքնաղ նախապաղափար աշխարհաշէն, աղգասէր և այն ամենայն առաքինութենով զարդարած թագաւորի, որ ինչպէս կենդանի օրինակ պիտի լինի աշխարհիս ամեն հղօրների առաջը: Նորա վարքը պիտի մնայ ինչպէս հետախուղելի առարկայ ամեն վիճակի և կոչման մարդոց համար՝ ամենաբարձրից բռնած՝ մինչև ամենաստորը:

Պետրոս Մեծը, իւր շահատակութիւններովն, համեմատւում է այն դիւցադներուն, որոնց որ նախնի մարդկութիւնը, մարդուն տկար արարած կարծելով, չի համարձակել նոցա մարդ կոչելու, ուստի նոցա անունը դիք կամ չաստուածք է դրել: Աներկբայելի է, որ Յոյնի վառ երևակայութիւնը սորա յիշատակը դիշերուայ անամպ երկնակամարի վրայ աստղերով կ'արձանագրէր, եթէ Պետրոս Մեծը կեցած լինէր նոցա մէջ, մեղանից երէք հազար տարի առաջ:

Միայն Հանճարի, միմիայն կիսաստուածի գործ էր քառորդ դարումը կատարել այն, ինչու

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ռ Ե Զ Ի Ն

Մանկու թիւեր: — Դաստիարակու թիւեր: — Ստրէլէցնի բի սպըս-
տամբու թիւեր: — Սփիւայի գաւ. երբ: — Նորա պատու. հասը: — Պեւ-
րոսի միասկետու թիւեր:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Մ Ե Ծ Ի Ն Պ Ե Տ Ր Ո Ս Ի

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ռ Ե Զ Ի Ն

Մանկութիւնը: — Դաստիարակութիւնը: — Ստրէլէցների ապրտամբութիւնը: — Սփիայի դաւերը: — Նորա պատուհասը: — Պետրոսի միապետութիւնը:

Եւծին Պետրոսի հայրը Ալէքս աբբան երկու անգամ էր ամուսնացած. առաջին ամուսնութիւնից ունէր երկու որդի՝ Թէօդոր և Իլան և մի դուստր Սփիա անունով: Երկրորդ անգամ պսակուեցաւ նա Նաթալիա օրիորդի հետ, որ Նառիշկինի տոհմէն էր և 1672ին Ս. Իսահակ Գալմաղայիի տօնի օրը ծնաւ ՊԵՏՐՈՍԸ:

Նորա անունը Պետրոս կոչուելու պատճառը այն էր, որ նորա ծնողքը այդպէս էին կամեցել, նմանապէս ոչ ՚ի պատիւ որպէս և իցէ արքայազն տոհմի. այլ մի սրբակրօն արեղայ՝ անունը Սիմէօն, Պետրոսի ծնելէն առաջ մարգարեացել էր, ասելով, «Նորածնունդ արքայորդին Պետրոս պիտի կոչուի և նորափառքը լուսաճաճանչ աստղի նման պիտի բարձրանայ և աշխարհ արարած պիտի լուսաւորէ» :

Պետրոսի ծնունդը անպատմելի ուրախութեամբ լցուց թէ՛ նորա հօր և թէ՛ բոլոր Ռուսերի սիրտը, ինչու որ՝ նորա երկու եղբարքը թուլամորթ և հիւանդոտ էին, իսկ ինքը Ալէքսը արդէն տարիքը առած էր, որով շատ դիւրին էր որ ծերացած արքայի մեռնելէն յետոյ Ռուսսիոյ գահը կամ՝ դատարկ մնար և կամ՝ մերձակայ աղգերի աշխարհակալութեան խաղայիկ լինէր : Յունիսի 29 ին Ս. առաքելոց Պետրոսի և Պողոսի տօնի օրը կատարուեցաւ մանուկ արքայազնի մկրտութեան ձեռքը Չուդով մենաստանի մէջ : Կնքահայրը Թէօփօր արքայորդին էր, իսկ կնքամայրը՝ Իրինէ դշխոն :

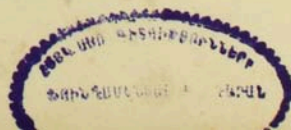
Մանուկ արքայորդին օրօրոցի մէջ ակն տեսանելի աճում և զարգանում էր, և ինչպէս ժամանակակից տարեգիրն է ասում. «Աստուծոյ շնորհը նորա վերայ էր» : Նորա հօր սրտի ուրախութիւնը ո՛չ չափ ունէր, ո՛չ սահման, երբ

տեսնուով էր նորա օրէ օր ծաղկի պէս փթթելը
և փայլուն յոյսերը Ռուսսիոյ ապագայ բարօրու-
թեան մասին վերանորոգուով էին Ալէքսի Տոպ-
ուոյ մէջ: Իւր որդւոց մէջ ամենից առաւել Պետ-
րոսին էր սիրում նա, և իւր բոլոր ճիգը և մը-
տադրութիւնը նորա վերայ էր դարձած, որպէս
զի յապահօյլ լինէր նորա անդին կեանքը:

Նա դեռ ևս երեխայական հասակի մէջ էր,
երբ արդէն սկսել էր ցոյց տալու իւր զգօնու-
թիւնը և պատերազմասէր ոգին: Նորա տօնի օրը
զանազան ընծաների հետ միասին տուել էին
նորան նաև մի թուր: Անմեկնելի էր երեխայի
ուրախութիւնը այդ պարգևի համար. ուրախ
ուրախ գնաց հօրը մօտ և խնդրեց, որ նա իւր
ձեռքով նորա մէջքին կապէ այդ թուրը, և այ-
նուհետև ո՛չ գիշեր և ոչ ցերեկ ձեռքէն բաց
չէր թողնում, և շատ անգամ քնելիս հետն էր
առնում անկողնի մէջ:

Նորա պատերազմասէր ոգին առաւել աճե-
ցնելու խորհրդով՝ Ալէքս արքան հրամայեց,
որ աւագանւոյ որդւոցը ժողովին, զինւորական
նշանադրեալ հագցնեն և նոցա հետ միասին Պետ-
րոսին զինւորական վարժքով զըօսեցնեն: Մի ժա-
մանակ այդ մանկահասակ զինւորներից շատ խում-
բեր և վաշտեր կազմուեցան և Պ օ տ է շ ն Ը Ղ
(զըօսեցուցիչ) անուն ստացան: Հուսկ յետոյ նո-

Կնոյ
191

րանից երկու թիկնապահ գունդ բաղկացան՝ մինը Պաէօրուօժէնակի և միւսը՝ Սիմիօնօլսակի :

1676ի Յունուարի 3մին վախճանեցաւ Ալէքսարքան և ետամեայ Պետրոսին յանձնեց ԿիրիւՆաօրիշկինի և այլ հաւատարիմ՝ բոյարների խընամքին , սրտուիրելով նոցա , որ իւր սիրական որդուն իւրեանց աչքի լուսի պէս պահպանեն :

Քուսսիոյ գահը ժառանգեց Ալէքսի երեց որդին Թէօդորը : Մենք լուսթեամբ կ'անյնենք այն դէպքերովն , որոնք այդ միջոցին հանդիպեցան , ըստ որում նորա ամենին յարակցութիւն չունին մեր պատմութեան հետ . այնքան միայն կ'ասենք , որ Միլօսլաօլսակի բոյարների (Ալէքսի առաջին ամուսինը Միլօսլաօլսակի տոհմէն էր) նենդ հնարներով և բանասրկութիւնովն հարածուեցան կամ արսորուեցան Նաթալիա դշտոյի շատ ազգականները և մտերիմ բարեկամները : Բայց Թէօդոր արքան շատ սիրում էր Պետրոսին և ոչ միայն խոջնդոտն եղաւ նորա օգտաւէտ պատերազմական զբօսանքին , այլ ընդհակառակն՝ Նաթալիոյ հետ միասին մեծ մտադրութեամբ ըզբաղեցաւ նորա դատարարակութեան մասին :

Երբ որ Պետրոսը իւր հնգամեայ հասակը մտաւ՝ նորա դատարարակիչ կարգեցաւ դրադէտ Զօթօլը , որ թէև ինքը շատ խորին գիտութեան տէր չէր , բայց իւր իմացածը աննախանձարար հողարդեց իւր ալքայայն սանին , եւ այդ կերպով

Ռուսաստանի ապագայ լուսաւորիչը սովորեցաւ նորանից կարգաւ դրել և Ռուսսիոյ սրտամութեան գլխաւոր անցքերին թէթէ ծանօթութիւն ստացաւ. բայց երբ որ Պ'տորոսը իւր վարժապետի բոբր խնայածը քանկեց և սպառեցուց, այն ժամանակ նորան յանձնեցին Շվեյցարացի Լըֆօրթին, որ վերջի ժամանակները Պ'տորոսի սրտակից բարեկամը դարձաւ : Այս խելացի օտարացիին շուտ հաւակացաւ իւր արքայագին սանի հանձարեղ ընդունակութիւնը . խնայաւ և այն, թէ ինչ ու ինչ սէպք էր սովորեցնելու, ու սկսաւ նորան գաղափար տալու տէրութեան կառավարութեան, թաղաւորի սարսաւորութեան և սատերազմական կանոններու մասին : Բայ յայդմանէ Պ'տորոսը ժրաշնու թեամբ պարսպուժ էր սլաղի լեզուներով :

Ալէքս արքայի մահէն յետ՝ Պ'տորոսը և նորա մայրը բնակուժ էին արքունեաց մէջ և նորընտիր թէօզոր արքայի յօժարութեամբ իւրեանց առանձին արքանեակները, սպասաւորները և պաշտօնակալները ունէին : Բոյար Ն սղիկովը, որ պալատի հաղարապետը և գլխաւոր կառավարիչն էր, պատճառ բերելով բնակարանի նեղուածքը, առաջարկեց Նաթալիա գշխոյին, որ աւնու հետը սրդուն և երթայ մի ուրիշ տան մէջ բնակի : Հնգամեայ Պ'տորոսը իսկոյն հասկացաւ հաղարապետի խարզախութիւնը . սիրտը

խոր խոցուած՝ խակոյն գնաց իւր եղբօր մօտ և իւր դժկամակութիւնը յայտնելով նորան, այսպէս վերջացուց խօսքը. «Մի՛ թէ ես Ալեքս արքայի որդին չեմ, որ իմ հայրական տան մէջ մի փոքրիկ խորշ չունիմ՝ բնակելու» :

Այս արդարացի բողոքի հետևանքն այն եղաւ, որ յանդուգն Եղիշկովին արքունական պալատէն հնոացուցին : Նորա մանկական հասակի պատմութիւնը լի է այսպիսի արիասիրտ և համարձակ խօսքերով և գործերով :

Երբ որ թէօդոր արքան ևս վախճանեցաւ, (1682ի Ապրիլի 27ին) Յովակիմ՝ պատրիարքը հրամայեց ամեն աստիճանի և կոչման մարդոց ժողովելու պալատի մէջ և երկու արքայորդոցմէ մէկին արքայ ընտրելու՝ կամ Եօաննին կամ Պետրոսին : Ակները միաբերան Պետրոսին ընտրեցին : Այս ընտրութիւնը առանց սիրտը մնալու հաստատեց նաև ինքը արքայորդի Եօաննը, իրեն անընդունակ համարելով թագաւորելու. և այս կերպով Պետրոսը իւր տասնամեայ հասակի մէջ նստաւ Ռուսիոյ գահը այն պայմանաւ, որ մինչև նորա չափահաս տարիքը՝ տէրութեան սանձերը պիտի լինէին Նաթալիա թագուհւոյ ձեռքը :

Այս անցքը շատ անախորժ էր թէ՛ Սօփիա դշխոյին և թէ՛ նորա համախոհ բոյարներուն : Նա իրօք կարծում էր որ՝ եթէ Եօաննը ընտրուէր արքայ՝ տէրութեան կառավարութիւնը իրեն կը

յանձներ. և արգարև Մօփիա դշխոն զգօն, խորագէտ և փառասէր կին գոլով՝ զուրկ չէր վարչութեան ընդունակութենէն: Այնուհետև որ ու գիշեր նա մտածում էր, թէ ի՞նչ հնարքով իւր փառասէր զիտաւորութեանը հասնէ. և այդ չար վախճանին նա ապստամբեցուց Ստրէլէցներին, որոնց զլխաւոր հրամանատարը Մօփիայի հաւատարիմ համախոհ Խօվանսկի իշխանն էր:

Ստրէլէցները պահանջեցին, որ Եօանը ևս գահ նստի, ըստ որում Ալէքս արքայի երէց որդին գոլով՝ անժխտելի իրաւունք ունէր նորա ժառանգը լինելու: Այդ խոռոլութեան ժամանակ շատ աւագորեարք զո՛հ եղան ապստամբներու կատաղութեանը, որոնց մէջ էր նաև առաքինի Մաթիլէյ բոյարը՝ Նաթալիա դշխոյի ազգականը և դաստիարակիչը: Այս կերպով Մօփիան իւր ըզձին հասաւ: Նորէն ընտրութիւն արաւ ժողովուրդը. արքայական գահի վերայ նստան Եօաննը և Պետրոսը և նոցա անուամբ կառավարողը Մօփիան ընտրուեցաւ:

Պաղաւորութեան ծէսը մէկ ամսէն ետև, այսինքն Յունիսի ՉՅին կատարուեցաւ: Մօփիան առատ ձեռքով վարձատրեց Ստրէլէցների եռանդը, շատ պարգևներ տուաւ նոցա, շատ արտօնութիւններ և իրաւունքներ շնորհեց և վերջապէս, ՚ի յիշատակ նոցա հաւատարիմ՝ ծառայութեանը, Կարմիր Հրապարակի մէջ մի ար-

ձան կանգնեցուց 'ի պատիւ նոցա : Այնուհետեւ
Ստրէլէյները աշնակս լըրացած , աշնակսի սակ-
րասան կամք ստացան տէրութեան մէջ , որ հը-
շար չի կար նոցա կարգի ու կանոնի բերելու և
օրինաց սողն ակնածա թիւն ունենալու . միայն
Պետրոսի հզօր ձեռքն էր , որ յետ ժամանակաց
կարողացաւ հնազանդեցնել և բնաջինջ անել նո-
ցա մոլեղին և խռովայոյց խռամբերը , որոնք
շատ վնասներ հասուցել էին Քուստատանին :

Վսկղբան իւր թաղաւորութեան , տակաւին
մանկական հասակի մէջ գտլով , Պետրոսը ցոյց
տուաւ իւր հոգւոյ արիւթիւնը և սրտի քա-
ջութիւնը , որոյ նմանը հազիւ թէ ուր և իցէ
կարելի է գտնել :

Ալէքս սրբայի թաղաւորութեան ժամանակ ,
Նիկոն պատրիարքը նկատելով , որ ձեռագիր
սբբագան մատենաների մէջ , օրինակի չներու ան-
գղատաութեամբը , շատ վրիպակներ էին սարդել ,
սկսաւ այդ վրիպակները ուղղել և հետզհետէ
տպագրել . իսկ աղճատած ձեռագիրները հրա-
մայեց եկեղեցիներէն ժողովել և նոցա տեղ տը-
պածները դնել : Այս պարագան , որ ըստ ինքեան
բարի խորհրդով էր կատարած , շատ մոլեռանդ
քահանաների և աշխարհականների կասկածելի
թուեցաւ , և նոքա կարծելով թէ իւրեանց հա-
ւատի մարբութիւնը դորանով կարող է եղծուե-
լու , սաստիկ ընդդիմացան այդ վերանորոգու-

Թեան. տէրութեան առջև բողոքեցին և խընդ-
րեցին, որ եկեղեցեաց մէջ մատեանները անփո-
փոխ մնան : Բայց երբ որ Ալէքս արքան նոցա
գանդատը և պահանջմունքը անիրաւ դտաւ և
նոցա խնդիրը մերժեց , այն ժամանակ վերոյի-
շեալ մոլեռանդները հեռացան Ռուսաց եկեղեց-
ւոյ ծոցէն, և այնուհետև նոցա անունը մնաց Հը-
նասաւատք կամ հերձուածողք :

Ահա այդ կրօնական վէճն էր , որ երկրորդ
անգամ նորոգուեցաւ . բայց սյս նուազ հեր-
ձուածողները ոտքի էին հանել Ստրէլեցներուն ,
որոնց մեծ մասը հնասաւատ էր : Թէև ասլըս-
տամբները մեծաւ մասամբ կոյր եռանդով էին
վարակուած և այդ վրդովմունքը նոցա երևում
էր մի աստուածահաճոյ գործ, բայց նոցա առաջ-
նորոգը կրօնական յստակութիւնը իւրեանց
փառասիրութեան յարահալ գործի էին համա-
րում, և այդ աղմկալից ժամանակ կամենում էին
խաթամուծ ամբոխի գործակցութենովն մեծա-
մեծ փառքի ու սրտուի հասնել : Այդպիսի դա-
ւաճաններէն էին ահա խօվանսիի և Միլօսլավսիի
իշխանները : Նոցա մէջ ամենէն ժիր և արին էր
Խվան Միլօսլավսիի նենդ և խորամանկ բոյարը,
որ Սօփիա դշտոյի անունով մեծամեծ պարգևներ
և արտօնութիւններ խոտանալով՝ Ստրէլեցների
գլխաւորներից շատերին իւր կողմը դարձուց,
ինչպէս՝ Տիրէտին, Օղեռովին, Գէոմանովին և այլ

շատերին : Իսկ հնահաւատների գլխաւոր քարոզիչը և աղանդապետն էր մի աննշան քահանայ սուտ-սրբակրօն յորջորջմունքով :

Եռօաննին և Պետրոսին համոզեցին թոյլ տալ հնահաւատներին արքունեաց մեջ, պատրիարքի և եկեղեցականաց հետ, բոյարների և տէրութեան ամեն մեծամեծներու առաջ հրատարակաւ հաւատոյ մտտին վիճաբանել : Առաջին խօսքերէն սլարդ և յայտնի երևեցաւ հերձուածողների և մանաւանդ նոցա Նիկիտա քարոզչի սուպտոյիտութիւնը, որոնք ամօթով խայտառակուած՝ մինչև ցայն աստիճան կատաղեցան, որ ձեռքերը բարձրացուցին պատրիարքի և եկեղեցականաց վերայ և տեղեիտեղ կամենում էին սղանել նոցա :

Եռօանը և նորա հետ շատ բոյարներ հնարչի գտնելով այդ խռովութիւնը հանդարտեցնելու, շուտով դուրս դնացին սալատէն. բայց տասնամեայ Պետրոսը՝ նստած գահէն ոտքի կանգնեցաւ, մի կարծ, բայց ազդու ճառ կարդաց բազմութեանը, և դառնալով դէպի խոր ուղեկիցները, ասաց. « Ինչէ՞ն զարհուրեցար, դնացէ՛ք թշնամեաց դէմ » : Մանկահասակ արքայի օրինակէն խրախուսած, նորա յարձակեցան հերձուածողներու վերայ ու սալատէն արտաբսեցին, և այդ կերպով խաղաղութիւնը նորից հաստատուեցաւ : Եւ երբ որ այդ վէճը և վիճողներուն բրննութեան և դատաստանի տունին, Նիկիտան և

նորա դիւաւոր համախոհները յանցաւոր համարուեցան և մտհոռ դատաւճիւր կարգացուեցաւ նոցա վերայ. թէ և սպառամբները հնազանդեցան, բայց չհամոզուեցան, և նոցա սրտերու մէջ մնաց դժկամակութեան կայծը, որ յետին ժամանակները բռնկեցաւ :

Արբ որ հերձուածողները սանձահարուեցան, Սօփիան վարչութեան ղեկը իւր ձեռքը առաւ. իսկ Պետրոսը դնաց բնակեցաւ Կօլօմնա, ուր դիւղական անդորրութեան մէջ ազատ և հանգիստ յարատեւում էր իւր կրթութիւնը և դրօնում էր իւր մանկահասակ զինուորներովը : Պետրոսի բարեկամ և դաստիարակիչ Ալ-ֆօրթը նորա մանկական դրօսանքին օգտաւէտ ուղղութիւն տուաւ՝ նոցա խաղերը, անդապի կերպով, դէպի կանոնաւոր Եւրոպական զորավարժ դարձրնելով :

Ուսումնատենչ և հետախոյզ Պետրոսը իւր պաշտօնը սկսաւ զինուորի ամենաստոր աստիճանէն, նախ հասարակ զինուոր, յետոյ թմբկահար և այլն ըստ կարգին, և ստացած խրատներէն չխոտորուելով՝ խստութեամբ կատարում էր իւր պարտաւորութիւնը, անձամբ օրինակ տալով իւր ընկերակիցներին, և այդ կերպով նախապատրաստում էր նոցա իւր սպագայ փառքին և հռչակին օգնական և հաղորդակից լինելու :

Պաշտօնաժէնսկ աւանի և նորա շրջակայ տե-

ղերումը շինում էին բերդեր և պարսպում էին նոցա մ.ջ ազգի ազգի պատերազմական կրթութիւններով: Ամեն կողմից գալիս մտնում էին այդ խումբերու մ.ջ զանազան կոչման մարդոց որդիք, և վերջապէս Պետրոսի ընկերակիցներու թիւը այնքան բազմացաւ, որ պէտք եղաւ նոցա երկու մասն բաժանել, որոց մէկը տեղափոխուեցաւ Սիմօնօւ աւանը: Փոքր ինչ ժամանակ անցնելից յետոյ, Պետրոսին պէտք եղաւ աշխարհագրութեան և բերդաշինութեան վարժապետ, և այդ վախճանին ընտրեց նա օտարազգի Տիմմիւրմանին, որ Ռուսաց զինուորական պաշտօնումն էր ծառայում:

Լը-փօրթը և Տիմմիւրմանը—այս երկու անմահ անձինքը Ռուսաց տարեգրութեան մ.ջ, իւրեանց արքայազն աշակերտին կատարելապէս տեղեկացուցին Արևմտքի լուսաւորութեան, և նորա մ.ջ սերմանեցին այն մեծ խորհուրդը, թէ պէտք էր Ռուսաստանը վերակազմել ըստ օրինակի Եւրոպիոյ պետութեանց: Այսպէս աճում և զարգանում էր մատաղահաս Պետրոսը ուսումնական և զինուորական զբաղմունքների մ.ջ, բոլորովին անտեղեակ գոլով այն փոթորիկին, որ սպասում էր նորան և բոլոր արքայազն տոհմին:

Խօսմանակի իշխանը, որ Ստրէլէցների զըլխաւոր հրամանատարն և Սօփիա զշխոյի մտերիմն էր, ջերմեռանդ հնահաւատ գոլով, շատ

դժկամակած էր, որ իւր համախոհքը այնպէս չարաչար պատուհասուել էին և մանաւանդ Նիկիտայի խայտառակ մահը նորա հոգին անդադար դէպի վրէժխնդրութիւն էր դրդում: Ուստի՝ օր ու գիշեր միտք էր անում թէ ի՞նչ հնարով՝ ի կատար հասցնել իւր շար խորհուրդը: Թէև նա ատելով արքայական տունը՝ վրդովեց Ստրէլէցներին և նոցա օգնութեամբ Սօփիա դշխոյին բարձր աստիճանի հասցուց, բայց յետին ժամանակները Սօփիային ևս սրտի մէջ ատեց և այնուհետև յաջողակ դիպուած էր որոնում նորան ևս գլորել դահէն և կորսնել: Գարձեալ իւր դաւաճանութեան գործի դարձուց Ստրէլէցներուն, սկսաւ զանազան խորամանկ հնարներով նոցա վրդովել, ապստամբեցնել դահակալներու դէմ, և ցայն աստիճան հասցուց նոցա, որ յանդուգն Ստրէլէցները թէև առատաձեռն վարձատրած էին իւրեանց յուզմանց համար, բայց չէին դադարում խօլանակիւ միջնորդութեամբ նորանոր արտօնութիւններ եւ իրաւունք պահանջելու իւրեանց համար: Նոցա պահանջմունքը օրէ օր սաստկանալով, Սօփիան ևս ուրիշ հնար չէր գրտնում նոցա ձեռքից ազատուելու, բայց եթէ կեղծաւորութեան դիմակը երեսէն հանած, հաստատապէս եւ վճարար մերժել նոցա ամէն խնդիրքն ու պահանջմունքը:

Այն ժամանակ զայնպեցած խօլանակին թոյլ

տուաւ նոցա իւրեանց ասերասան կամքին, ու Սարէլէյները իւրեանց չարագործութիւնը մինչև այն սասիճան հասուցին, որ Սօփիան երկմտութեան մէջ ընկաւ՝ թէ Խօվանսկին չունի արդեօք մի չար դիտաւորութիւն: Այսպէս վարանաց մէջ սատանելով և վերահաս վտանգէն երկիւղ կրելով, յանկարծ որոշեց նա բոլոր արքունիքովն Կօլժմնա աւանը տեղափոխուելու, ուր նորա կասկածանքը շուտով ստուգեցան: Առանց ստորագրութեան նամակը նորան երազել արաւ, որ Խօվանսկին ապստամբութիւն է յարուցանում նորա դէմ և հաստատ դիտաւորութիւն ունի կոտորել արքայական գերդաստանը, որ ինքը կարողանայ Թուսսիոյ գահը նստելու:

Այս դաւաճանութիւնը իմանալով՝ Սօփիան ամենեին չայլայլեցաւ ու չվհատեցաւ, այլ անյարպաղ իւր կողմնակիցներուն հետը առած՝ գնաց ու ընակեցաւ Զվենիգօրօզի մենաստանը և այնտեղ դառով հրաւիրեց Խօվանսկիին՝ իբր թէ իւր սօնախմբութիւնը միասին կատարելու համար: Խօվանսկին իւր գլխուն գալու փորձանքը չնախազգալով՝ երկու որդիքը և մի Սարէլէյների խումբ հետը առած, միամիտ գնաց Սօփիայի մօտ: Այն ժամանակ Սօփիան հրամայեց իւր հաւատարիմ սպասաւորներուն, որ խակոյն ձեռք ձգեն Խօվանսկիին և նորա կուսակիցներուն և անխնայաբար մորթեն, որ և այնպէս եղաւ: Խօ-

վանսկին, նորա համախոհ Սարէլէյները և մի որդին դահճի սրի տակ կեանքերը վերջացուցին: Իսկ նորա միւս որդին պրծաւ վերահաս վտանգէն, շտապով Մօսկուա դնաց և Սարէլէյներին պատմեց իւր հօր եւ նոյա մեծաւորի մահը: Իսկ Սօփիան այս կոտորածէն յետ՝ գնաց եւ ամրացաւ Ս. Սարգսի-Ղօրայի մէջ եւ հրաման հանեց, որ մերձակայ տեղերից դուրս գումարուն. և իրօք որ կարճ միջոցումն նորա չորս կողմը երեսուն հազար սպառազինած մարդիկ ժողովուեցան:

Իսկ Սարէլէյները երբ որ իմացան իւրեանց ստաջնորդի և բարերարի ազէտալի մահը, ևս և միտքերը բերելով որ Սօփիան մի ժամանակ նոցա խնդիրքը մերժելէր՝ սաստիկ կատաղեցան, բոլոր քաղաքը ոտքի հանեցին, փակեցին Մօսկուաի դռները, ո՛չ դրսից ներս էին թողնում մարդոց եւ ոչ ներսից դուրս. կողոպտում, հըրդեհում էին բոյաբների աները, և ով որ նոցա եղևնագործութեան մասնակից չէր՝ անողորմ սպանում էին և շատ դորա նման սոսկալի անկարգութիւններ էին անում, ևս և մտադիր էին երթալ Ս. Սարգսի-Ղօրան և խօլանսկիի մահուան վրէժը առնելու համար՝ սպառնանում էին ամէն բոյարներուն կոտորելու: Եւ իրօք որ սպառազինած զօրքերը չհասած՝ նոցա մի մտքը բռնաբար մտաւ Ս. Սարգսի-Ղօրան և սկսաւ

Պատրոսին վնտոելլու՝ որ մեռցնէ. և սարստամբներէն մէկը արքայ մանուկին տեսնելով սեղանի մօտ՝ մերկացուցած սուրը ձեռին վազեց նորա վերայ. բայց քաջասիրտ արքայորդին այս վտանգէն ամենին չզարհուրեցաւ ու չվհատեցաւ, այլ մատով ցոյց տալով Տիրամօր պատկերը սուրը սեղանի առաջն, ,,Եթէ կ'համարձակիս՝ սպանէ՛,« սասց նա քարասիրտ սրիկային, որ այս սպաննալի խօսքերը լսելով՝ ընկաւ նորա ոտերին և ողորմութիւն խնդրեց :

Այնչ այս մինչ այն, զօրքերը ամեն կողմից սկսան դումարուելու, և Սարէլէցները տեսնելով որ, եթէ երկար յամառին և դիմադարձութիւն անեն՝ պիտի չարաչար պատժուին, իսկոյն հնազանդեցան և ողորմութիւն խնդրեցին, և պատրիարքի միջնորդութենովն թողութիւն ըստացան. բայց առաջուայ ունեցած արտօնութիւններէն շատերէն զրկուեցան, նոցա գունդերէն քանիսը այլևայլ հեռաւոր քաղաքներ տեղափոխուեցան, և այն արձանը, որ ՚ի պատիւ նոցա կառուցած էր Կարմիր-Հրապարակի մէջ՝ կործանուեցաւ : Երկու արքան և Սօփիան այն ակներև վտանգէն ազատուած՝ Մօսկուա դարձան :

Երբ որ մայրաքաղաքումն ևս խաղաղութիւն հաւտատուեցաւ, Սօփիան եւ նորա միւս մտերիմ Գօլիցին իշխանը սկսան տէրութեան ներքին եւ արտաքին գործերը կարգի և կանոնի բերելու,

դեռսպաններ ուղարկեցին Եւրոսիոյ տէրութեանց թագաւորներուն, դաշինք (առաջին անգամ՝) կասեցին ճենաստանի հետ, և առհասարակ զգօնութեամբ կառավարեցին Ռուսաստանը: Քէ և Սօփիա դշխոյի մտերիմ Գօլիցիներ երկու անգամ անփառունակ արշաւանք մղեց Ղրիմի վերայ, որով իւր դշխոյի փառքը և Ռուսաց զօրքի զէնքը նսեմացուց. բայց այդ մասին մենք լռութեամբ կ'անցնենք, ինչու որ՝ այդ պարագան ոչինչ յարաբերութիւն չունի Մեծին Պետրոսի պատմութեան հետ:

Գրեթէ եօթը տարի միահեծան իշխեց Սօփիան Ռուսաստանին: Եօանն արքան ՚ի բնէ տըկար և ցաւագար էր և տէրութեան գործերովն պարապելու անընդունակ և իւր աննշան օրերը կրօնական բարեպաշտութեանց նուիրած իւր իշխանութիւնը բոլորովին յանձնել էր Սօփիա քրքրօջը. իսկ Պետրոսը՝ Պոէօբուստէնակ աւանումն բնակուած, բոլոր մտադրութիւնը դարձուցած իւր կրթութեան և ընկերաց զինուորական մարզի վերայ, առաջին տարիները ասենսկին ուշ չէր դարձնում քրօջ գործերին և ոչինչ կերպով խափանարար չէր լինում նորան: Բաց ՚ի Արփորթէն և Տիմմէրմանէն՝ իւր մօտ հրաւիրեց այլազգի Գօրդօնին և սկսաւ նորամէն գաղղիական և հոլլանդական լեզուները սովորելու: Սօփիան լսելով իւր եղբօր պարապմունքը՝ սրտի մջ շատ

ուրախ էր, կարծելով որ այդ անօգուտ դրօսանքը նորան իսպառ մոռանալ կուտայ իւր արքայական բարձր սատիւններ և կոչումներ, և ամեն կերպով աշխատում էր, որ նա չ'շտապէր տէրութեան գործերու մէջ ձեռնամուխ լինելու, որ առաւել և առաւել հաստատուում էր իւր ձեռքումն: Բայց Պետրոսը խելքն ու միտքը ճոխացուցած ուսուցիչներու հրահանգներով՝ սկսաւ փոքր առ փոքր հասկանալու, որ տէրութեան գործերը այնպէս չեն յառաջանում, ինչպէս որ հարկն էր. այնուհետեւ սկսաւ նա Արքայական Խորհրդարանի մէջ ևս ելումուտ անելու և այնտեղ գտնուող աւագանիին, նաև Սօփիային իւր հանձարեղ խելքովն ու արդարացի դատմունքովը հիացնելու: Անդդայի կերպով սկսաւ նա տէրութեան ամեն մանր ու մունր գործերի մէջ խառնուելու և ամեն տեղ անկարգութիւն և զանցառութիւն էր գտնում: Բայց բացարձակ իշխանութիւն չունենալով՝ նրան անտանելի էր թւում ազդեցութիւնը քրոջ, որ իւր հայրենեաց մեծամեծ երախտիք ցոյց տալով՝ այնքան հզօրացել էր, որ մինչև անգամ Իշխանուհւոյ պատուանուն էր ստացել իւր հպատակներէն: Փառասէր Սօփիան դուն գործում էր ամեն տեղ և ամեն պարագայի մէջ եղբարց առաջև իւր նախամեծարութիւնը երևցնելու. ուստի Պետրոսի միջամուխ լինելը տէրութեան գործերուն շատ

անտանելի էր նորա համար: Նորա դժկամակութիւնը ևս առաւել սաստկացաւ, երբ որ Պետրոսը տասնեօթնամեայ հասակի մէջ, առանց քրոջ հաւանութեան և միայն մօր կամքին հնազանդելով, Եւդոկիա Նսպուխին օրիորդի հետ պսակուեցաւ 1698 ի Յունուար ամսի մէջ:

Այս ազատակամ ընթացքովը նա հասկացուց քրոջը, որ արդէն ժամանակը հասել էր, երբ նորա ձեռքը սխալի անցնէին տէրութեան սանձերը: Նոցա փոխադարձատելութիւնը դնալով աճուած և սաստկանում էր և մնում էր միայն մի շարժառիթ, որ այդ ծածուկ ատելութիւնը դէպի յայտնի թշնամութիւն փոխուէր. և այդ շարժառիթը շուտով վրայ եկաւ: Ինչպէս ասացինք, Սօփիան աշխատում էր ամեն տեղ նախամեծար երևիլ իւր եղբայրներու առաջ: Մի օր, եկեղեցական մեծահանգէս թափօրի ժամանակ, Սօփիան արհամարհելով հնուց սահմանած կանոնը, որով արդելած էր կանանց սեռին այդպիսի ծէսերին մասնակից լինելու, ո՛չ միայն ներկայացաւ այդ թափօրի մէջ, այլ և նախապատիւ տեղը ընտրեց և կանգնեցաւ, ուր օրէնքով սխալի կանգնէին երկու եղբայրքը՝ Եօաննը և Պետրոսը Պետրոսը հարեանցի ակնարկեց նորա ապօրինի ընթացքը. Սօփիան չ'լսելու դրաւ եղբօր խօսքը և շարունակեց առաջ գնալու խաչուառի և պատկերների ետևէն: Այս անհնա-

զանդութիւնը խոր խոցեց Պետրոսի սիրտը. առանց մէկ խօսք ասելու՝ թողուց նա թափօրը և գնաց Պափօքոսթէնսկ աւանը: Սօփիան նախազգաց գլխուն գալու փորձանքը և եղբօր բարկութենէն ա՛հ կրելով՝ մտքի մէջ մի սոսկալի խորհուրդ խորհեցաւ, — Պետրոսի կեանքը վըտանդի մէջ ձգել և բոլորովին տիրել Ռուսսիոյ գահին: Հրաւիրեց Շարլօվիթին, որ Ստրէլէցների մեծաւորն էր և նորա հետ միասին եղբօր դէմ գաղանի դաւաճանութեան դաշինք կապեց: Այսու ևս չ'շատացաւ. նորէն աստատութեցուց Ստրէլէցներին, հաւատացնելով նոցա, իբր թէ Պետրոսը չար դիտաւորութիւն ունի նոցա գունդերը ընաջինջ անելու, Ռուսաստանի մէջ վնասակար նորաձեւութիւններ մուծանելու, և այլ շատ վատ բաներ պատմեց նորա մասին, և մեծամեծ պարզեւներ և արտօնութիւններ խոստացաւ նոցա՝ եթէ Ստրէլէցները Պետրոսին սպանելով՝ իրեն գահ կ'ամբառնան, և այդպէս ցոյց կուտան իւրեանց ջերմեռանդութիւնը:

Ապստամբները ուրախութեամբ յանձնառու եղան նորա առաջարկութեան: Սօփիայի խորհրդով Շարլօվիթը պիտի երթար Պափօքոսթէնսք աւանը և Պետրոսին պիտի բռնէր ու բերէր կամ կենդանուոյն, կամ մեռուցած: Բայց անհարկն է նորա գարմանքը մեկնելու, երբ որ եկաւ ու չգտաւ այնտեղ Պետրոսին: Քրօջ դաւաճա-

նութիւնը երկու հաւատարիմ Ստրէլէցէ իմա-
նալով նա իւր մօրը և ուղեկիցներին հետը ա-
ռած, աճաւարելով գնացել էր Ս. Սարգսի-Լօ-
րայի սլարսպի մէջ, ուր նորա հետևից անյա-
սլաղ եկել էին նորա զբօսական վաշտքը և ու-
րիշ զօրքեր, որոնք հաւատարիմ էին մնացել
իւրեանց տուած երդմանը :

Երբ որ Շաքլօլիթը դատարկաձեռն յետ
դարձաւ՝ Սօփիան տեսաւ որ իւր գաղտնի մե-
քենաները անսպասուէ մնացին, փրկութեան ուրիշ
հնար չի գտաւ, բայց եթէ թողութիւն խնդրել
եղբորէն և հնազանդել : Սյդ վախճանին զրկեց
Պետրոսի մօտ իւր քուրերուն և Պատրիարքին :
Բայց Պետրոսը խստութեամբ ստատասանեց,
որ նա իրազեկ է Սօփիայի ամեն չար խորհուրդ-
ներին և թէ այսուհետև չի խաբուիլ նորա երկ-
դիմի վարմունքէն և իւր մեղադրութիւնը շատ
փաստերով հաստատեց : Երբ այս հնարն ևս ա-
ռանց բարի հետևանքի մնաց՝ Սօփիան խոնար-
հարար թոյլտուութիւն խնդրեց, որ անձամբ
ներկայանայ Պետրոսին և իւր գլուխը արգա-
րայնէ : Բայց Պետրոսը չհամաձայնեցաւ, այլ
հրամայեց Մոսկուա երթալու և այնտեղ իւր
դատաւճիտը սպասելու : Հրամայեց, որ եղեռ-
նագործ Շաքլօլիթին բռնեն և կտտամահ անեն,
միւս աստամբներու գլխաւորներին գլխատեն
և ամեն յանցաւորներին իւրեանց յանցանքի ար-

ժանի պատուհասը տան: Իսկ Սօփիային հրամայեց կուսանաց (Նոր-կուսանաց) մենաստանը՝ ի դիպահոջ դնել և Ռամադանովսկի բոյարին պատուիրեց, որ նորա վրայ արթուն հսկողութիւն ունենայ:

1689 ի Սեպտեմբերի 10 ին Պետրոսը իւր ամուսնոյ և բոլոր կուսակիցների և բոյարների հետ մայրաքաղաք (Մոսկուա) մտաւ: Այդ ուղևորութեան ժամանակ Ստրէլչյները ճանաչապարհի երկու կողմը ծունր դրած, վիզերին կոճղ և սպրան ձղած, (որով կամենում էին ցոյց տալու, թէ արժանի էին զլիսատուելու և խեղդամահ լինելու) լաց ու արտասունքով ողորմութիւն և թողութիւն էին պաղատում:

Արբ որ Պետրոսը Մոսկուա մտաւ, դեռ ևս ապարանք չմտած, շիտակ գնաց դէպի մայր եկեղեցին և Աստուծոյ առաջև բերեց իւր մազթանքը և գոհութիւնը՝ իւր հրաշալի փրկութեան համար: Բարեսիրտ Եփաննը վազեց նորահանդէպ, եղբայրաբար գրկեց և համբուրեց նորան, և բոլորովին նորա ձեռքը աւանդեց իւր ժառանգական իրաւունքը:

Ահա՛ այս կերպով ստացաւ Պետրոսը իւր միասնեական իշխանութիւնը բոլոր Ռուսիոյ վրայ:

ԵՐԿՐՈՒԴ ԳԼՈՒԽ

Զօրքի կրթութիւնը: — Քաղաքական նորաձևութիւնքը: —
Սկիզբը եաւային զօրութեան: — Սգովի նուաճելը: — Սաաջին ճա-
նապարհորդութիւնը Եւրոպայի մէջ: — Ստրէլէցնիւրի ազատամբու-
թիւնը և պատուհասը նոցա: — Սաաջին զօրածողը: — Նոր տու-
մար և քաղաքական ակթութայքը: — Շվեդացւոց հետ պատե-
րազմը: — Ս. Պետերբուրգի հիմնարկութիւնը:

ԵՐԿՐՈՒՄ ԳԼՈՒԽ

Զօրքի կրթութիւնը: — Քաղաքական նորաձեւութիւնքը: —
Սկիզբը եւսայլն զօրութեան: — Ազգի նուաճելը: — Առաջին ճա-
նապարհորդութիւնը Եւրոպայի մէջ: — Ստրէլեցիների աստատու-
թիւնը և սլաւոնահարը նոյաւ: — Առաջին զօրածողութիւնը: — Այս տու-
մարը և քաղաքական ակթութայքը: — Շվեդացւոց հետ պատե-
րազմը: — Ս. Պետերբուրգի հիմնարկութիւնը:

Ետրոս Մեծը իւր կենաց տասնութ
տարեկան հասակումը ստացաւ լիա-
կատար իշխանութիւն մի այնպիսի լայնածաւալ
աշխարհի, ինչպէս որ Ռուսաստանն է, որոյ եր-
կիրները բնութեան Եւրոպիոյ մեծ մասին և
Ասիոյ հիւսիսակողմին: Քայքայ այդ աշխարհի
բնակիչները անկիրթ, կարելի է ասել ևս, որ կի-
սավայրենի էին. այդ ազգը (Ռուսերը) անհա-
զորդ էր եւրոպական երկիրների քաղաքական
կենցաղին, և խորասուղուած գոլով իւր ստոր
տղիտութեան մէջ՝ միմիայն անուճով յայտնի էր
այնժամանակուայ լուսաւորեալ ազգերին: Քայքայ

Աստուծոյ անճառելի խնամքը արթուն էր այդ թշուառ ազգի վրայ, Որ կամեցաւ նոր կեանքի համար զարթեցնել Ռուսերի թմրած ոգին, և Մ. Պետրոսին գործի դարձնելով իւր սուրբ կամքին, երբեմն տկար Ռուսաստանը դարձուց մի հզօր և նախակարգ տէրութիւն:

Հասաւ վերջապէս այն ժամանակը, երբ Պետրոս Մեծը արդէն կարող էր էացնել իւր վաղուցուայ տենչացած խորհուրդը, որ է՝ նորաձեւել Ռուսաստանը: Նա քանջ գիտէր որ՝ որ և իցէ տէրութեան գլխաւոր ոյժը կայացած է զօրքի վրայ: Իւր սիրական դաստիարակիչները՝ Ալֆօրթի և Գօրգօնի օգնութենովն՝ իւր զօսական գնդերից կազմեց երկու թիկնապահ զօրագունդ, որք սերմունք եղան այն զօրքին, որն որ մեր օրերումն Եւրոպայի մէջ ամենազեղեցիկներից մինն է համարվում:

Անփոյթ չ' թողնելով տէրութեան գործերն, որոնք կատարվում էին Աւրբայական-խորհրդարանի մէջ, խստութեամբ հալածում էր ազգի ազգի անկարգութիւնները և չար գործադրութիւնքը, երիտասարդ Աւրբան իւր մտադրութիւնը առաւելապէս դարձուցած ունէր իւր նորակալը՝ զօրքի վրայ: Ստէպ ստէպ գալիս էր Պաւլօրոսովնսկ աւանը, նորրնտիր զօրքին ստիպում էր անդադար զօրավարժքով պարապելու, և այդ կերպով նախապատրաստում և ընդելա-

ցնում էր նոցա իսկական և կանոնաւոր պատե-
րազմների: Տակաւին մինչև այս օրս ժողովրդի
բերանացի աւանդութիւնը պահպանել է յիշա-
տակը մի պատերազմական զրօսանքի, որ յայտնի
է «Կօժուխի պատերազմ» անունով, որ կատար-
ւեցաւ 1694ին՝ Կօժուխով աւանի մօտ: Յատկա-
պէս այդ մասին շինած էր մի բերդ ըստ կանոնի
այնժամանակուայ բերդական ճարտարապետու-
թեան. բերդի մէջ փակուած՝ պաշտպանվում
էին Սորէլէցները, իսկ կանոնաւոր զօրքը պատ-
նէշ պաշարմունքով տիրեց նորան:

Շուտ նկատեց Մեծն Պետրոսը, որ լուսաւոր-
եալ Արևմտքին մօտենալու և իւր սահման-
ները դէպի հիւսիս տարածելու համար՝ բաւական
չէր միայն ցամաքահողեան զօրքը, այլ պէտք էր
նաև այդ բանի համար նաւատորմիդ. և շատ
ժամանակ վրայ չանցած՝ այդ նաւատորմիդն ևս
ստացաւ Ռուսաստանը, գոհ լինելով իւր երի-
տասարդ արքայի հանձարի ուժին և հզօրու-
թեանը: Պէտք է իմանալ, որ մինչև իւր չորեք-
տասանամեայ հասակը մինչև այն աստիճան վա-
խնում էր նա ջրից, որ երբ պատահում էր
նորան գետեղերքին մօտենալու, նորա մարմինը
փշաքաղ էր լինում երկիւղից. և այդ գարշանքը
ջրից յառաջացել էր յետագայ դէպքէն: Մի օր
նորա մայրը՝ Նաթալիան գարնանային ջրածու-
թեան ժամանակ, կառքով մի գետակ անցնելիս

սարսեցաւ և իւր ազաղակովը քնէն զարթեցուց եռամեայ Պետրոս մանուկին. և այդ օրից յետոյ նա մինչև իւր պատանեկութեան հասակը, ինչպէս ասացինք, սաստիկ ահ էր կրում ջրից. բայց այդ երկիւղը խաղառ փարատեցաւ նորա սրտից, երբ որ յետագայ անցքը պատահեցաւ: Մի օր (այդ միջոցին Պետրոսը արդէն Աբբայ էր) նա իւր աւագորերի հետ որսալով, պէտք եղաւ մի գետ անցնել, ձի հեծած, լողալով: Պետրոսը երկար միջոց անորոշ և անշարժ կանգնած էր ջրի մօտ և չգիտէր թէ ինչ ճանապարհ բռնէ. նորա ուղեկիցքը և մանաւանդ Գօլիցին իշխանը շատ յորդորեցին չվախենալ, այլ և ինքը Պետրոսը չկամելով իւր ուղեկից զինուորներին ցոյց տալու իւր երկիւղը և փոքրոգութիւնը՝ ոյժը մի արաւ և ինչպէս որ հեծած էր՝ ընկաւ ջրի մէջ և յաջողութեամբ միւս ափը հասաւ: Այդ օրից յետոյ նորա սրտից խաղառ փարատեցաւ ջրի երկիւղը:

1691ին Իզմայլովսկ աւանումը Պետրոսը տեսաւ մի հին և երեսէ ձգած նաւակ (որն որ նորա հօր Ալէքս արքայի հրամանով շինել էր Հոլլանդացի Բրանթ արուեստագէտը) այնպիսի ցանկութիւն ստացաւ ջրի վրայ նաւելու, որ խիոյն նոյն խկ Բրանթ արուեստագիտին հրամայեց վերանորոգել այն, որ յետին Ժամանակները կոչեց «Պապ Ռուսաց նաւատորմիկն» և արդարև, այդ նաւակի պատճառաւ Ռուսաս-

տանի մէջ հիմնուեցաւ նաւատորմիդը: Քանի մի ժամանակ վրայ անցած, Պետրոսը հրամայեց քանի մի ուրիշ նաւակներ շինելու, և այնուհետեւ մեծ հաճութեամբ զբօսնում էր՝ նաւելով Եսուզ գետի, Կորեկի-լճակի ևս և Պէրէհասլավսկ և Կուրինկ լճերու վրայ: Այս անցքից յետոյ անյապաղ բերել տուաւ, Քրանթի օգնութենովն, Հոլլանդիայից շատ նաւաշէն արուեստագէտներ և նաւաստիներ, Պէրէհասլավսկ լճի մօտ հիմնեց նաւարան, ուր ինքը գործավարների հետ միասին տապար և այլ գործիներ ձեռքը առած՝ անխոնջ աշխատում էր: Պետրոսը, որ իւր թագաւորութեան սկզբումն ոչ մի հատիկ ծովային և դետային նաւ չունէր, ինչպէս վերը տեսանք, իւր արքայական ձեռքովն աշխատելով և հիմնելով նաւախումբը, վերջին ժամանակները, կարելի է ասել, ստեղծեց Քալտիկական, Աղուխան, Սև և Սպիտակ ծովերի նաւատորմիղները, և տակաւին նորա կենդանութեան ժամանակ, Ռուսաստանը արդէն ունէր քառասուն մեծ պատերազմիկ նաւ, երեք հարիւր ցուկանաւ, չհամարելով անթիւ անհամար նաւակներն՝ ո՛չ այնքան նշանաւոր: Թէ և Պետրոսը նաւաշինութեամբ սկսել էր պարապելու 1691 թուականիցն, բայց դեռ ևս երկար ժամանակ միջոց չէր ունեցել ծովի վրայ նաւելու. անհամար զբաղմունքով, հոգսերով պա-

շարուած՝ նա միայն երկու տարիից յետոյ, այսինքն՝ 1693 ին կարողացաւ Արխանգելսկ քաղաք գնալու և այնտեղ առաջին անգամ ծովի ալիքներու վրայով նաւելով, Սպիտակ ծովը անցաւ և հասաւ Լապլանդեան ափերին: Արխանգելսկումն ամիս ու կէս մնալով և այնտեղի նաւախումբի վերայ Ք. Ասլրակսինին կառավարիչ կարգելով, Պետրոսը վերադարձաւ Մոսկուա և իւր առաքինի Նաթալիա մայրը թաղեց (որ վախճանել էր 1694 ի 25 ին) և յետոյ նորից գընալով Արխանգելսկ՝ Մայիս ամսու մեջ, այնտեղից ճանապարհ ընկաւ դէպի Սոլովէյքի մենաստանը: Այդ միջոցին մազ մնաց որ Պետրոսը զո՛հ չեղաւ իւր ուսումնասիրութեան և արիասրտութեան: Ճանապարհին ուժգին փոթորիկ բարձրացաւ ծովի վրայ. փրկութեան յոյս և հնար չի կար: Նաւի վերայ գտնուողները բոլորը, նաև ինքը Պետրոսը անյոյս էին վերահաս կորստից փրկուելու. այս ընդհանուր այլայլութեան և անձողոսկրելի վտանգի մեջ միմիայն Սոլովէյք մենաստանի սպասաւորը, անունը Տիմոֆէեվ, այն նաւի ղեկավարը, որի մեջ նստած էր Պետրոսը, չ'վհատեցաւ, և արհամարհելով կատաղած ալիքի սպառնալիքը՝ աղատեց վե՛հ միապետի թանգագին արևը:

Ինչպէս որ վերը ասացինք, որովհետև Արքան իւր զինուորական սաշտօնը սկսաւ զին-

ւորական ամենաստոր աստիճաններից՝ հասարակ ղինուոր և թմբկահար լինելով, նմանապէս և ծովային պաշտօնումը կամեցաւ սկսել նաւատիրի աստիճանից : Այս զիտաւորութիւնը նա գլուխ հանեց Հոլլանդիումն գտնուած միջոցին, ուր նաւազնացութեան վարժապետ ընտրելով Վիլլէմսին, որ մի վաճառական նաւի նաւապետ էր, որի մօտ իւր պաշտօնը սկսաւ նաւախցի արբանեակից և մինչև սպայական կարգը ստանալը, իւր պարտաւորութիւնը ամենաճիշդ խստութեամբ կատարում էր, տշնպէս որ՝ ամենքը տեսնելով նորան, կամ լսելով նորա մասին՝ ափշում ու հիանում էին :

Այս և այսպիսի տէրութեան զբաղմունքի մէջ անցան հինգ տարի Մեծին Պետրոսի անդորր միապետական կառավարութեան, երբ անդուգական Աբբան անդուլ պարապած էր և՛ տէրութեան ներկայ վարչութենովն, և՛ կանոնաւոր զօրքի վարժքով և կրթութենովն, և՛ նաւաշինութենովն, և՛ բնաջինջ առնելով չար գործադրութիւնքը՝ անընդունակ, անպիտան մեծաւորներին :

Եւ այս հետեւ սկսում են հանդէս գալու մէկ մէկի ետևից անվերջ շարք նորա պատերազմական սխրագոծութիւններին, որոնք թէ և ՚ի սկզբանէ անյաջողակ էին Ռուսաց ղէնքի համար, բայց մի կարճ միջոց անցնելից յետոյ՝ յաւիտեան ժամանակաւ անմահացուցին Ռուսսիոյ և նորա

Լուսաւորչի անունը, տարածելով սահմանները
և ամբացնելով ոյժը այն սնորհնակ տէրութեան,
որպիսին որ Ռուսաստանն է:

1695 թուականին քաղաքական և առևտրա-
կան հաշիւներ աչքի առաջև ունենալով՝ Պետ-
րոսը դիտաւորութիւն ունեցաւ նուաճել Ա-
զովը, որ նա համարում էր բանալի Ազովեան
և Սև ծովերուն: Եւ որովհետև սյդ ձեռնար-
կութեան համար չէր կարելի գործ դնել Սպի-
տակ ծովի նաւախումբը՝ Աւբան հրամայեց Վո-
րոնէժ քաղաքումը նաւարան շինել, ուր սկստի
կառուցուէին նոր նաւատորմի համար նաւեր
և Գօն գետի վրայով իջեցնէին Ազովեան ծովը:
Քայց Պետրոսի արտորանքը Ազովին տիրելու
այնքան մեծ էր, որ նա չկարողացաւ ինքն իրեն
զսպելու և մինչև նաւերու սլատրաստ լինե-
լուն սպասելու, ուստի փորձ փորձեց ցամա-
քահողեան զօրքով տիրել քաղաքին: Այդ դիտ-
մամբ հրամայեց զօրաժողով առնել և գումարել
հարիւր հազարեայ զօրք, որ Գնեսպր գետի ա-
փերը բռնած և Շերեմետեվի առաջնորդու-
թեանը յանձնած՝ խաղսոց դէպի թշնամու եր-
կիրները՝ միւս զօրքը բան երկու հազար հո-
գուց բաղկացած և Շտէյնին ու Գօրգօնին ա-
ւանդած՝ ուղղակի գնաց դէպի Ազով, ուր կարճ
միջոցից հասաւ և ինքը Պետրոսը, հետը առած
Լըփօրթին և Գօրգօնին և իննը-հազարեայ զօ-

րորածին : Բայց յայդմանէ, փոքր-Ռուստիոյ հէթման Մազէփան՝ զազախ հեծելազօրքին առաջնորդելով՝ նմանապէս եկաւ նոցա զօրավիզն լինելու : Այսպիսի բազմամբոխ զօրքը առաջուանէ խոստանում էր մարտին մի յաջողակ ելք, բայց իրօք այդպէս չեղաւ. նախ որ՝ Պետրոսն անփորձ էր պատերազմական ասպարիզի մէջ, ըստ որում տակաւին այդ նորա համար նոր ձեռնարկութիւն էր, և երկրորդ որ՝ ոչ հապաճեալով դումարած զօրքը և ոչ կրթածը մինչև այն անգամը գտնուել էին իսկական պատերազմի դաշտումը կամ թշնամու հետ դէմ ու դէմ կանգնել էին երբ և իցէ. ՚ի վերայ այդր ամենայնի հաճիկների (Պուրքերի) և թաթարների հետ բաղխուելով՝ քանիցս յաղթեցին և ՚ի փախուստ դարձուցին պատերազմի դաշտից. բայց որքան և աշխատեցան և դուն գործեցին, ոյլ առանց նաւատորմի քաղաքին տիրելու չկարողացան : Երբ որ աշնային եղանակը վրայ հասաւ՝ Արբան հրամայեց իւր զօրքին թողնել պաշարմունքը, և պատերազմական ձեռնարկութիւնքը յետաձգել մինչև գարնան հասնելը :

Այս անյաջողակ արշաւանքը թողած՝ Պետրոսը վերադարձաւ Մոսկուա և իւր եղբորը գտաւ մահճի մէջ հոգեվարք, որ իւր անպաճոյճ և սարկեշտ կեանքը վերջացուց 1696ի Յունուարի 29ին :

Գալ գարնան Պետրոսը վերանորոգեց իւր պատերազմական ձեռնարկութիւնքը և Ղօռօնէժի նաւատորմիղը պատրաստ գտնելով՝ հետը առաւ և ուղղակի գնաց դէպի Աղով, և նոյն տարւոյ Յուլիսի 19ին բոլորովին նուաճեց քաղաքը:

Երբ որ Պետրոսը, Աղովը նուաճելով, իւր ցանկալի նպատակին հասաւ, նորից դարձաւ իւր առժամանակ մի թողած զբաղմունքին:

Այստեղ պիտի յեշենք յետագայ պարագան, որ նա նաւաշինութիւնը և զօրավարժքը կատարում էր ըստ մեծի մասին օտարազգի հմուտ մարդոց ձեռքով, որոնց մեծածախ պարգևներով, արտօնութիւններով բերել էր տալիս իւր մօտ: Եւ որովհետև նորա խորհուրդն էր վերաձեւել Ռուսաստանը, լուսաւորել իւր հպատակները և իւր տէրութիւնը դարձնել Եւրոպիոյ նախակարգ աշխարհներից մինը, նա իւր անժխտելի կամքը յայտնեց ամենին, որ այնուհետև մտադիր էր ընդունակ ուս պատանիներուն օտար երկիրներ ուղարկել, որ այնտեղ նոքա կարողանային հիմնաւորապէս սովորելու զանազան ուսմունք, գեղարուեստք և արուեստներ: Այս հրամանը աւագորերի և մեծատունների մ.ջ սաստիկ դժկամակութիւն ծնցուց, պատճառ որ նոցա որդէքը, Պետրոսի հրամանով, նշանակած էին չուելու օտար երկիրներ. այն ժամանակ Պետրոսը կամելով նոցա վրդոված միտքը ան-

դորրացնելու, ազդու փաստերով Հաստատեց,
Թէ ո՛րքան օգտաւէտ էր լուսաւորութիւնը
որ և իցէ աշխարհի և ժողովրդի համար և ա-
պա (որպէս զի առաւել համոզէր նոցա իւր ա-
սածի ճշմարտութեանը) յայտնեց նոցա, որ ինքը
մտադիր էր նոցա որդոց հետ ուղևորելու և
ցոյց տալու Թէ ինչ ու ինչ պիտի սովորին նո-
քա, ինչ պէտք է փոխ առնուն օտարէն, և ինչ
բանէ խորշին, զգուշանան : Այս խօսքերից յե-
տոյ անհնար էր նորա հաստատուն կամքին դի-
մադարձութիւն անելը, և իսկոյն որոշուեցաւ
Պետրոսի առաջին ճանապարհորդութիւնը Եւ-
րոպայի մէջ :

Այդ խորհրդով կազմուեցաւ զեսպանա-
գնացութիւն դէպի գլխաւոր արքունիքները եւ-
րոպական տէրութիւններին. այդ զեսպանագնա-
ցութիւնը բաղկացած էր երկու հարիւր եօ-
թանասուն հոգիէ, որոնց թիւը կային երե-
սուն և հինգ ազնուատոհմիկ երիտասարդներ,
որոնք պարտաւոր էին օտար երկիրներումն ու-
սումն և գիտութիւն ստանալու : (Բացի դորա-
նից, առաջ ևս նոյն խորհրդով ուղարկուած էին
հարիւր երիտասարդ) : Ինքը Արքան՝ Պետրոս
Միխաիլովի անունով ուղեկից էր այդ զեսպա-
նագնացութեանը, որ 1696 ի Մարտի 9 ին մեծ
հանդիսով դուրս ելաւ Մոսկուէն : Երբ որ Ռի-
գա քաղաք հասան, Եվեղացոց տէրութիւնը

մեծամեծ արգելքներ և անհաճութիւններ ցոյց տուաւ Ռուսերին, և շատ կարելի է, որ այդ անասործ դիպուածը և թշնամական ընդունելութիւնը նոցա կողմանէ՝ առաջին անգամ ծնեցուց Պետրոսի սրտի մէջ ցանկութիւն փինլանդիան իւր իշխանութեան տակ նուաճելու: Այս սեղից դեսպանագնացութիւնը մտաւ Միտալա քաղաք, ուր Կուսլեննդիոյ դուքսը Տիւրասէր և փառաւոր ընդունելութիւն արաւ նորան իւր սպալատի մէջ. և՛ս առաւել մեծաշուք Տիւրասիրութիւն երևցուց նոցա Կեօնիգսբերգումն մեծ կայսրընտիր Փրիգրիկոս Գրե, ուր Պետրոս Արքան եկել էր դեսպաններից շատ առաջ, և իւր աստիճանը ծածուկ սահելով նորանից, սուտ անունովը նրա հետ խօսելով, զարմացուց ապագայ Պրուսսիոյ թագաւորին թէ՛ իւր գերբնական գիտութենովն, թէ՛ մտքի զգօնութենովն և թէ՛ իւր ընդել բարբովը: Այդ միջոցին Պետրոսը հաստատապէս իմացաւ, թէ որքան շատ սիրում և յարգում էին իրեն Գերմանիոյ թագաւորներն ու իշխանները: Բայց որովհետեւ նրան մի այլ իղձ ձգում էր դէպի առաջ նա շուտ թողուց Գերմանիան և շտապեց գնաց Հոլլանդիա, ուր սլանում էր նորա հոգին, ուր նա անձամբ կամենում էր սովորել նաւաշինութեան ճարտարապետութիւնը երևելի վարպետի մօտ և ուր, նորա կարծիքով, աճում և ծաղ-

կում էին ազգի ազգի գիտութիւնք և արուեստք, որոց մեծապէս կարօտ էր Ռուսաստանը: Տակաւին Ամստերդամին չհասած, նա թողեց իւր ուղեկիցներին և ինքը շտապեց դէպի Հոլլանդիոս մայրաքաղաքը. նորա մէջ գտնուած հազուագիւտքը բոլորը մտադրութեամբ աչքէ անցուց, հագաւ մի սոսկական հալաւ նաւաստիու, վարձեց նաւակ և գնաց դէպի Սանդամ, ուր նոյն Պետրոս Միխաիլովի սուտ անունովն, հասարակ ատաղձագործի պէս վարձկան մտաւ, և ինչպէս ինքը գրեւ էր Ադրիան պատրիարքին, «Երեսի քրտինքով հայթհայթում էր իւր օրական ապրուստը» այն խորհրդով, որ առաւել ճշդիւ կարողանար իւր նպատակին հասնելու, այսինքն՝ քաջ վարժուել նաւաշինութեան արուեստին:

Հոլլանդիոս մէջ մնալով Պետրոսը և՛ս առաւել ճոխացուց իւր միտքը պէս պէս և նորանոր գիտութիւններով, այլ ևս՝ սովորեցաւ շատ արուեստներ, և գուցէ առաւել երկար մէար այնտեղ, եթէ չի լսէր և չիմանար, որ Անդլիումը նաւաշինութեան արուեստը հասուցած է մինչև կատարելագործութեան գերագոյն աստիճանին: Աստի՛ թողեց Հոլլանդիան և շտապեց գնաց Լոնդօն. ՚ի մօտոյ ծանօթացաւ և ապասերտ բարեկամութեամբ կապուեցաւ Անգլիոյ Վիլհէլմ թագաւորի հետ. հիմնաւորապէս սո-

վորեցաւ նաւային ճարտարապետու թիւնը. և երբ 'ի պատիւ նորան ներկայացուցին ծովային զօրամարդը, Արքան այնպէս հիացաւ այդ հանդիսովը, որ բերկրութեամբ ազաղակեց. „Յթէ ես Ռուսաց Արքան չլինէի, ցանկանալով կըրցանկանայի անգլիական ծովապետ լինելու“:

Անգլիան թողած, Պետրոսը Սաքսոնիոյ վերայով եկաւ Վեննա, ուր 'ի պատիւ նորան Լէօպօլդ կայսրը դիմակախաղ ներկայացուց. այդ հանդիսի մէջ Ռուսաց Արքան և Թուրն օրիորդը հագուած էին փրիսլեանդիու գեղջուկի զգեստ: Կայսրը փրիսլեանդական գեղջուկին դաշխուրանով գինին մատուցանելիս, ասաց. „Ինձ յայտնի է, որ դուք ճանաչում էք Ռուսաց մեծ Արքային. եկ, խմենք նորա կենացը“: Պետրոսը պատասխանեց. „Ճշմարիտ է ասածդ. ես նորան ճանաչում եմ, և գիտեմ, որ նա քու անկեղծ բարեկամն է և թշնամի է քու թշնամիներուն“:

Պետրոսը կամենում էր Վեննայից դէպի Իտալիա ճանապարհորդելու, բայց յանկարծ լըսաւ, որ Ռուսաստանը նորից ընկել է աղմուկների և յուզմունքի մէջ, ուստի շտապեց գնաց Մոսկուա:

Այսպէս վերջացաւ Պետրոս արքայի առաջին ճանապարհորդութիւնը Եւրոպիու մէջ, երբ նա ոչինչ անփոյթ չ'թողուց, ինչ որ կարող էր օգտաբեր լինել իւր սիրական հայրենիքի հա-

մար. երթիւեկութիւն էր անում գործարանների, համալսարանների մէջ, այցելութիւն էր անում ժամանակակից ուսումնականներին, և վարձում էր ու դէպի Ռուսաստան էր զրկում հմուտ արուեստագէտներ, մէքենաներ էր գնում, և այդ ամենը միայն այն բարի դիտաւորութենովն էր անում, որ դիւրացներ իւր սիրական Ռուսսիան, որոյ վիճակը Աստուած աւանդել էր նորա ձեռքը:

Այստամբութիւնը, որ ընդմիջեց Արքայի արդիւնաւէտ ուղևորութիւնը Ռուսաստանի համար, կատարել էին նոյն իսկ Ստրէլէցները, որոնք առաջուայ վրդովմունքի համար արքուրուած էին հեռաւոր քաղաքներ: Կարծելով որ Պետրոս Արքայի բացակայութիւնը Ռուսաստանից շատ բարեյաջող միջոց էր նոցա յետ դարձնելու իւրեանց կորուսած արտօնութիւնները և իրաւունքը, դադանի դաւ խորհեցին և միասին ժողովուած՝ մօտեցան Մոսկուաին այն չար դիտամբ, որ կողոպտէին քաղաքացիների ըստացուածքը, մորթէին բոյարներին և Ռուսսիոյ գահը նորից նստեցնէին Սուխա դշխոյին. բայց նոցա յանցաւոր դիտաւորութիւնքը անարդիւնք մնացին: Եւն սպարապետը ջարդ ու կոտոր արաւ նոցա բազմամբոխ խումբերը Յարութեան մենաստանի մօտ, գլխաւոր աստամբիչներին գլխատեց և նոցա յուղմունքին վերջ դրաւ, այնպէս որ՝ երբ Պետրոսը Մոսկուա վերադարձաւ,

ոչինչ չէր մնում նորան կատարելու, բայց եթէ
յանցաւորներու գլուխներու վրայ մահու դատա-
կնիք կարդալ: Պետրոս անյապաղ վճռեց նոցա
վիճակը, ցիր և ցան անելով սպստամբներին և
խսպառ բնաջինջ անելով Ստրէլցների անուներ՝
յաւխտեան վերջ դրաւ այդպիսի չարաբաստիկ
անցքերին:

Եւ այց փոխարէն այս մշտայոյզ զօրքին, Ար-
քան հրովարտակ հանեց '1699ին առաջին զօ-
րաժողովի մասին, որով գումարուեցաւ երե-
սուէն երկու հազար հոգի, որոցմէ կազմուեցան
քսան իննը հետեակ և հեծելազօր զնոքեր: Չա-
րարախտիկ էր այդ տարին Ռուսաց Արքայի
համար. այդ միջոցին նա զրկուեցաւ իւր ընտիր
բարեկամէն, դաստիարակչէն և իւր ծանր աշ-
խատանքի օգնականէն. խօսքս Լը-ֆօրթ զօրա-
պետի վերայ է, որի մահը շատ և դառն ար-
տասունքով սգաց երախտագէտ Արքան: Լը-
ֆօրթից յետոյ մինը միւսի ետեւէն մեռան Պետ-
րոսի ընտիր ընտիր օգնականները, — Գօրգօնը
և Շէյնը: Սոցա տեղը բռնեցին նորև հանձարեղ
մարդիկ, նոր մտերիմ՝ բարեկամներ, որոց մէջ
նշանաւոր է Պետրոսի սիրական Ալէքսանդր
Մենշիկովը, որ նախ Լը-ֆօրթի մօտ տան
սպասաւոր էր, բայց հետոյ հետէ ցոյց տալով իւր
քանքարը, թէ՛ սպտերազմի դաշտումը և թէ՛
քաղաքական կառավարութեան մէջ, հասաւ մե-

ծամեծ աստիճանների և պատուանունների, և քանի որ կենդան էր իւր բարերարը — Պետրոս Արքան՝ երբէք բազդը խոժոռ աչքով չնայեցաւ նորա վրայ . . .

Նոյն իսկ 1699 թուականումը Ռուսերը զազարեցան իւրեանց տարեհաշիւը (տոմարը) աշխարհի ստեղծմանից բռնելու, ինչպէս որ մինչև այնժամանակ սովորութիւն կար. 1770 թուականից Պետրոսի կամքով սկսուեցաւ Յուլիոսի տոմարը, ինչպէս և բոլոր Եւրոպիոյ ազգերն էին կատարում՝ Քրիստոսի ծննդից սկսած, և նոր տարու մուտքը քանի քանի օրեր միմեանց հետեւէ մեծաշուք հանդիսով կատարում էին:

Հատ և մեծամեծ գործեր կատարեց Պետրոսը Ռուսաստանի համար, իւր գահակալութեան օրից սկսած՝ մինչև սկիզբը տասնևութներորդ դարուն. բնաջինջ արաւ դրանիկների զեղխութիւնը. վերջ դրաւ այն բարբարոսական սովորութեանը, որ ունէին մանաւանդ Ռուսի աւագանին՝ կանանց սեռը փակած առանձնարանների (սվէտլիցա) մէջ պահելու. այդ խորհրդով նա սովորութիւն մտցուց ասսամբլէյ (ժողովարան) հանդէսը, ուր ամեն դրանիկ պարտաւոր էր բերել իւր ամուսինը և դուստրները եւրոպական ձորձ հագցրած: Միւս պարագաներումը նորա գործքը և՛ս առաւել օգտակար էին ժողովրդի համար. նա առաջին անգամի հիմնեց

զինուորական, ծովային և ուրիշ ուսումնարաններ, բարւոքեց և կարգի կանոնի բերեց դատաստանատունները, նոր օրէնք և քաղաքական լրագիրներ հրատարակեց, սլաւոնական օթոներից (այբուբենք) վերակազմեց աշխարհականը: Ղաճառականների և արուեստաւորների գործունէութիւնը աճեցնելու համար՝ հրամայեց ջրանցքներ փորել, գործարաններ, տարազանոյններ և արուեստատուններ հիմնել. մէկ խօսքով, տէրութեան ամեն գործքումը ձեռնամուխ էր լինում, նախ օտարազգիներու գործակցութենովն, իսկ յետոյ՝ այն ուսերի, որոնք զանազան գիտութենով ճոխացած՝ յետ էին դարձել օտար երկիրներից. կարճ ասենք, նա բոլորովին փոխեց Ռուսաստանի և ուսերի ներքինքը և արտաքինքը, և այն, որոյ համար պէտք էին ամբողջ դարեր, նա միմիայն իւր հանձարի զօրութենովը, իւր կամքի հաստատութենովը, գրեթէ, մի տասնեակ տարումը կատարեց:

Նորահաս դարու հետ միասին Պետրոսի առաջև եկան հանդիսացան նորանոր անցքեր, որ միանգամայն կարող են մեղ առասպելական, գերմարդկային երևիլ, եթէ միտք անենք, թէ ինչ չնչին հնարներով և ինչպիսի ձախողակ ժամանակումը ստիպուած էր գործ կատարելու Ռուսաստանի վերանորոգողը և պատմութեան հրաշակերտը— Մեծն Պետրոս:

Վամերլով յետ դարձնել մի ժամանակ Ռուսերի ձեռքից խլած Ինգրիա և Կարելիա դաւառնները Շվեդացիներից. այդ խորհրդով Պետրոսը զինակցութեան դաշինք կուեց Գանիու, Պրուսսիու և Ղեհաստանի թագաւորների հետ՝ Կարոլոս 12րդ Շվեդացոց թագաւորի դէմ: Այս երիտասարդ թագաւորը դեռ ևս նոր էր ստացել Շվեդիոյ գահը՝ իւր Կարոլոս 11րդ հօր վախճանելից յետոյ, որ իւր իմաստուն կառավարութենովն՝ Շվեդիան դարձուցել էր ամենահզօր տէրութիւն հիւսիսային երկիրների մէջ:

Դժուար էր Պետրոսին իւր նորընտիր, անկիրթ և անփորձ զօրքովը մաքառելու հիւսիսային հսկայի հետ, որի զօրքը ինչպէս կուռ երկաթ մխած պատերազմի դաշտերումը, իւրեանց պատերազմական հրահանգովը սասանեցնում էին բոլոր Եւրոպիոյ աշխարհները. բայց վեհանձն Պետրոսը անյողգող դ մնաց այդ վտանգի առջին, ոչինչ չսարսափեցուց նորան, որ օր ու գիշեր խորհում էր իւր աշխարհի բարեմասնութեան համար:

Երբ որ մարտը երկուստեք յայտնուեցաւ, Պետրոսը իւր զօրքը Նովոգորոդի վրայով խաղացուց դէպի Նարվա բերդաքաղաքը և Հոկտեմբերին պաշարելով քաղաքը, սկսաւ յարձակմունքներ անելու նորա պարսպի վրայ: Բայց մի ամիս անցած, քաղաքական գործերը ստիպեցին

Պետրոսին վերադառնալ իւր երկիրը, որ Շե-
րեմիասելիին հետը առած՝ թողաւ զօրքը և դնաց.
Իսկ պաշարող զօրքի գլխաւոր կառավարու-
թիւնը յանձնեց Դէօ-Կոօս դքսին, որ փոքր ինչ
ժամանակ յառաջ մտած էր Ռուսաց պաշտօնը:
Նոյն միջոցին Կարոլոս 12րէ իւր երկոտասան-
հազարեայ ընտիր զօրքի գլուխն անցած՝ մօտե-
ցաւ Նարվան, և հանդիպելով Ռուսաց զօր-
քին, որ թէ և աւելքան թէ չորս անգամ՝ բազ-
մաթիւ էր նոցանից (50,000) բոլորովին խոր-
տակեց, շատ զօրապետների կալանաւորեց, ո-
րոց մէջ էր նաև գլխաւոր հրամանատարը զօր-
քին Դէօ-Կոօս դուքսը: Անմեկնելի դառնու-
թեամբ Նօլօգօրօգումը լսաւ Պետրոսն այդ
յաղթութեան գոյժը. բայց այդ առաջին ձա-
խողութիւնը չ'վհասեցուց նորա մեծաձն հո-
գին. «Թո՛ղ այժմ ջարդեն մեզ Շվեդները, ա-
սաց նա, բայց նորա յաղթելով՝ մեզ յաղթել ևս
կըստվրեցնեն»¹⁴: Եւ իսկոյն հրամայեց ցրուած
զօրքը հաւաքել, նոր զօրաժողով անել և յարա-
տեւել սրատերագմը:

Դեկտեմբերի 13ին Կարոլոս 12րէ թողաւ
Նարվան և քաշուեցաւ իւր ձմեռնային բանակ-
ետղը, որ զհետեզուած էր Գօրպատ քաղաքի շր-
ջակայքումը Ինգրիումը թողնելով ութ-հա-
զարեայ զօրարածին Կրօնդեօրթ զօրապետի ա-
ստաջնորդութեան տակ: Նոյն միջոցին Պետ-

րոսը Նովոգորոզից վերադարձաւ Մոսկուա և այստեղից, մինչև դարնանամուտքը և պատերազմական գործերի սկիզբը, գնաց Բիրժի Լեհաց Աւգուստ թագաւորի հետ բանազնացութիւն անելու. և 1701ին փետրուար ամսի մէջ նոր դաշինք կոնց նորա հետ, որոյ պայմաններն այն էին, որ նոքա միացած զօրութենով պիտի յարձակուէին Շվեդների վրայ :

Երբ որ այդ բանազնացութիւնը Լեհացոց թագաւորի հետ վերջացաւ, Պետրոսը նորան զօրավիզն ուղարկեց քսանհազարեայ զօրաբաժին՝ Ռէպնին զօրապետի առաջնորդութեան տակ : Մայիս ամսու մէջ Կարոլսն ևս իւր Կրօնգեորթ և Շլիսլպէնբախ զօրապետներին բաւականին զօրք յանձնելով՝ թողաւ որ նոքա պաշտպանէին իւրեանց սահմանները Ռուսերի յարձակմունքից, և ինքը պատերազմի ասպարէզը տեղափոխեց Սաքսոնիա և Լեհաստան, այն դիտմամբ, որ Աւգուստին գլորէր Լեհաստանի աթոռէն : Պետրոս Արքան դիպուկ համարելով այդ հանգամանքը և իւր իմաստուն կարգադրութենովն աճապարեց ուղղելու իւր զօրքի պարտութիւնը Շվեդների ղէնքից Նարվաի առջև :

1702 տարուոյ միջոցը Շերեմետեվը անդադար փոքրիկ կռիւներով զբաղած էր Շվեդացիների հետ Ինգերմանլանդիումն և Փինլեանդիումն և զգուշանում էր մեծամեծ պատերազմ-

ներկց, որպէս զի նորա զօրքը ընդեւանար կանոնաւոր մարտերի. այդպէս ներգործելով՝ նա տկարացնում էր Շվեդների ոյժը և գրեթէ ամեն տեղ յաղթող էր հանդիսանում: Պետրոսն ևս այդ միջոցին անգործ չէր մնացած. քաղաքէ քաղաք, տեղէ տեղ անցնելով իւր լայնածաւալ աշխարհի մէջ, անդադար նորանոր հնարներ էր որոնում իւր թշնամու դէմ, զօրաժողով էր լինում և շատ անգամ նաև պատերազմի մէջ ՚ի գործ էր դնում Թաթարներին, Ղալմուխներին և Քաշկիրներին: Աւր որ պէտք լինէր նորա ներկայութիւնը՝ իսկոյն գալիս էր այնտեղ. Արքայի այգալիսի հոգացողութիւնը անարդիւնք չի մնաց. նորա իմաստուն կառավարութենովն Ռուսերը շատ անգամ կարողանում էին արդէն յաղթել թշնամիներուն, ինչպէս որ զորօրինակ պատահեցաւ այդ Էրեստիէր գիւղի մօտ Վիվլեանդիումը, ուր սպանեցին 3000 թշնամի և շատ յաղթանակների նշաններ խլեցին նոցանից: «Փառք Աստուծոյ; ասաց Պետրոսը, մենք հասանք այն օրուան, երբ որ Ռուսերը արդէն յաղթում են թշնամուն, թէ և երկու հօգի մի հօգու վերայ յարձակուելով. բայց շուտով մենք կըսկսենք յաղթելու Շվեդներին, հաւասար զօրութենով:

1701 թուականին Յուլիս ամսու մէջ, Շվեդներն արշաւեցին Արխանգելսկը. բայց Պետ-

րոսը, որ ՚ի վաղուց հետէ գիտէր թշնամու դիտաւորութիւնը, կանխաւ հողացել էր այդ մասին, որով և Շվեդացիների ձեռնարկութիւնը անպտուղ մնաց:

Շերեմետեւին ևս միւս կողմանէ պարտաւ չէր մնացած. անդադար պատերազմելով Շվեդների հետ, շատ անգամ յաղթում էր նոցա հետոյհետէ տիրում էր նոցա քաղաքներին և երբեմն քանդում և աւերում էր, ինչպէս զորօրինակ Հումմելսոֆը, Վոլմարը և Մարիէնբուրգը. այս վերջին քաղաքումը շատ կալանաւորների մէջ էր և Քողոքական (Պրօտէստանտ) Գլիւք անունով քահանան՝ իւր Եկատարինէ Սկաւոն սանովն, որ յետին ժամանակներն սմուսնացաւ Պետրոս Արքային և դարձաւ Ռուսսիոյ կայսերուհին, որ պատմութեան մէջ յայտնի է անունովս Եկատարինէ Ա:

Երբ որ տեսաւ Արքան, որ յաղթութիւնը միշտ բարեյաջող էր իւր զէնքին՝ խելոյն խորհեցաւ իւր վաղուցուայ ըղձացած խորհուրդն էացնելու, որ է՝ ամրանալ Փինեան ճոցի վերայ. այդ դիտամամբ սկսաւ իւր ամեն զօրքը գումարել Խնգրիու մէջ, որ այնուհետեւ դիւրին լինէր Նօտերբուրգ (Սուէէք) բերդին տիրելու, որ կայ Նեւլա գետի ահունքի մօտ, ոչ հեռի Լադօգա լճէն: Աւելորդ է այստեղ նկարագրել այն ամենայն դժուարութիւնները, որն որ կրե-

ցին թէ Պետրոս Առքան և թէ նորա մտերիմ գործակիցները, սյսբան ևս շատ է, եթէ ասենք, որ Ռուսերը Սեպտեմբերի 27ին մօտենալով Նօսէրբուրգին, մի անհնարին պաշարմունք և յարձակմունք անելով՝ տիրեցին նորան Նոյեմբերի 11ին: Այս նոր յաղթած բերդի անունը «Շիլեստէլբուրգ» (բանալի քաղաք) դրաւ Պետրոսն այն խորհրդով, որ իբր թէ դա պէտք է բանար Ռուսերի առջև Բալտիկ ծովը: Այս յաղթութիւնը կատարելից յետոյ Պետրոսը դնաց Մոսկուա, ուր նա իւր հանդիսաւոր մուտքը կատարեց երեք յաղթանակի կամարների միջով: Բայց լոկ Նոսէրբուրգի նուաձումնը տակաւին բաւական չէր Պետրոս Առքայի իղձը, որ է՛ Բալտիկ ծովու եզերքում հաստատուէն, բոլորովին լցնելու, պէտք էր նաև Նիեշանց անունով բերդը նուաձելու:

Այդ խորհրդով, 1733ին Պետրոսը նորից դնաց Շիլեստէլբուրգ, ուր նորա ետևից անմիջապէս Ներեմետ'ով սպարապետը ևս իւր զօրքով եկաւ: Նիեշանց բերդը երկար ժամանակ չ'կարողացաւ դիմադարձութիւն անել այդպիսի հզօր զօրքին, որն որ ունէր այժամանակ Պետրոսը, Մայիսի մէկին արդէն Ռուսերը տիրեցին նորան:

Այս կերպով Ռուսերը տիրեցին Նեվա գետի հոսած բոլոր տարածութիւնը. և Պետրոս

Արքան իւր հանձարի զօրութենուն իսկ և իսկ գնահատեց այն մեծամեծ և ծանրակշիռ օգուտը, որ կարող էր բերել Ռուսաստանին այս նոր յաղթութիւնը, կամեցաւ առ միշտ սահսականել իւր աղբի համար այս երկիրը. և իսկոյն հաստատ խորհուրդ որոշեց հիմնել մի ընդարձակ ծովափնեայ քաղաք. բայց որովհետև Նիւշանցը շատ հեռու էր Նեւլաի գետաբերանից և ծովից և համաձայն չէր Պետրոսի դիտաւորութեանը՝ նա հրամայեց որ հիմնից քանդեն այդ բերդը և նորա տեղ նորը հիմնեն՝ Նապաստակի Կղզիի վրայ :

1703 ի Մայիսի 16 ին Ս. Երրորդութեան տօնի օրը Արքան իւր ձեռքով դրաւ առաջին հիմնաքարը նոր բերդին, որ նոր շինուելու քաղաքի հետ միասին կոչեց ՍՆՆԿՏ-ՊԵՏԵՐՔՈՒՐԳ, այսինքն՝ Սուրբ Պետրոսի քաղաք :

Մարդ դժուար կըհաւատայ, նայելով այժմուայ հոյակապ, գեղեցիկ Պետերբուրգ մայրաքաղաքի վերայ, երբ որ իմանայ թէ՛ ուր որ նա զարդարած կանդնած է իւր մեծակառոյց շէնքերով, որձաքարով սատած երկարաձիգ ջրանցքներով և այն ամեն շքեղութենով, որ հարիւրաւոր տարիներով հնարել է Եւրոպան, հարիւր վաթսուէն ասարի դորամէն առաջ մի անթնակ, ամայի և ճախճախուտ երկիր էր :

Երբ որ Պետրոս Առքան իւր հանձարեղ խելքովն այս կէան ընտրեց, նա իսկոյն նախատեսաւ, որ այս տեղումը շինած քաղաքը պիտի անյաղթելի պահասան լինի Շվեդացոց աշխարհակալներու դէմ, երբ նոքա կը կամենային Ռուսաց նոր գրաւած գաւառները յետ խլելու. նմանապէս նախատեսաւ, որ այդ նորաշէն քաղաքի միջնորդութեանովը Ռուսաստանը առաւել 'ի մտտոյ կը ծանօթանայ եւ բոսպական լուսաւորութեան հետ և մտիկ գտնուելով՝ Քալտիկ ծովին, նա իւր մէջ կը ժողովէ բոլոր աշխարհի հարստութիւնը:

Պետրոս Առքան առաջին քարը Պօղոս Պետրոսի բերդի հիմնարկութեան դնելից յետոյ՝ այնուհետև օր ու գիշեր արթուն աչքով աշխատում էր քաղաքի հիմնարկութեան վերայ: Երբ պէս զի ինքն անձամբ կարողանար դնելու գործաւորների աշխատութիւնը՝ հրամայեց բերդից երկու հարիւր կանգնաչափ հեռու, Նելայի ափին մի տնակ շինել, որ մինչև այժմ կայ, ինչպէս յիշատակ և առաջին վկայ Պետերբուրգի հիմնարկութեան:

Քանի որ Պետրոս Առքան անխոնջ գործունէութեամբ աշխատում էր քաղաքի և բերդի շինութեան վրայ, որ չորս ամսուց յետոյ պատրաստեցաւ և ամլացաւ Շվեդիներից խլած

Թնդանօթներովն, նորա զօրավարները հետը-
հետէ գրաւելով Եամ և Կօստօրիէ քաղաքները,
բոլորովին տիրեցին Խնդրիա դաւառին: Խնքը
Պ'տորոսը շատ անգամ ստիպուած էր անձամբ
կռուելու թշնամիներու հետ և 'ի փախուստ
գարձնելու նոցա, որք ամեն հնարն 'ի գործ
գրած՝ ջանք էին անում արգելադրութ լինել նո-
րան նոր քաղաքի շինութեանը: և որովհետև
նորաշէն քաղաքը ծովի կողմանէ թշնամու երե-
սից մեծ վտանգի մէջ էր՝ Պ'տորոսը հրամայեց
ամրացնել Կօստին կղզին (որ սյժմ Կօսնշտատ
է կոչուամ) և հիմնել այնտեղ ծովային բերդ
Կոսնշլօթ անունով, և այդպէս՝ քաղաքը պաշտ-
պանեց թշնամու յարձակմունքից ծովու կող-
մանէ:

Այդ միջոցին Արքայի հրամանով մերձա-
կայ շրջակայքումը շինուամ էին պատերազմա-
կան նաւեր, ցականաւեր և նաւակներ, և շու-
տով կազմուեցաւ բալտիկական նաւատորմիդը:
Այս կերպով ասպատակեցնելով իւր սիրական
քաղաքը ծովի կողմէն նաւատորմիդով և բեր-
դով, մէջը լցնելով բաւականին բերդապահ
զօրք, Ռէն կառավարչի իշխանութեան ներքոյ,
և քաղաքի շինութիւնքը և մեծացնելը իւր սի-
րական Մենշիկօվի (Պ'տերբուրգի առաջին գա-
ւառապետը) խնամատարութեանը յանձնած,
Պետրոսը վերագարձաւ Մոսկուա:

Նոյեմբեր ամիսն էր, երբ Պետրոսը իւր
Հանդիսաւոր մուտքը կատարեց Մոսկուտի մէջ,
ուր ցնծալիւր ժողովրդի բաղմութիւնը նորա ա-
ռաջ գալով՝ յայտնեց երախտագիտութիւնը
դէպի իւր Աբբան, որի սխրագործութիւնքն ար-
դէն սկսել էր հասկանալու:

ԵՐՐՈՒՒ ԳԼՈՒԽ

Վիճականդիու նուանումը: — Կարողու Վերդի հետ մղած մարտերը: — Պօլտուսի յաղթութիւնը:

ԵՐԲՈՒԻ ԳԼՈՒԽ

Արեւիկանդիա նուաձումը: — Կարուլոս 12րդի հետ մղած մարտերը: — Պօլուսկաի յաղթութիւնը:

ուրովին, գրեթէ, նուաձումած էր Արեւիկանդիա դաւառը Ռուսաց զէնքին, մնում էր միայն գրաւել Գօրպատ և Նարվա քաղաքները: Կարուլոս 12րդ և նորա գլխաւոր զօրքի հետու լինելը Քալոիկական արեւելն բարեպատեհ միջոց համարելով՝ Պետրոս Աւրբան հրամայեց իւր զօրքին ուղիղ դէպի Գօրպատ վազել, որն որ շուտով պաշարուեցաւ Ռուսերիցն՝ Շերեմետեւի առաջնորդութենովն: Նոյն խակ միջոցին Ապրակաինը իրեն յանձնած զօրքով խաղաց զնաց դէպի Նարվա: Այդ երկու բերդորոցքը՝ մինը Յուլիսի 13ին և միւսը Սեպտեմբրի 9ին նուաձեցան Ռուսաց, ուր անձամբ զօրավիգն էր ինքը Պետրոս Աւրբան: Նար-

վաին տիրելով՝ Ռուսերը փառաւոր կերպով վերջ տուին իւրեանց արշաւանքին՝ 1709ին կատարուած :

Եւրբ որ Պետրոսը իւր իշխանութիւնը ամրացուց Քալտիկեան ափերին, այնժամանակ իւր զօրքի մեծագոյն մասը դարձուց դէպի օգնութիւն գաՏընկեց Աւգուստ թագաւորին Լեհաց, որի փոխարէն Կարոլոս 12րդ ընտրել էր և թագադրել էր Ստանիսլաւ Լեշչինսկիին : Համարելով որ իւր ներկայութիւնը մեծապէս պիտի օգնէր պատերազմի յաջողակ ելքին՝ Պետրոսը գնաց դէպի Պօլօցք, որպէս զի մօտ լինէր կռուի ասպարիզին : Եւ յօվէնՏաուստ զօրավարը տեսնելով որ Ռուսաց զօրքը Պօլօցքումն է գումարվում, կարծիքի եկաւ, որ մի գուցէ Պետրոսը դիտաւորութիւն ունէր Ռիգա քաղաքի վերայ արշաւանք անելու, և որպէս զի կարողանար արգելադրիթ լինել այդ բանին՝ իւր զօրագունքը գումարեց Միտավաի չորս կողմը : Պետրոսը կամենում էր դէպուղիդ Կարոլոսի վրայ յարձակուելու, ուստի պատուիրեց Շերեմետովին վազել ԵւլէնՏաուստի վրայ և նորա զօրքը կտրել, անջատել Ռիգայից : Շերեմետովն իւր երկոտասան-Տազարեայ զօրաբաժնիովն արագ արագ հասաւ թշնամու ետեից, գնաց կանգնեցաւ նոցա և Ռիգայի մէջ տեղը, կռուեցաւ նոցա հետ և արդէն յաղթութիւնը դէպի Ռուսերի

կողմն էր հակում. յանկարծ նորա իշխանութեան տակ դռնուած զազախներն և թաթարները չի մնալով պատերազմի վերջին՝ շտապավազեցին թշնամու սայլերի վրայ՝ որ կողոպտեն, և շփոթեցին զօրքի կարգը, և այդ կերպով միջոց տուին Ղօվէնհատուպտին վերանորոգել կրօնը և յետ մղել Ռուսերին: Այս ձախողակ ելքը պատերազմի լսելով՝ Պետրոսն ինքը դիմեց Ղօվէնհատուպտի վերայ, և թէ և իւր բոլոր ճիգը դործ էր դրել և ամեն կերպ զգուշութիւնքը նախատեսել էր, բայց չկարողացաւ նորա ճանապարհը կտրելու, որ հմուտ շարժուածքով սարդեցաւ փախաւ Ռուսերի ձեռքից, և գնաց պատըսպարուեցաւ Ռիգաի պարսպի ետև: Պետրոսը աճապարելով՝ սկսաւ հալածել նոցա և հասաւ մինչև Ռիգաի պարիսպը: Բայց լաւ դննելով նորա ամրութիւնքը՝ հասկացաւ որ տակաւին ժամանակը չէր նորան պաշարելու, դարձաւ դէպի Միտալա և Սեպտեմբերի 4ին տիրեց նորան: Այս տեղից Պետրոսը դիմեց դէպի Քրօդնօ, ուր էր նորա զլխաւոր զօրքը Սզիլի սպարապետի առաջնորդութեան տակ, իսկ Շերեմետովը ուղարկած էր Աժտերխան, ուր Ստրէլէյները նորից ոտքի էին ելել, քանի որ Արքան զբաղուած էր Միտալաի պաշարմունքով: Շերեմետովը յաղթեց սպստամբների խառնիճաղանճ՝ բազմութիւնը և Արքայի անունով ողորմութիւն

շնորհեց նոցա. իսկ գլխաւորներին, որք թուով երեք հարիւր հոգի էին, ուղարկեց Մոսկուա, և այնտեղ նոքա իւրեանց յանցանքի արժանի պատուհասը ստացան :

Շվեդները մեծ երկիւղ ունէին Պետերբուրգի և Կրօնշտատի ծաղկելից և հզօրանալից, և նկատելով որ Ռուսի գլխաւոր զօրքը գնացել է դէպի Էհնաստան, կամեցան շահուել այդ յաջողակ միջոցովն, և զէնքերը դէպի այդ երկուքաղաքը դարձուցած, կամեցան ջնջել Պետրոսի յաղթութեան հետքերը: Այդ խորհրդով նոցա ծովապետ Անկէրստիէրնը իւր նաւատորմիղովը մօտեցաւ Կոսնշչլօտին, իսկ Մէնդէլ զօրապետը ցամաքահասոյի զօրքով մօտեցաւ Պետերբուրգին, բայց ոչ մինը նոցանից յաջողութիւն չի գտաւ. Անկէրստիէրնին յետ միջեց Ռուսաց Կոռյս զօրապետը, իսկ Մէնդէլին՝ յաղթեց Բոխւսը, որ այնժամանակ Պետերբուրգի ամրոցապետն էր:

Երբ որ Պետրոս Արքան Գրոզնօ՛ումն էր, եկաւ նորա մօտ գահազուրկ Աւզուստ թագաւորը: Ռուսաց Արքան խոստացաւ նորան յետ դարձնել Էհնաստանի թագը, և իսկոյն դրեց նոխարտակը ապագայ արշաւանքին Կարոլոս 12րդի վրայ. 1705 ի Գեկտեմբերի 7 ին թողաւ Գրոզնօ՛ն և գնաց Մոսկուա՝ իւր զօրքի վերայ գլխաւոր հրամանատար կարգելով Աւզուստին: Պետրոսի հեռանալից յետոյ անմիջապէս եկան

Տվեղները իւրեանց թագաւորի առաջնորդութեամբ և պաշարեցին Գրօզնօ՛ն: Երբ որ Պետրոսը լսաւ թշնամու հասնելը, իսկոյն, արհամարհելով իւր մարմնու տկարութիւնը, շտապեց օգնութեան վտանգի մէջ գտնուած քաղաքին. բայց արդէն ուշ էր: Գեռ ևս ճանապարհին՝ նա խմացաւ, որ թշնամին արդէն պաշարել է քաղաքը և Աւգուստը հետն առած Ռուսաց զօրքի մեծ մասը, գնացել է Սաքսոնիա: Ի զուր էր ջանահար լինում Պետրոսը որպէս և իցէ կերպով օգնութիւն հասցնել պաշարուած քաղաքին. միայն Ասրիլ ամսու մէջ, երբ գետերը հալեցան, Արքայի իմաստուն կառավարութենովն ու ռազմագիտական հնարքովը աղատուեցաւ քաղաքը վերահաս անձողոպրելի կորստից: Կամելով Կարոլոսի մտադրութիւնը դէպի ինքը դարձնել և առժամանակ մի մոռանալ տալ պաշարած քաղաքը՝ Պետրոսը ութ-հազարեայ զօրաբաժինով դիմեցաւ Օռչաի վերայ, մի և նոյն ժամանակ հրամայեց Մաղէփաին, որ իւր զազախներովն յարձակուէր Մինսկ, Սլուցք և Բրէսթ քաղաքների վերայ: Բայց այս կարգադրութիւնները չբերին իւրեանց ետեւէն Արքայի ցանկացած յաջողութիւնքը: Այնժամանակ Պետրոսի մէջ մի փայլուն միտք ծնաւ, որ է—հրամայեց իւր զօրքին, որն որ պաշարուած էր Գրօզնօ՛նի մէջ սառոյցը հալելից յետոյ՝ գետի անդի ափը

անցնել և ետևներից կամուրջը պատառել և գէտուղիղ Բրէսլ քրթալ: Արքայի հրամանը ճշգիւ կատարուեցաւ. Ռուսաց զօրքն առանց վնասի նահանջեցաւ և յաջողութեամբ հասաւ մինչև Կիևով: Թէ և Կարոլոսը վաղեց նոցա ետևէն, բայց ոչինչ վնաս չկարողացաւ հասցնել: Այս յաջողութեան աւետիքը ստացաւ Արքան Պետերբուրգի մէջ:

Մինչ այս մինչ այն, նորաշէն քաղաքը այնպէս ձոխացել, լայնացել և շքեղացել էր, որ Պետրոսն իւր զօրավարներից մինին նամակ գրելով յիշում է, թէ նա կենում է իւր սիրական քաղաքի մէջ, ինչպէս դրախտումն: Բայց երկար չտեսեց Արքայի դադար առնելը իւր պատերազմական հոգսերից: Շուտով իմացաւ նա, որ Կարոլոսը հաստատ դիտաւորութիւն ունէր Արքային առջաւելու. այս մերձակայ վտանգի առաջին առնելու համար, Պետրոսն անյապագ դնաց իւր զօրքի բանակետոյը, որ հարկաւոր հոգսերը իւր ձեռքով կատարէ: Յանկարծ մի նոր անակնունելի լուր տարածուեցաւ, որ Կարոլոսը թողնելով այդ արշաւանքը՝ դնացել է Սաքսոնիա իւր բոլոր զօրքովը, որ ստիպէ Աւգուստին հրաժարուիլ Ղեհաստանի աթոռէն և նորա փոխարէն Ստանիսլավ Ալեքսիսիին հաստատէ:

Գրեթէ բոլոր 1707 տարուայ միջոցը Պետրոս Արքան երբեմն Ղեհաստանումն և երբեմն

Դիթուաի մէջ էր անցնում իւր ժամանակը, ամեն կերպ ջանահնար լինելով՝ որ իւր երկիրներն ազատ կացուցանէր Կարողութի բուռն յարձակմունքէն :

Սնսարտելի Կարողսը իւր երկու ախոյաններին—Գանիմարքի և Լեհաստանի թագաւորներին կործանելով՝ իւր փառքի ամենաբարձր աստիճանին հասած, իւր անմահ սիրագործութիւնքը կատարեալ դարձնելու համար, ցանկանում էր կործանել իւր վերջին և ամենից վրտանդաւոր թշնամիին—Պետրոսին. և այդ խորհուրդը և իղձը նորա զլխաւոր նպատակը ըարձած, այնուհետև ոչ օրը և ոչ դիշերը հանգրտութիւն էին տալիս նորան :

Երբ որ Կարողոս 12^{րդ} է իւր ոտքը Ռուսաստանի հողի վրայ դրաւ՝ նա անձամբ առաջնորդում էր յիսնհազարեայ անյաղթելի զօրքին, ետևից ունենալով վերշտասանհազարեայ զօրաբաժինը Լօվէնհաուստին յանձնած, որ դալիս էր ահադին բազմութեամբ սայլերով լի ռազմամթերքով և կերակրոյ պաշարով. բաց յայդմանէ՛ մի այլ զօրաբաժին տասնհինգ հազար հոգուց բաղկացած՝ թողել էր Կարողսը Փինլեանդիումը, որին հրամայել էր աւերել Պետերբուրգը և Ռուսերից յետ խլել Պետրոսի յաղթած երկիրները : Այսպիսի մեծ զօրութիւն ունենալով

ձեռքումն, նա չչատացաւ, այլ աշխատում էր թուրքերին ևս գրդռել, որ սպտերաղմ բանային Ռուսաց դէմ, ևս և ուխտադրուժ Մագէվա հէթմանին իւր կողմը հակեցուց, մեծամեծ խոստմունք անելով նորան, որ իւր զազախներովն պիտի զօրավիզն լինէր Կարոլոսին՝ Արքայի դէմ: 1707ին Յոռոտոս ամսու վերջերին՝ Կարոլոսը թողաւ Սաքսոնիան և եկաւ Արհաստան և քանի մի ժամանակ դադար առաւ Պօլնայնի շրջակայքը:

Այդ միջոցին Պետրոսը իւր իշխանութեան տակ ունէր երկու հարիւր հազար հոգի զինւոր, որոց առաջնորդում էին հմուտ և կրթըլած զօրավարներ. բայց այդ բաղձախումբ զօրքը, որոնց շարքը անդադար մտնում էին նորընտիր զինուորներ, դեռ ևս չունէր այն սպտերաղմական փորձառութիւնը, որ կարի հարկաւոր է, երբ պէտք է հանդէպ երթալ թշնամուն՝ մի վճռական սպտերաղմի մէջ կռուելու համար: այդ պատճառաւ Պետրոսը, որ նախընթաց արշաւանքումն ևս զգուշանում էր մեծ և վճռական սպտերաղմներից, և՛ս առաւել այժմ հրամայեց իւր զօրավարներին, որ նոյն կանոնով վարուէին թշնամու հետ, այսինքն՝ դուն գործէին, որքան կարելի էր ճարտար շարժմունքով յամբայնել նոցա առաջ խաղալը, աւերել և ամայացնել այն երկիրները, որոնց վրայով պիտի անցնէին նորքա, և առհասարակ պարասկեցնել

նոցա մանր կռիւներումն, առանձին առանձին
ջարդելով նորա զօրագունդերը:

Այսպէս պատրաստուելով մի մեծ կռուի
հռչակաւոր ախոյանների հետ և իւր իշխանութեան
տակ ունենալով երեքսպատիկ բազմաթիւ
զօրք, քան թէ իւր թշնամին, բայց մի և նոյն
ժամանակ խնայելով իւր հպատակների արիւնը,
որ նա չէր կամենում ՚ի զուր թափել տալու,
զաւակասէր Արքան նորից փորձ փորձեց հաշ-
տուելու Կարոլոսի հետ, առաջարկելով նորան
փոխադարձ օգտաւէտ հաշտութիւն. բայց Կարոլոսը
հպարտութեամբ մերժեց իւր ախոյանի
առաջարկութիւնը. այդ դիպուածով Պետրոս
Արքան ասաց այս արժանայիշատակ խօսքերը,
որ յետին ժամանակները յայտնի եղաւ. «Իմ եզ-
րայր Կարոլոսը կամենում է Ալեքսանդր (Մակե-
դոնացի) ձեռնալ, բայց սխալվում է, եթէ մի
և նոյն ժամանակ ինձ Գարեհէ կարծում»: Եւ
այնուհետև Պետրոսը իւր բոլոր ուշք ու միտքը
դարձրել էր մի մեծ առարկայի վրայ, որ է՝ իւր
սիրական հայրենիքի փրկութեան:

Պետրոսը իւր գլխաւոր զօրքովը Գրողնօ
քաղաքումն էր, Դեկտեմբերի վերջերուն Կարոլոսը
իւր բոլոր զօրքովն անցնելով Վիսլա
գետը՝ սլացաւ դէպի Նեման և այնտեղից շտա-
պով վաղեց Գրողնօ՝ ի վերայ և 1708ի Յունուարի
26ին նորա մէջ մտաւ: Կարոլոսի պաշարմունքը

այնպէս արագ էր, որ Պետրոսը հաղիւ ժամանակ գտաւ իւր զօրքովը քաղաքի դռնից դուրս երթալու, մինչ կարողութի ուրիշ դռնից մտաւ նոյն քաղաքը: Պետրոսի նահանջելը ուրիշ պատճառ չունէր, եթէ ոչ նոյնը, որ նա հետևում էր մի անգամ բռնած կանոնին, այսինքն՝ միշտ զգուշանալ վճռական և մեծ կռուից կարողութի հետ: Շվեդացոց թագաւորը աւելորդ իմն կարծեց թշնամու ետևից ընկնելով՝ ժամալաճառ լինելը, այլ բարւոք համարեց Մինսկի շրջակայքումս բնակել և ձմեռն այնտեղ անցնել և արշաւանքը յետաձգել մինչև ամառուայ հասնելը. իսկ Պետրոսը գնաց Պետերբուրգ և առ մեծի տարաբխտութեան, սաստիկ տկարացաւ:

Այդ միջոցին Գօն գետի մօտ ծագեցաւ Ռուլա վիճակի անունով երևելի սպստամբութիւնը: Ասպտամբներին հնազանդեցնելու համար Պետրոս ուղարկեց Գօլգօռուքիյ իշխանին՝ հարազատ եղբօր նոյն Գօլգօռուքիյին, որ սպստամբութեան ժամանակ սպանուել էր զազախների ձեռքով: Բայց որպէս զի զազախները չկարծէին, որ Գօլգօռուքին գիտաւորութիւն ունի ոչ միայն հնազանդեցնելու, այլ և վրէժինդիր լինելու իւր եղբօր մահուան համար, Պետրոսը նորա հետ միասին իւր Ալէքսէյ անունով արքայորդուն ևս ուղարկեց, որ սալբտամբները չըյուսահատուին և առաւել ուժգին

դիմադարձութիւն չըցոյց տան . շատ ժամանակ վրայ չանցած, ասլատամբները բոլորովին հնազանդեցան, բայց մի զաղախէ Նեկրասով անունով, որ իւր համախոհներին հետը առած՝ փախաւ Քուրքաստան և Սուլթանին հպատակ գրուեցաւ :

Յունիս ամսուն Կարոլոսը իւր զօրքը խաղացուց դէսլի Բերեղինօ աւանը և փոքր ինչ հետու նորանից Քօլօլչինա գեղի մօտ սաստիկ ջարդ տուաւ Ռուսաց զօրքին . բայց այդ յաղթութիւնն առանց մինչանաւոր հետեանքի մընաց և ներկայ արշաւանքի վրայ աղղեցութիւն չունեցաւ : Ռուսերը նահանջեցան դէսլի Շկլօվ, իսկ Կարոլոսը գրաւեց Մինսկ քաղաքը : Այստեղ սպասեց իւր Կօլէնհատուպտ զօրավարին, որ հետն առած պիտի բերէր մի զօրաբաժին և կերակրեղինի շատ պաշարք, որին մեծապէս կարօտ էին Կարոլոսի զօրքը . պատճառ որ աւերած և ամայացած երկրումը, ուր որ էին նոքա, չէին կարողանում ձեռք բերել իւրեանց համար ուտելիք և այլ սարուստի համար հարկաւոր առարկաներ : Բայց համբերութիւնը չհասաւ մինչև նորա գալը և չիմանալով պատճառը նորա յապաղութեան, Սգոստոս ամսու սկզբանը ելաւ և սկսաւ մօտենալու Ռուսաստանի սահմաններուն :

Պետրոսի սիրտը խոր խոցուած էր Կարո-

լոսի յազթութենուլն, որ կատարել էր նա Գօ-
լովիչին դեղի մօտ և դիպող ժամի էր մնում իւր
վրէժն առնելու: Գօրորյ աւանի մօտ դարձեալ
Հանդիպեցան իրար Շվէդները և Ռուսերը. Ռու-
սաց շօրքին Պետրոսն անձամբ էր առաջնոր-
դում: Սգոստոսի 29ին կռուեցաւ թշնամու հետ,
երկու հազար հողի սպանելով՝ դուրս հանեց
նորա զօրակարգէն և իւր զօրքովը նահանջե-
ցաւ իւր գլխաւոր բանակը: Այս նուաճումը
սասաիկ բորբոքեց Կարոլոսի սիրտը. կամելով
իւր վրէժը հանել՝ շտապով վազեց Ռուսերու
վրայ և այդ աճաստարանքի մէջ մնալ մնաց որ՝
գերի լինէր Ռուսերու ձեռքը Կադին աւանի
մօտ: Այնուհետև ոչինչ արգելքէ, դժուարու-
թիւններէ, ահ չըկրելով՝ նա անդադար առաջ
գնալով, վերջապէս հասաւ Սմօլենսկ քաղաքը,
որ այն ժամանակները Ռուսաստանի և Լեհաս-
տանի մէջ տեղը սահմանակից քաղաք էր: Այս
տեղ ևս ունայն սպասեց Լօվենհաուստին և
համբերութիւնը բոլորովին կորսնելով՝ ճանա-
պարհը դէպի Աքրոայնա ծոց և այդպիսի խո-
տորնակի դործողութեան սպտաճառը այն էր, որ
Մադէփան կարծելով թէ վաղ կամ անագան նո-
րա դաւաճանութիւնը պիտի յայտնուէր օրինա-
ւոր Աբբային, և սարսափելով նորա բարկու-
թենիցը, իւր մօտ էր հրաւիրել Կարոլոսին, խոս-
տանալով նորան, որ ինքը և իւր հսկատակ զա-

դախները իսկոյն կըմիանան նորա զօրքի հետ, և բացի դորանից, նորա մօտ կըգտնեն շատ պաշարք հացի և ուրիշ կերակրեղինի, որին չափազանց կարօտ էր Կարոլոսի զօրքը:

Իսկ Պետրոսը արթուն աչքով դարանում էր Լօվէնհատուտին և չէր կամում թոյլ տալ, որ նա իւր թագաւորի (Կարոլոսի) զօրքի հետ միանար: Լէսնօյ գեղի մօտ յարձակուեցաւ Լօվէնհատուտի զօրքի վրայ, ջարդեց և ոչնչացուց բոլորովին, իսկեց նորա հարուստ բեռնալի սայլերը և բոլոր սաղմամթերքը, այնպէս որ՝ Շըվեղների զօրավարը իւր բազմամարդ զօրաբաժինից միայն վեց հազար հոգի ամենաթշուառ վիճակի հասուցած, կարողացաւ ներկայացնել Կարոլոսին, որի բոլոր յոյսը և ակնկալութիւնը նորա վրայ էր: Լէսնօյի մօտ կատարուած յաղթութիւնը Պետրոսը անուանեց «Մայր Պօլտավեան յաղթութեան»:

Միւս օգնական զօրքը, որ Կարոլոսը թողել էր Լիֆլեանդիու մէջ, նոյն իսկ աղետալի վիճակին հանդիպեցաւ. հրոսաց զօրավարները հետեւելով Պետրոսի պատուէրին, մասն մասն ջարդելով՝ բոլորովին խորտակեցին, ցրուեցին:

Այս կերպով բնաջինջ անելով Կարոլոսի օգնական զօրքերը, Պետրոսը որոշեց ձգել (.բաշել) նորան իւր աշխարհի ներսը և մի մեծ և

վճռական պատերազմումն վերջին օրհասական
հարուածը հասցնել նորա զօրքին. այնուհետև
Պետրոսն ամենին երկիւղ չէր կրում իւր ա-
խոյանիցն, նա՛ մանաւանդ, որ Կարողութիւնը բոլորո-
վին յոյսը կորսել էր Սուլթանին Ռուսերու
հետ կռուեցնելու. իսկ Մաղէփաի խոստացած
օգնականութիւնը ունայն բան էր: Երբ որ Շվե-
դացոց թագաւորը մտաւ Ռեքրայնա, Մաղէփան
չըտարաւ նորա հանդէպ փոքր-Ռուսսիոյ բոլոր
զօրքը, ինչպէս որ մեծ մեծ խոստացել էր, այլ
բռնադատելով կանգնեցուց Կարողութիւնի դրօշակ-
ների տակ մի քանի հարիւր զաղախներ: Այն
ժամանակ ուխտագրուած հէթման Մաղէփաի իշ-
խանութիւնը փոքր Ռուսսիոյ վրայից բոլորովին
անհետացաւ, նորա Բաթուրին մայրաքաղաքը
նուաճեց Մենշիկովը և Մաղէփաի փոխարէն
հէթման նստեցուց, Պետրոսի հրամանով, Պօլու-
բօթօքին:

Հազար ու մէկ տառապանք կրելով թէ՛ սո-
վից, թէ՛ եղանակի խստութենից և թէ՛ դժուար-
անց ճանապարհների խստութենից, վերջապէս
Կարողութիւնը իւր զօրքը գումարեց մի փոքր քա-
ղաքի, անունը Պօլտավա, չորս կողմը, որ վոքր
ժամանակ առաջ Պետրոսը շրջահայեցողու-
թեամբ հրամայել էր ամրացնել և պահպանել
չորեքհազարեայ բերդապահ զօրքին, քաջ Կէլին
դնդապետի առաջնորդութեան տակ: Կէլինը լիա-

պէս արդարացուց իւր արքայի վստահութիւնը. արիարար պաշտպաննեց քաղաքը Շվեդացիներէ պաշարմունքից և յարձակմունքից, որ տևեց աւելի քան թէ երկու ամիս : Ամեն կողմից պաշարուած թշնամիներից, վերոյիշեալ ամրոցապետ Կէլինը ոչինչ հնար չունէր իւր զօրքի կրած տառապանքը Պետրոսին յայտնելու, կամ թէ՛ գլխաւոր բանակից մի լուր ստանալու, բայց ոչ սովը և ոչ թշնամու արձակած մահաբեր ումմբքը կարողացան խախտել նորա անընկճելի արիութիւնը . վերջապէս Յունիսի և ին Ռուսաց գլխաւոր բանակից մի դատարկ ումմը և նորա մեջ դրած մի ծանուցադիր ձգեցին քաղաք, որով պաշարուածներն իմացան, որ Արքան իւր զօրքով Պոլտավաի մօտ է և շուտով վերջ պիտի լինի նոցա կրած տանջանքին :

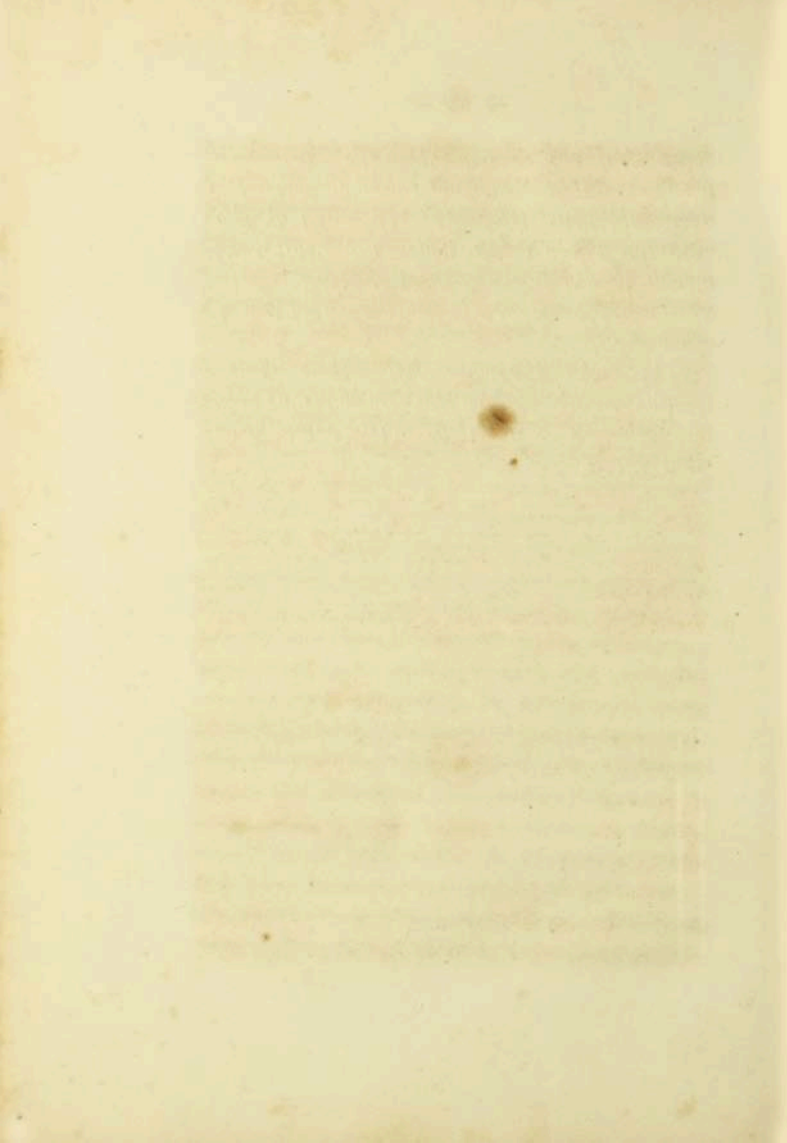
Ո՛չ հետու պաշարող թշնամիներու բանակից իւր զօրարաժինով կանգնած էր Մենշիկովը, որ խուսափելով մի վճռական պատերազմից, անդադար վրդովում էր նոցա յաճախ յարձակմունքով, որով բերդի մեջ պաշարուած Ռուսերը քաջալերվում էին . մի անգամ Մենշիկովը կարողացաւ նաև, խաբելով թշնամուն, Պոլտավա մտցնել քանի մի հարիւր առոյգ զինուորներ և շատ կերակրեղէնի պաշար : Երբ որ Շեքեմետովը և Արքան իւրեանց ձեռքերի տակ գտնուած զօրքովը մօտեցան թշնամու բանա-

կին՝ Ռուսերը արդէն որոշեցին տալ Շվեդներին վերջին և վճռական պատերազմը: Կարոլոսն ևս անհամբերութեամբ մնում էր այդ բողոքին, ըստ որում անգործութիւնը և անորոշ վիճակը սկըսել էր ձանձրացնելու նորան: Յունիսի 20ին Ռուսաց գլխաւոր բանակը անցաւ Վոսկլա գետը, և նոյն ամսու 27ին կատարուեցաւ մեծ պատերազմը Պօլտավաի պարսպի տակ:

Այն օրուայ պատերազմի բոլոր շարժումները կատարուեցաւ Պետրոսի կառավարութեամբ և հրամանով: Կարոլոսը փոքր ինչ ժամանակ առաջ վերաւորուած ունէր ոտքը, չըկարողացաւ ձի հեծնելու, ստիպուած էր պատգարակի միջնատած՝ իւր զօրքի շարքերի առջևուին անցնել և խրախուսել նոցա: Երբ որ երկուստեք ևս պատրաստուեցան վերջին, վճռական և օրհասական կռուին, առաւօտու ժամը 9ին կատաղարար յարձակուեցան իրար վերայ: Երեմետել սարապետը, Իշխան Մենշիկովը և Քուր զօրապետը այն օրը իւրեանց հիասքանչ քաջութիւնը և պատերազմական հանձարը ցոյց տուին: Պետրոս Արքան ևս անձամբ հանդիսանում էր, ուր և սկսեց լինել նորա ներկայութիւնը և պատերազմը միայն այն ժամանակ վերջացաւ, երբ Շվեդները իսպառ յաղթուեցան: Թշնամու կողմից սպանուեցան իննը հազար հոգի: Ռէէնշիլդ սպարապետը, Պիպէր կոմսը, երկու հարիւր ըս-

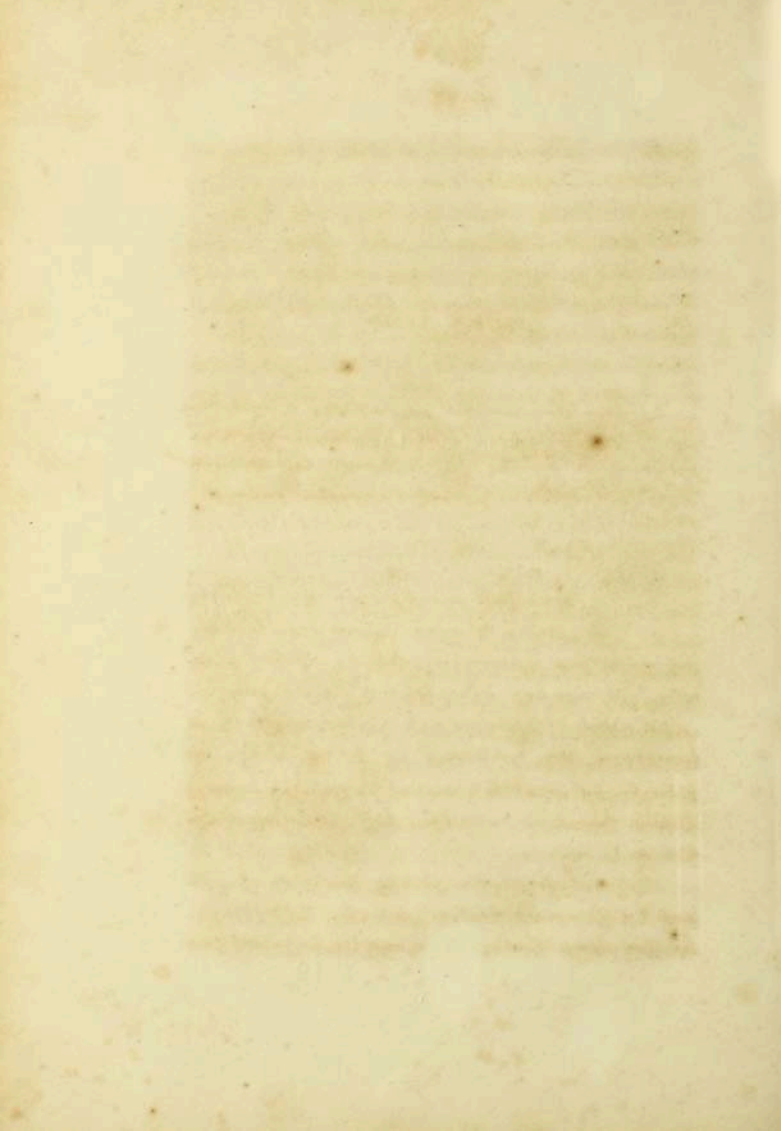
սայք և երեք հազար զինուորք կալանաւորուեցան: Շվեդի հարուստ բանակը, բազմաթիւ ռազմամթերքը, թնդանօթները և այլ զէնքերն ու բոլոր դանձը ընկաւ Ռուսաց ձեռքը: Կարոլոսը և Մազէփան հապճեպով փախան և ազատուեցան գերութենից՝ պատասպարուելով Թուրքի աշխարհը:

Այսպէս վերջացաւ Պօլտավեան պատերազմը, որ մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ ոչ միայն Ռուսաստանի և Շվեդիոյ, այլ և բոլոր Եւրոպիոյ վերայ:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳՆՈՒԽ

Շվեդներու վերայ կատարած յաղթութիւնքը և աշխարհա-
կալութիւնքը: — Տանկատանի անյաջող արշաւանքը: — Աոր ճանա-
պարհորդութիւն Եւրոպիոյ մէջ: — Շվեդներու հետ կատարած
հաշտութիւնը: — Պետրոսի կայսերական պատուանուն ստանալը:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Շվեդներու վերայ կատարած յաղթութիւնքը և աշխարհա-
կալութիւնքը: — Տաճկաստանի անյաջող արշաւանքը: — Նոր Խանա-
պարհորդութիւն Եւրոպիոյ մէջ: — Շվեդներու հետ կատարած
հաշտութիւնը: — Պետրոսի Կայսերական պատուանունն ստանալը:

Օլտավաի պատերազմը վերջանալից
յետոյ՝ Պետրոս Արքան ուրախանա-
լով գրեց իւր վաստակակիցներէից մինին այս-
պէս. «Սատուծոյ օգնութենով, այժմ՝ բոլորո-
, վին դրած է Պետերբուրգի հիմնաքարը»: Այս
խօսքերով նա կամենում էր իմաց անել, որ
Շվեդիայից խլած և նուաճած երկիրները այսու-
հետև Ռուսերի անձողոպրելի սեսչականու-
թիւնն է:

Պօլտավաի յաղթութենից յետոյ մի դիւրին
բան էր Պետրոսի համար ստիպել Շվեդներին,
որ Ռուսերու համար մի օգտաւէտ հաշտութիւն

կատարէին, և Պետրոսն իւր բոլոր գործունէութիւնը թափեց, որ այդ նպատակին հասնէ:

Այդ վախճանին, Աբբայի հրամանաւ, զօրաբաժիններից մինը, Շերեմետովին յանձնած, Պօլտավաի սատերազմի դաշտից դէսուղիղ գնաց Լիֆլեանդիա, միւս զօրաբաժինը, Ապրաքսինի առաջնորդութեամբ, Պետերբուրգից դիմեցդէպի Կարելիա. իսկ Մենշիկով սպարապետը իւր հեծելազօրը առած՝ գնաց Լեհաստան: Այս կարգադրութիւնները կատարելից յետոյ, Աբբան Կիեւի վրայով Տօրուն գնաց, ուր ուրախութեամբ նորան ընդառաջ եկաւ գահընկեց Աւգուստ թագաւորը: Նորից հաստատելով նորան Լեհաստանի գահի վերայ, Պետրոսը գնաց դէպի իւր գլխաւոր բանակը, որ կար Ռիգաի մօտ. բայց որովհետեւ ժամանակը ձախողակ էր, սաշարումնը յետաձգեց մինչի գալ գարունը, միայն Շերեմետովին եօթն-հաղարեայ զօրաբաժին յանձնելով՝ սատուիրեց, որ արթուն սահպանողութիւն անէր թշնամու վրայ: Երբ որ վերադարձաւ Պետերբուրգ՝ Պետրոսը հրամայեց, ՚ի յիշատակ Պօլտավեան յաղթութեանը, կառուցանել եկեղեցի յանուն Ս. Սամսօնին, և ապա գնաց և հանդիսով մտաւ Մոսկուա, ինչպէս յաղթող Կարոլոս 12րդին:

Պօլտավեան յաղթութենից յետոյ՝ երկրորդ անգամ վերանորոգուեցաւ Հիւսիսային դաշնակ-

ցութիւնը Ռուսաստանի, Գանիու և Լեհաստանի մէջ. փոքր ինչ ժամանակից յետոյ Պրուսիոյ թագաւորն ևս մասնակից եղաւ նորան այն յուսով, որ իւր կալուածներու վրայ աւելայնէր Շվեդիոյ Պոմերանիան:

Այն կարճատե միջոցը, որ Պետրոսը անցուց Մոսկուաի մէջ, գործ դրաւ իւր տէրութեան ներքին բարեկարգութեան համար. մանաւանդ յարաբերութեամբ զօրական և ելևմտից. նմանապէս ներկայ գտնուեցաւ ժողովրդի զբօսանքներին, ուր Պետրոս ՚ի բոլոր սրտէ մասնակից էր լինում, ամենեին աչքէ չըձգելով իւր ծանրակշիռ զբաղմունքը: Այսպէս անցաւ նորահամար երջանիկ 1709 տարին:

Նետեալ տարու սկզբանը, այսինքն՝ Մարտ ամսու մէջ, Ապրակսին ծովապետը մօտեցաւ Վիբորգ-բերդին, չորս կողմից պատեց պաշարեց զօրքով, բայց նուաձեւ չըկարողացաւ, պատճառ որ՝ չունէր ձեռքի տակ պաշարման հարկաւոր միջոցքը, ևս և նորա զօրքը սաստիկ տառապանքի մէջ էր զանազան կարօտութենից: Այս լուրը լսելով Արքան՝ անհնարին դժուարութիւնք, անհամար արգելքներ յաղթելով, Մայիս ամսուն եկաւ հասաւ Ապրակսինին օգնութեան, և Յունիսի 13ին, նեղը ձգելով պաշարուածներին, ստիպեց ընդունել իւր առաջարկած պայմանները և տիրեց բերդին: Յետոյ

գնաց Պետերբուրգ, ուր կատարեց իւր եղբոր դասեր Աննայի մատանեփոխութեան հանդէսը Կուրլեանդիու դքսի՝ Փրիդրիկոս Վիլհելմի հետ։ Գրեթէ նոյն միջոցին Շերեմետեւը նուաճեց Ռիգան. յետոյ գրաւելով Գինամիւնդան, Պէոնօփան, Կեկսհօլմը, Արէնսբուրգը և Էդէլ կղզին, և վերջապէս նուաճելով Սեպտեմբերի 8ին Ռէվէլ քաղաքը՝ վերջ դրաւ կատարեալ յաղթութեան Լիֆլեանդիուն, Էստլեանդիուն և Կարելիա գաւառին. այսպէս՝ Պետրոսի դիտաւորութիւնը, որ է՝ իւր իշխանութիւնը Յալտիկ ծովու ափերուն հաստատելու՝ լիապէս կատարուեցաւ։

Սինչդեո գործերն այսպիսի վիճակի մէջ էին, Կարոլոսը գնաց Թուրքի Սուլթանի մօտ, և մեծամեծ խոստումներով կարողացաւ նորան համոզելու, որ Ռուսաց հետ կռած հաշտութեան դաշինքը պատահէ. և նորա յուսալի խոստումներով հրապուրուած Սուլթանը չնչին առիթներ առաջ բերելով, 1710ի Նոյեմբերի 20ին հրապարակաւ յայտնեց Ստամբուլումն, որ Ռուսերուն պատերազմ է յայտնել, և նոյն ժամայն հրամայեց իւր մեծ վէզիրին, որ բազմամբոխ զօրքով, որոյ թիւը հասնում էր մինչև երկու հարիւր յիսուն հազար հոգի, խաղսց գնայ դէպի Գունայի ափերը։

Հաս տրտմեցաւ Պետրոսը, երբ որ լսաւ

Պուրքերու այսպիսի թշնամական յայտարարութեան լուրը. բայց հնազանդելով ստիպողական հանգամանքին, և որպէս զի պատերազմի ելքը առաւել յաջողակ լինէր՝ որոշեց որ ինքը կ'առաջնորդէ Ռուսաց զօրքին (որ բաղկացած էր քառասուն հազար զինուորներէ) մինչև Պուրքաստանի սահմանազլուխը և պատուիրեց Մենշիկովին և Ապրակսինին, որ իւր բացակայութեան միջոցին պահպանէին իւր երկիրները և նուաճած գաւառները թշնամիներէ, որոնք կարող էին ասպատակել Ռուսաստանը հիւսիսային և արևելեան-հարաւի կողմերից. իսկ Սկօրօպատսկի հէթմանին ապսպարեց, որ արթուն աչքով պահպանէր Ռուսաստանը Պաթարների յարձակմունքից :

Պետրոսը յոյս չունէր, որ շուտով յետ կը դառնար այդ արշաւանքից. ուստի տէրութեան գործերը կառավարելու համար նշանակեց Կառավարիչ-ձերակոյտը, շնորհելով նորան վերնագոյն իշխանութիւն: Նմանապէս այնժամանակն, կամելով Յկատարինէի, որի հետ ծածկարար ամուսնացած էր տակաւին 1707ին, հասուցած մեծամեծ երախտիքն վարձատրելու, հրապարակաւ ծանոյց իւր ամուսինը լինելը, ամուսնութեան մեծահանդէս ծէսը յետաձգելով մինչև արշաւանքի վերջը: Այսպէս տնօրինելով զօրաց և աշխարհի ներքին կառավարութիւնը՝

Պետրոսը իւր ամուսնու հետ Մարտի ճին դուրս
գնաց քաղաքէն իւր զօրքի ետևից, որ մի քանի
օրով առաջ արդէն ճանապարհ էր ընկել: Հայլի-
թէ մինչև Լուցք էր հասել՝ յանկարծ Արքան
մերձ ՚ի մահ տկարացաւ, և միայն արթուն հո-
գացողութեամբ Եկատարինէ դշխոյին կազդուր-
ւեցաւ նորա առողջութիւնը: Լուցքից գնաց
Պետրոսը Եառօսլավ քաղաք, ուր նախընթաց
արշաւանքի մասին բանագնացութիւն անելու
համար եկել էին Աւգուստ թաղաւորը և Լե-
հաստանի հասարակապետութեան երեսփոխան-
քը: Վերջապէս, Յունիսի 1²ին Քօրիսթէն (Գը-
նեստր) գետի մօտ Պետրոսը իւր զօրքի գլուխը
անցած՝ ճանապարհին շատ նեղութիւններ կրելով
թէ տօթազին եղանակից և թէ կերակրոյ սա-
շարի պակասութենից հասաւ մինչ Պրութ գետը:
Մօլդաւիու և Վալաքիու Գօսպօղարները (իշ-
խանք), որոնք երդուել էին իրենց հպատակու-
թիւնը և հաւատարմութիւնը Առևսին՝ խոստա-
ցել էին Պետրոսին, նորա ամեն կարիքը կերա-
կրեղինի մասին լցնելու, և Պետրոս պինդ յու-
սալով նոցա խոստմունքի վրայ և խաբուելով՝
այդպիսի անձուկ վիճակի մեջ ընկաւ իւր բոլոր
զօրքով. այդքանով չը վերջացաւ նորա թշուա-
ռութիւնը. յանկարծ լսաւ նա, որ Թուրքերը,
որոնց զօրքը հնգապատիկ բազմաթիւ էին, չորս
ոզմից պատել էին Պետրոսին և նորա զօրքը:

Աղատութեան յոյս չըկար և ոչ նահանջելու կամ
կռուելու կար հնար : Այս աղէտալի վիճակի
մէջ գտնուելով՝ պատերազմական ատեան կազ-
մեց, որի մէջ միաբերան վճռեցին՝ կամ պատա-
ռելով թշնամու ստուար զօրակարգերը անցնել
և կամ տեղն ՚ի տեղ մեռնել : Երբ որ Պետրոսը
այս վճիռը հրապարակաւ յայտնեց զօրքին և
խատութեամբ պահանջեց, որ իւր կամքը ըս-
տուգապէս կատարուէր, փակուեցաւ իւր վրանի
մէջ և ամենուն արգելեց, որ հրաման չունե-
նան իւր մօտ գալու մինչև միւս առաւօտ, երբ
պիտի կատարուէր վերոյիշեալ վճիռը պատե-
րազմական ատենին : Եկատարինէն տեսաւ, որ
եթէ այդ վճիռը կատարուէր, բոլոր զօրքը պի-
տի կորչէր և Ռուսաստանը մեծ վտանգի մէջ
պիտի ընկնէր. ուստի մի բարերաստիկ խոր-
հուրդ խորհեցաւ իւր մէջ՝ որպէս և իցէ հնար-
քով հաշտուել թուրքերի հետ, և այդ կերպով
հեռացնել վերահաս վտանգը : Այդ զօրավար-
ներէց յանդգնութիւն չառաւ վրան՝ այդ խոր-
հուրդը Արքային յայտնելու : Այն ժամանակ Ե-
կատարինէն անձամբ գնաց իւր Արքայ ամու-
սինի բանակը և սղաջանքով համոզեց, որ
իւր առաջարկութեանը համաձայնի : Մի և
նոյն ժամանակ որքան որ հետը թանգագին ակն
ու մարգարիտ և ուրիշ զարդեր ունէր՝ բոլորը
մի արկղիկի մէջ դրած, պարզ և ուղարկեց մեծ

վէղիբին: Միւս օր առաւօտը, Պետրոսը դեռ եւ չիմանալով իւր ամուսնու ծածուկ կարգադրութիւնքը, արդէն սատրաստ էր իւր վտանգաւոր ձեռնարկութիւնքը կատարելու, այսինքն՝ իւր զօրքով պատառել Թուրքերու անթիւ եւ ստուար զօրակարգերը՝ անցնել. յանկարծ վէղիբը աւետարների ձեռքով ուղարկեց լուրը թէ՛ յօժար է հաշտուելու. և այս հանձարեղ հնարքով ազատուած Ռուսերը, շտապով գնացին իւրեանց երկիրը, և Ռուսաստանը ազատուեցաւ անձողոպրելի կորուստէն: Եկատարինէի այսպիսի անմահ երախտիքը մեծապէս գնահատեց Պետրոս Արքան:

Աւելորդ չենք համարում այստեղ առաջ բերել յիշատակի արժանի հրովարակը Պետրոսին, որ նա գրել էր Կառավարիչ-Ծերակուտին այն օրհասական բոպէին, երբ գտնուում էր Պրութ գետի ափին: Նախատեսանելով իւր գերութիւնը կամ մահը առաջիկայ սատերազմի մէջ՝ այսպէս գրեց Արքան Ծերակուտին.

Տեաք Ծերակոյտ.

Յայտնում եմ ձեզ, որ ես բոլոր զօրքով, ստանց մեր յանցանքին կամ սխալին, բայց միայն ստացած սուտ լուրերու ազագաւ չորեքպատիկ

Տղօր Թուրքի զօրօքը այնպէս պատած եմ, որ կերակրոյ պաշար ստանալու ամեն ճանապարհները կտրուած են, և ես առանց Աստուծոյ առանձին օգնութեանը՝ ոչ այլ ինչ կարող եմ նախատեսանել, եթէ ոչ կատարելապէս յաղթուել կամ գերի ընկնել Թուրքի ձեռքը: Եթէ այս վերջինը կատարուի, այնժամանակ դուք չի պիտի ինձ համարէք ձեր Արքան կամ Տէրը, և ոչինչ պիտի կատարէք, որ կըսահասնջն ձեզանից, թէ և լինէր այդ իմ սեփական ձեռքով գրած հրամանովն, մինչև որ ես ինքս անձամբ չերևիմ ձեր մէջ. բայց եթէ ես մեռնիմ՝ և դուք իմ մահուան մասին ստոյգ տեղեկութիւն ստանաք՝ այնժամանակ ձեր մէջից ընտրեցէ՛ք ինձ արժանի ժառանգ:

«ՊԵՏՐՈՍ»

Այստեղ կատարուած հաշտութեան գլխաւոր պայմանները այսպէս էին. Պետրոսը պարտաւոր էր յետ դարձնել Տաճիկներուն երբեմն նուաճած Աղովը և նորա շրջակայ երկիրները. հիմնից քանդել Թայզանը (Թագանբոզ), Կամեննըյ Չաթօնը և ուրիշ բերդեր, որ Ռուսերը շինել էին Գնեպը և Գօն գետերու ափին. և վերջապէս Լեհաստանի գործերու մէջ չըխառնուիլ. իսկ Կարողոս Կոչին, որ միակ պատճառ և

գրգուիչ էր այս պատերազմին, թոյլ տալ ան-
խափան իւր երկիրը երթալու :

Երբ որ Կարոլոսը իմացաւ այս հաշտու-
թեան լուրը, իսկոյն եկաւ Թուրքի բանակը և
վէզիրից խնդրեց, որ զօրք տայ իրեն, խոստանա-
լով որ կը բռնէ և կը բերէ Ռուսերու Ալքրային :
« Ապա ո՞վ կը կառավարէ Մոսկովիան », հեղին-
ւով պատասխանեց վէզիրը : Կարոլոսը սաստիկ
բարկացած վէզիրի վրայ՝ ձգեց և նորից դնաց
Բէնդէրէ :

Այս արշաւանքի ժամանակ Պետրոսը խիստ
վնասել էր իւր առողջութիւնը, այնպէս որ՝ Ռու-
սաստան հասած չը հասած, իսկոյն ստիպուած
էր, առողջութիւնը կազդուրելու համար, եր-
թալ Կարլսբադի ջերմուկքը, ուր նորան ուղի-
կից եղաւ Եկատարինէն : Կարլսբատումն թողեց
ամուսնոյն և ինքը գնաց Գրէզգէն, յետոյ Թօր-
հաու, ուր նորա առջև կատարուեցաւ Ալէքսէյ
Պետրովչի (Պետրոսի որդու) պակը՝ Շարլօտա
Վօլֆէնբաթայլ զշխոյի հետ. իսկ երբ որ Պե-
տերբուրգ եկաւ՝ մի ուրիշ պակ կատարեց,
այդ պակը իւրն էր՝ Եկատարինէի հետ, որ
ինչպէս ասացինք, Տաճկաստանի արշաւանքէն
առաջ, յայննած էր նորա օրինաւոր ամուսինը :

1712 թուին Պետրոսը կրկին գնաց Կարլս-
բադ և ճանփու վերայ մտաւ Բերլին (Պրուսսիոյ
մայրաքաղաքը), որ Պրուսսի թագաւորի հետ

տեսնըութիւն անէ. նմանապէս դնայ Վ. խտտէմբերդ՝ Ախտերի բնակարանը տեսնելու համար: Այստեղից Պետրոսը իւր ճանապարհը դէպի Պօմերանիա դարձուց՝ նորանոր սրատերազմներ կատարելու համար:

Պօլտովեան յաղթութիւնից յետոյ շատ ժամանակ չանցած՝ երբ որ Կարոլոսը կենում էր Ղրիմումը, դրացի տէրութիւնները տեսնելով Շվեդիոյ զօրութիւնը տկարացած՝ նորից սկսան պատերազմ մղելու նորա դէմ՝ այն դիտմամբ, որ կարողանային յետ դարձնել երբեմն իւրեանց կորուսած դաւառները: Առաջինը Գանիմարբայէքն էին, որ սկսան յայտնապէս պատերազմելու նորա հետ. արշաւեցին Շվեդացոց երկիրները, գրաւեցին Հելլինթորգը, Խրիստեանշտատը և ուրիշ քաղաքներ: Քոյց երկար չըտեց նոցա աիրապետութիւնը նուաձած երկիրների վրայ, պատճառ որ՝ շուտով նոցա հալածեց այնտեղից Շվեդացի բաջ Շտէյնրօք զօրապետը, որ Շվեդական զօրքի գլուխն էր անցել: Այդ զօրավարի քաջութեան վրայ յուսալով՝ Կարոլոսը հրամայել էր նորան, զօրքը առած՝ դէպուղիզ Պօմերանիու վրայ երթալու, որ այնժամանակուայ եւրոպական տէրութիւնների քաղաքական հայեցուածքին բոլորովին հակառակ էր, որոնց հետ նիզակակից էր Պետրոսը: Այս հանգամանքը ստիպեց Պետրոսին ևս շտապելու դէպի

Պոմերանիա և 1711 տարուայ միջոցը բռնորովին անցաւ անբնդհատ կռիւներով Շտէյնբօքի զօր-
քի հետ, և վերջապէս այնպէս սաստիկ նեղեց
նորան, որ կարող էր լիապէս յուսալ, թէ յաղ-
թութիւնը անշուշտ իւր կողմը պիտի հակի:
Բայց այդ միջոցին պէտք եղաւ նորան Ս. Պե-
տերբուրգ երթալու, զօրքը յանձնեց Մենշիկովին,
որ վերջացնէր Պոմերանիու նուաճումը: Եւ ի-
բօք որ Մենշիկովը յաջողութեամբ աւարտեց
արշաւանքը և վերոյիշեալ նուաճած դաւառները
Պրուսայ ձեռքը ՚ի պահեստի տուաւ, որով
սաստկապէս բորբոքեց Պետրոսի բարկութիւնը
իւր վերայ: Միայն Եկատարինէ դշխայի բարե-
խօսութենովն աղատուեցաւ այն արդարացի պա-
տուհասից, որ նշանակել էր նորան Պետրոսը
այդ անգղաստ գործի համար:

Ֆինլեանդիան կատարելապէս նուաճելու
խոհորդով՝ 1713ի Ապրիլ ամսու մեջ Պետրոսը
բաց ծովու մեջ հանեց իւր նաւատորմիը երե-
սուն մեծամեծ պատերազմիկ նաւերէ և երկու
հարիւր ցոկանաւերէ բաղկացած և Ապրակսին
ծովապետի առաջնորդութեան յանձնած, ուր
ինքն ևս մասնակից էր երկրորդ-ծովակալի աս-
տիճանով: Մայիսին Ռուսերը գրաւեցին Հէլ-
սինգֆօրս և Բօրգօ բերդաքաղաքները, որ թըշ-
նամին նոցա ձեռք մատնեց առանց դիմադար-
ձութիւն անելու: Ոգոստոս ամսու մեջ Արքան

ժամանակաւոր այցելութիւն արաւ իւր նորա-
շէն մայրաքաղաքին, և այդ պատճառաւ առ ժա-
մանակ մի դադարեցաւ պատերազմի գործերը :
Քայց նորից և շուտով յետ դառնալով դէպի
նաւատորմիդը, իւր զօրքը խաղացուց դէպի Փին-
լեանդիա Աբօ քաղաքի վերայ, ուր մի հասիկ
մարդ չէր մնացած, բոլորը փախել էին, լսելով
Ռուսի քաջայողթ զօրքի մօտենալը : Պետրոսը
նորից վերադարձաւ Պետերբուրգ. իսկ Ապրակ-
սինը յարատեւելով պատերազմի գործքը՝ հոկ-
տեմբեր ամսուն թաւաստուստի առաջն յաղ-
թեց Շվեդներին. և այնուհետեւ հարաւային Փին-
լեանդիումը ոչ մի թշնամի չըմնաց. այժմ մնում
էր միայն Շվեդների ծովային զօրութիւնը ոչըն-
չացնելու և այդ կերպով Ռուսի նաւատորմի
տիրապետութիւնը հաստատել Քալտիկ ծովու-
ջրերու վերայ :

1714ին փետրուար ամսու մէջ Գօլիցին իշ-
խանը սկսաւ պատերազմական գործերը՝ Վազա
քաղաքին տիրելով, ուր ոչնչացուց Շվեդիոյ
վերջին ցամաքահողեան զօրութիւնը. որ բաղ-
կացած էր տասնհազարեայ զօրքէ, Արմֆէլդ զօ-
րապետի առաջնորդութեան յանձնած :

Նոյն տարուայ Մայիս ամսուն Ռուսաց նա-
ւատորմիդը բաղկացած պատերազմիկ նաւերէ
ցոկանաւերէ և երկու մասն բաժանուած, նորից
արշաւեց Շվեդիան, առաջինը Ապրակսին ծո-

վապեաի առաջնորդութեան տակ դիմեց Ռէվէլի վրայ, իսկ երկրորդը Պետրոս ինքը կառավարելով, տարաւ դէպի Աբօ: Բայց տակաւին այդ արշաւանքը չի սկսած, Պետրոսը Ծովապետական-Ատենաժողովին խնդրել էր, որ դնահատելով իւր ցուցած երախտիքը՝ տային Նորան փոխանակ-Ծովակալի սաշտոնը: Բայց ատենը մերժեց նորա խնդիրքը: Այնժամանակ Պետրոսը ինքն իրեն հաստատ խօսք տուաւ արիւնով և բրտիներով արժանանալ այդ խնդրած աստիճանին: Եւ արդարև՝ նա շուտով գտաւ յաջողակ դիպումս իւր ըղձին հասնելու: Ռէվէլի ճանապարհի վերայ, Հանհօուդ հրուանդանի մօտ Ապրակիսինի նաւխոււմբը հանդիպեցաւ Եվեդացոց նաւատորմին, որ արդէն սկսել էր նեղի ձգելու Ռուսերին, երբ Ապրակիսինը խնդրեց, որ Պետրոսը օգնութեան հասնէր: Յուլիսի 27ին սկսաւ ծովային պատերազմը, Ռուսերը բոլորովին յաղթեցին թշնամուն, ջարդեցին, հրդեցին, կործանեցին նոցա նաւատորմիդը, վեց հարիւր հօգի դերի առան, որոց մէջ էր նաև Եվեդացոց Էրէնշիլդ ծովակալը: Այս յաղթութեան համար Պետրոսը ստացաւ փոխանակ-Ծովակալի աստիճանը: Ետո ժամանակ վրայ չանցած, Ռուսերը տիրեցին Ալանդեան կղզիներուն և վիենեան ծոցումը ոչ մի հատ Եվեդաց նաւ և նաւաստի չի մնաց. և երբ որ Ռուսերը նուա-

Ճեցին Կարելիա գաւառի վերջին բերդաքաղաքը՝ Նէյշլօտը, այն ժամանակ Շվեդների տիրապետութիւնը փինլեանդիու վերայից բոլորովին անհետացաւ թէ ծովային և թէ ցամաքահողեան ճանապարհով : Այսքան յաղթութիւններով չըշատանալով՝ Ապրակսին ծովակալը իւր նաւատորմից իննը ցականաւ ուղարկեց նոյն իսկ Շվեդիոյ ափերին և Ումօ քաղաքը հրդեհելով՝ սաստիկ ահ ու սարսափանք տարածեց նորա շրջակայքումը բնակող ժողովրդի սրտի մէջ : Այսպէս՝ փինլեանդիան բոլորովին նուաճուեցաւ, և կատարուեցաւ Պետրոս Արքայի նուիրական իղձը, որ է՝ տիրապետել Բալտիկ ծովին և նորա մօտ կեցած երկիրներին :

Ռաշուա Շվեդիան մի կողմից զրկուած իւր փինլեանդիա գաւառից և միւս կողմից դրացի տէրութիւններից յաղթահարուած և անթիւ ձախողութիւններից յոգիս ապաստան եղած, տկարացած՝ արդէն պատրաստ էր հաշտութիւն խնդրելու իւր թշնամի տէրութիւններէն՝ յանկարծ 1714 տարուայ վերջին Կարոլոսը Թուրքաստանը թողած՝ հասաւ Շտրալլունդմիակ քաղաքը, որ Պոմերանիու մէջ մնացել էր Շվեդներու ձեռքը . . . և հաշտութեան յոյսը կործանուեցաւ :

1715 թուականի սկզբանը ութ տէրութիւնք՝ Անգլիան, Հոլլանդիան, Դանիան, Պրուսսիան,

Սաբսոնիան, Լեհաստանը, Հաննովէրը և Ռուսաստանը միացան Շվեդացոց դէմ այն խորհրդով, որ աննկուն Կարոլսին բռնադատեն հաշտութիւն կատարելու: Գեկտեմբերի մէջ Շտոալզունդը, որ Կարոլոսը անձամբ պաշտպանում էր՝ առնուեցաւ թշնամիներէն, և Կարոլոսը ստիպուած էր թողնել և փախչել Շվեդիա:

1716ին դաշնակից տէրութիւնները Վիսմարը (վերջին քաղաքը, որ ունէին Շվեդները Գերմանիոյ մէջ) պաշարելու ժամանակ, Պետրոսը կամենալով վերջ դնել այս ձախողակ կռիւներուն, հրամայեց, որ Ռուսաց նաւատորմիցը դէպուղից Կօպէնհագէնի վրայ երթայ, որ Գանխմարքացոց հետ միասին արշաւեն Շվեդիոյ ափերը. իսկ իւր ցամաքահողեան զօրքին հրամայեց դէպի Վիսմար երթալ՝ դաշնակիցներուն օգնութիւն հասցնելու:

Յունուարի 27ին Պետրոսը դուրս եկաւ Պետերբուրգից և ճանասլարհին աչքէ անցնելով Շվեդիայից խլած երկիրները՝ հասաւ Գանցիգ, ուր չըղադարելով քաղաքական գործերով պարակելից՝ հանդիսով կատարեց իւր Եկատարինէ բոջ ամուսնութիւնը Կարոլոս Լէօպոլդ Մէկլէմբուրգ-Շվիրինեան դքսի հետ: Գանցիգից գնաց Պիրմօնտ, ուր երեք շաբաթ խաղաղական օրեր վայելելուց յետոյ՝ գնաց Կօպէնհագէն և

այնտեղ կամենում էր 'ի գործ դնել իւր դիտա-
ւորութիւնները՝ նկատմամբ Շվեդիային :

Այբ որ Կօսէնհազէն մտաւ, դաշնակից տէ-
րութիւնները մեծ պատուով յարգեցին Պետրոսի
պետերազմական հանձարը՝ միացեալ դաշնակից
նաւախումբը նորա առաջնորդութեան յանձնե-
լով : Պրուսաց «Ինգերմանլեանդիա» անունով
նաւի վերայ պարզուեցաւ արքայական դրօշակը
և չորս դաշնակից տէրութիւնների նաւատոր-
միդը, այսինքն Անգլիական, Հոլլանդիոն, Գա-
նխմարքին Ռուսաց և նոցա վաճառականական
նաւերը մտան Պետրոսի առաջնորդութեան տակ :
Քայց դաշնակիցները այնպէս չէին ներդրծում,
ինչպէս որ ցանկանում էր Պետրոսը. մանաւանդ
յաչաղիտ Գանխան պէսպէս ստապատիր սրտ-
ձառներ առաջ բերելով՝ օրէ օր յետաձգում էր
արշաւանքը Շօնիւս վրայ մինչև այնքան, որ յա-
ջողակ ժամանակը անցաւ և Շվեդացիքը պարսպ
գտան իւրեանց ծովեզերքը ամրայնելու, և այ-
նուհետև արշաւանքը ոչ միայն դժուար, այլ և
անհնարին էր դարձել դաշնակիցների նաւա-
տորմի համար : Սեպտեմբեր ամսու մէջ Պետ-
րոսը ատենս գումարեց, ուր պիտի վճուէր
արշաւանքի խնդիրը . Ռուսերը հաստատում
էին, թէ արշաւանքը պիտի յետաձգել մինչև
դալ գարուն, իսկ Գանխմարքացիք միանգամայն
սորա հակառակն էին ասում : Պետրոսը տեսնե-

լով նենգութիւնը և չարահամութիւնը իւր դաշնակիցներին և սաստիկ սիրտը ցաւած Գանիմարքացիներէն, որք կարծում էին իրք թէ Պետրոսը ծածկաբար մեքենայում է Շվեդացիների հետ ընդդէմ Գանիմարքին, յետ կացաւ դաշնակցութենէն և հրամայեց իւր նաւատորմիկն, որ դէպի Ռէյլէ երթայ: Կարողութիւն խելք և խորամանկ քաղաքագէտ Հէրց մինիստրը շտապեց օգուտ քաղելու բարեյաջողակ պարագաներէն, առաջարկելով նորան այնպիսի հաշտութիւն, որոյ պայմանները շատ ձեռնտու էին Ռուսաց Արքային:

Աօպէնհազէնից գնաց Պետրոսը Մեկլէնբուրգ և այնտեղից, Գեկտեմբեր ամսու մէջ, գնաց Ամստերդամ, ուր առաջուց պէս նաւարանումը աշխատելով, յանկարծ տենդից բռնուած՝ մինչև 1717ին Փետրուարի կէսը հիւանդ մնաց: Եւր որ առողջացաւ, նորից խելքը միտքը տուաւ ուսման և արուեստների, առանձին մտադրութիւն դարձնելով Հոլլանդացոց առուտուրի վերայ. որ այն միջոցին լուսաւորեալ ազգերի մէջ ամենից գերազանցն էր: Այս ճանապարհորդութեան ժամանակ Եկատարինէ դշխոն ևս ուղեկից էր նորան: Պետրոսը կամեցաւ իւր կողակցին ցոյց տալ այն խրճիթը, որի մէջ սպրում, աշխատում էր, երբ առաջին անգամ եկել էր Հոլլանդիա. բայց Սաանդամ հասնելով, ինչ տեսնէ:

այն խրճԹի տեղ կառուցած էր մի գեղեցիկ տնակ, որ հոլլանդացիք շինել էին 'ի յիշատակ կեցութեան մեծ Արքային Ռուսաց, որ յօգուտ իւր հայրենեացը չէր ամաչել հասարակ հիւսն լինելու :

Յետոյ՝ Հագա և Կէյզէն գնալով՝ իւր ճանապարհը դէսլի Գաղղիա դարձուց: Գաղղիացիք մեծ սիրով և անսպասմելի մեծարանքով հիւրասիրեցին մեծահասակ Միսպետին Ռուսաց: Անտվէրպէնումն Պետրոսը գննեց Յիսուսեան կարգի կրօնաւորներու (Եշուխ) զպրորը. Կալէումն ներկայ գտնուեցաւ գաղղիական զօրքի զսրավարժքին և վերջապէս՝ Էլրէֆ'ումն նորան ընդատաջ գալով Տէսսէ մարաջաղղը՝ մեծաշուք հանդիսով տարաւ նորան փարիզ, ուր նորա կեցութեան համար պատրաստած էր Լուվր ասարանքը: Պետրոսը որ ատելով ատում՝ էր զեղխութիւնը, ոչինչ աւելի, քան թէ մի ժամ մընալով վերոյիշեալ ասարանքի մէջ, իսկոյն փոխադրեց իւր կեցութիւնը Վիլլէոուա դքսի տանը: Օրլէանի դուքսը, որ Լուդովիկոս 15րդի անչափահասութեան միջոցին Գաղղիոյ կառավարիչն (ռէժան) էր՝ միւս օրը այցելութիւն աւրաւ Արքային. իսկ Ասրիլի 29ին նորա մօտ եկաւ ինքը Լուդովիկոս Թագաւորը: Պետրոսը ընդ առաջ գնալով, առանց պալատական ծէսերու, գրկին մէջ առաւ փոքրիկ Թագաւորին,

Համբուրեց երեսը և ասաց. «Աստուած տայ, որ
«ձեր մեծութիւնը ողջ առողջ մնայ և փառքով
«Ժազաւորէ: Մենք ժամանակաւ մին մինի օգ-
«տաւէտ կը լինինք»: Երբ Կուռակին իշխանը
Լուղովիկոսի Համար թարգմանեց այդ խօսքե-
րը, նա խսկոյն փաթաթուեցաւ Արքայի սարա-
նոցին ու մանկական անկեղծութեամբ և սիրով
Համբուրեց նորան:

Հետևեալ օրը Պետրոսը սկսաւ շրջելու
Փարիզի մէջ և աչքէ անցնելու նորա Հաղուա-
գիւտ և յիշողութեան արժանի շէնքերը: Ճա-
շից յետոյ այցելութեան գնաց Լուղովիկոսին՝
Տիւիլլերի սպարանքը, ուր մեծաշուք ընդունե-
լու թիւն ցոյց տուին նորան: Քաղցիացոց թա-
գաւորը և նորա մարաջաղիները և աւագորեարը
ընդառաջ եկան Արքային մինչև սալատի սրա-
հը, և կամելով հեռացնել այն սալատական
ծէսը, որ սահանջուամ էր երկուսից մինին կամ
առջևից կամ ետևից դռնէն ներս մտնելու՝ Պետ-
րոսը առաւ մանկահասակ արքային խոր գիրկն
և այնպէս տարաւ սանդուղքի վրայ և զրանիկ-
ներին ասաց. «Իմ վրայ տանում եմ բովանդակ
Քաղցիան»:

Պետրոսը ամիս ու կէս մնալով Փարիզի մէջ,
ոչինչ բան առանց մտադրութեան չըթողուց,
ինչ որ արժանի էր տեսնելու, զննելու, սերտե-
լու՝ բոլորը աչքէ անցուց: Ծանօթացաւ շատ

ուսումնագէտ և արհեստագէտ մարդոց, նաև
հասարակ արհեստաւորների հետ, իբր հարիւր
հոգի սէսսէս արուեստների հմուտ անձինք
վարձեց և ուղարկեց Ռուսաստան: Ինչ որ նա
այդ կարճատև միջոցումն փարիզի մէջ կատարեց,
անհնարին է այստեղ համառօտարար ևս նկա-
րագրելու. յիշենք միայն այն, ինչ որ առաւել
նկատելի է: Մայիսի 3ին այց ելաւ Ինվալիդեան
ասպարանքին, 2: ին դնաց Պարլամենտ (աւսողոր-
եարի ժողովարանը) և ՚ի յիշատակ սյցելու-
թեան Ռուսաց Աւրբային՝ այդ դէտքը գրուեցաւ
արձանագրի մէջ: Յունիսի սկզբանը գնաց դրա-
մահատութեան դորձանոցը, և կամելով արուես-
տաւորների հմտութիւնը տեսնելու՝ խնդրեց որ
իւր առաջիւր կտրէին մի դրամ. արուեստա-
գէտքը խսկոյն ոսկէ տախտակը դրին մամուլի
տակ, սեղմեցին և մատուցին Աւրբային մի շքա-
դրամ, և նա հաճութեամբ տեսաւ մի կողմումը
իւր սլատիերը, որ շատ նման էր իրէն և նորա
տակը գրուած «Պրօտըր Ալէքսէեւիչ Մեծ Աւրբայ
Ռուսաց». իսկ միւս կողմումը ձևացուցած էր
փառքը, որ ճախրում էր մի գետի վերայ, որ
հոսում էր դէսլի ծով, հանդէվ արեգակին, և
տակը գրած Վիրգիլիոս Հոովմայեցի բանա-
ստեղծի խօսքերը, «Իւր ընթացքումն նոր ոյժ է
ստանում»: տակումն Փարիզ (1717)

Երբ որ այց ելաւ Գաղվիական ճեմարանին,

Պետրոսը ցանկացաւ նորա անդամակիցը լինելու. ճեմարանի ատենադպէրը, երեսելի Փօնտոնելը, պատասխանեց որ ճեմարանը իւր համար մեծ փառք ու պատիւ կը համարէ Պետրոսին իւր անդամակիցը ունենալը: ,,Այն յաղթութիւնը, որ ձեր Արքայական Մեծութիւնը կատարեց բարբարոսութեան վրայ, ձեր ամեն յաղթութիւններից փառաւորն և սքանչելին է՛:“, գրեց նա Պետրոսին:

Փարիզից գնաց Պետրոսը Սպա քաղաք, որոյ ջերմուկքի ջուրը գործածելով, մեծ թեթևութիւն գտաւ իւր տկարութեան մասին: Այնտեղից նորից գնաց Ամստերդամ, ուր կենում էր նորա ամուսինը Ելատարինէն, և տակաւին չըվերագարձած Ռուսաստան՝ ճանապարհի վրայ մտաւ Բերլին, Եվեզիոյ գործերու մասին խորհուրդ արաւ Պրուսացոյ հետ և Հոկտեմբերի 1 ին հասաւ իւր մայրաքաղաքը Ս. Պ. Բուրգ:

Եբբ որ հայրենիք վերադարձաւ, Պետրոսը սկսաւ միտք անելու Եվեզիոյ հետ հաշտութիւն կատարելու մասին. Հէրց մինիստրի յորդորանքով ցանկանում էր նաև ինքը Կարոլոսը: Այդ հաշտութեան բանագնացութիւնքը սկսած էին տակաւին Պետրոսի Հոլլանդիա եղած միջոցին և այժմ ՚ի կատար հասցնելու համար, խաղաղութեան դեսպանաժողովի (Կօնգոէս) տեղը նշանակած էր Ալանդեան կղզիները, որ Ռու-

սաստանի կողմանէ կատարեալ իշխանութենով
ղգեցած երեսփոխաններն էին Քսիւսար և Ռո-
տերմանը. իսկ Շվեդիու կողմանէ Հէրցը և Հիլ-
լէնբուրգ կոմսը :

Հաշտութեան բանազնացութիւնքը խիստ
դանդաղ էին յառաջանում երեսփոխանների մէջ.
այդ ձախողակ դէպքից օգուտ քաղելով՝ Շվե-
դիոյ աւագորեարը, ատելով Հէրց մինխարին,
ոչ իւրեանց հայրենիքի բարեմասնութեան հա-
մար, այլ իւրեանց խոտելի անձնական ախտերի՝
վրէժխնդրութեան և նախանձու պատճառաւ
աշխատում էին Կարոլսին խոտորել Ռուսերու
հետ հաշտուելուցն: Միւս կողմանէ Անդլիու,
Գանխմարքի և Լեհաստանի թագաւորներն եր-
կիւղ կրելով՝ որ մի դուցէ Ռուսերը և Շվեդա-
ցիները սերտ սիրով միանան իրար հետ և այդ
միաբանութենից իւրեանց վնաս հասնէր՝ ուստի
շտապեցին իւրեանց օգնութիւնը խոստանալու
Կարոլսին Ռուսաստանի դէմ:

Ուէ և շատ վէճեր, դժուարութիւններ և ան-
համաձայնութիւններ յառաջ եկան, ՚ի վերայ
այդր ամենայնի հաշտութիւնը կատարուեցաւ
Ռուսերի և Շվեդների մէջ, և նորա պայման-
ներն այսպէս էին. Կարոլսը յետ սլիտի ստա-
նար Փինլեանդիան՝ բաց ՚ի Վերօրգ քաղաքէն.
Իսկ սարտաւոր էր Ռուսերուն տալու Կարելի-
ան, Ինգրիան, Էստլեանդիան և Լիֆլեանդիան:

Պետրոսն ևս իւր կողմանէ խոստացաւ՝ Կէճաստանի գահէն գլորելու Ասգուստ Չեղին և նորա փոխարէն թագաւոր դնելու Ստանիսլաւ Կէշչինսկիին՝ Ալտրանշտադի սլայմանների հիման վրայ. բաց յայդմանէ յանձն առաւ միջնորդ լինելու Կարոլոսի և Պրուսաց թագաւորի մէջ և բարեխառն պայմաններով հաշտեցնելու նոցա. ևս և խոստացաւ նորան իւր նաւատորմովն և զօրքով օգնել Հաննովերեան կայսրընարի դէմ, ևս և նոցա, որոնք կրկամենային խափան լինել Կարոլոսին յետ դարձնելու իւր կորսրած Գերմանական դաւառներն և նուաճելու Գանիական Նօրվէգիան, ինչպէս վարձ Ռուսաստանին տուած դաւառների փոխարէն:

Ոչինչ երկրայութիւն չըկայ, որ Կարոլոսը յանձնառու կըլինէր այս դաշինքը հաստատելու, և այնժամանակ դուրէ փոխանակ Շվեդիուն՝ ըստիպուած կըլինէր բոլոր Եւրոպիոյ հետ պատերազմներ մղելու. բայց մահը Կարոլոսի, որ սպանուեցաւ Նօրվէգիումն Փրիդրիխահալ բերդը սաշարելու միջոցին, կործանեց Պետրոսի բոլոր յոյսերը հաշտութեան: Պետրոսը անկեղծ մտերմութեամբ վշտացաւ, երբ լսաւ Կարոլոսի մահուն գոյժը. «Ո՛հ, եղբայր իմ Կարոլոս, ափսոս քեզ», ասաց նա աչքերից արտասուէքը հոսելով:

Կարոլոսի տարածամ մահից յետոյ Շվեդիոյ

գահը նստաւ Ռւբրիկա Էլէօնօրա դշխոն, որ խիւոյն խաղաղութիւն ուղարկեց Պետրոսին, բայց այնպիսի պայմաններով, որ շատ ծանր էին Ռուսաստանի համար. թէ և Պետրոսը 'ի բոլոր սրտէ ցանկանում էր օր առաջ կատարել հաշտութիւնը, բայց նորա իղձը չբխտարուեցաւ և հաշտութիւնը յետաձգուեցաւ:

Տեսնելով որ խաղաղութեան բանազնացութիւնները շատ յամր էին յառաջանում, առանց մի զգալի օգտի, Պետրոսը հրամայեց Ասլրակսինին, որ նաւատորմի գլուխն անցած՝ նաւէր դէպի Շվեդիոյ ափերը: Ասլրակսինը մի քանի քաղաք աւերելուց յետոյ, գրեթէ Ստոքհօլմի (Շվեդիոյ մայրաքաղաքի) մօտ էր հասած, երբ թաղուհին գորհուրած Ռուսաց զօրախումբ սխրագործութիւններէյն՝ յօժարեցաւ Պետրոսի ուղարկած խաղաղութեան դաշինքն ընդունելու, բայց շուտով դարձեալ հրաժարուեցաւ նորանից: Եղանակի անյաջողակ լինելու պատճառաւ՝ անհնարին էր պատերազմի գործերը յարատեւելու. ուստի հրաման եկաւ, որ Ռուսաց նաւատորմիդը յետ դառնար և Ռէյլէի նաւահանգրստումն անցուցանէր ձմերնային ժամանակը:

1720ի Յունուարի 1ին Շվեդիոյ գահը ամբարձաւ Էլէօնօրա թագուհւոյ ամուսինը Փրիդրիխը, որ նոյնպէս խաղաղութեան դաշինք առաջարկեց Պետրոսին: Երկուստեք զեսպանները

Ժողովուեցան Նիշտասողի մէջ . բայց չհամա-
ձայնեցան իրար առաջարկած դաշինքը ընդու-
ներու :

Բայց Գօլիցին իշխանը , որ այնժամանակ
ծովապետ էր ընտրած , նկատելով Շվեդիոյ կա-
ռավարիչների խորամանկ ընթացքը , չըկամեցաւ
իւր նաւատորմիդը վտանգի մեջ թողնելու , սատ-
ճառ որ՝ Շվեդները և Անգլիացիները ծածուկ
միաւորուել էին այն խորհրդով , որ իւրեանց
միացած նաւատորմիդովն յարձակմունք անէին
Փինլանդիոյ վերայ . այս հանգամանքը իմա-
նալով իշխան Գօլիցինը , երբ տեսաւ , թէ Շվեդի
նաւատորմիդը , վերը յիշած սլատճառաւ , հետա-
ցել էր Ռէվէլէիցն , Մէնդզէն նաւապետին հրա-
մայեց , մի .քանի նաւ առած , մօտենալ Շվեդիու
ափերին : Մէնդզէնը արշաւեց Շվեդիու ափերը ,
հրդեհեց հին և նոր Ռ.մէ.օն և նոցա շրջակայքը
և այնպիսի սրանխրական երկիւղ տարածեց թըշ-
նամիններու մէջ , որ նորա ստիպուած էին յետ
կոչել Փինլանդիոյ իւրեանց նաւատորմիդը :
Այդ միջոցին ինքը Գօլիցինը յարձակուեցաւ
Գրեզամ կղզիի վրայ , նորա մօտ կանգնած Շվե-
դի նաւախումբը կալանաւորեց և յաղթանակով
ուղարկեց դէպի Պետերբուրգ :

Այս աղէտներից , թշուառութիւններից յետոյ՝
Շվեդիան իսպառ աւերուած , և իւր նախ-
կին անձնապատանու թիւնը թողած , խոնարհա-

բար սկսաւ հաշտութեան հնարներ որոնելու Ռուսաց հետ. դաշինքի մասին բանազնացութիւն անելու համար՝ ղեկավանները նորից դումարուեցան Նիշտադտի մէջ և Օգոստոսի 30ին կազմուեցաւ և հաստատուեցաւ հաշտութիւնը, որով Ռուսաստանը առմիշտ ստացաւ Լիֆլեանդիան, Էստլեանդիան, Ինգրիան, Կարելիոս մի մասը ԿէկսՏօլմ քաղաքի հետ և Վիբօրգ քաղաքը Փինլեանդիայ. յետ դարձուց Շվեդներուն Փինլեանդիան և խոստացաւ երկու միլլիօն էֆրիօկ (արծաթէ դահեկան) տալու փոխանակ Լիֆլեանդիուն:

Մինչդեռ ղեկավանները յառաջ էին տանում հաշտութեան սլայմանները, Պետրոսը մնալով Նիշտատդից մի նոր և ուրախալի աւետիքի և անդուլ, անխոնջ խնամելով իւր աշխարհը և հսկատակները՝ կամեցաւ անձամբ երթալ Վիբօրգ և ղիտել իւր գրաւած նոր երկիրերու սահմանքը: Երբ որ նա մօտենում էր իւր Գուրքի ամարանիքին, նորան հանդիպեցաւ Օբրէզքօլ սուրհանդակը, որ Պետերբուրգ աճապարելով՝ տանում էր հաշտութեան լուրը և աւետիքը: Պետրոսը կամեցաւ, որ ինքը յայանէր իւր հսկատակներին այս ցանկալի անցքը. ուստի թոյլ չըտուաւ, որ Օբրէզքօլը իրանից առաջ երթար մայրաքաղաք: Այն գիշերը անցնելով Գուրքի ամարանիքումն, միւս առաւօտ գնաց

մայրաքաղաք, և իւր բերանով յայտնեց Պետերբուրգի բնակիչներին հաշտութեան ցանկալի լուրը՝ քսան և երեք տարի անդուլ և տաժանական սպտերազմներից, արիւնահեղութենից յետոյ կատարուած:

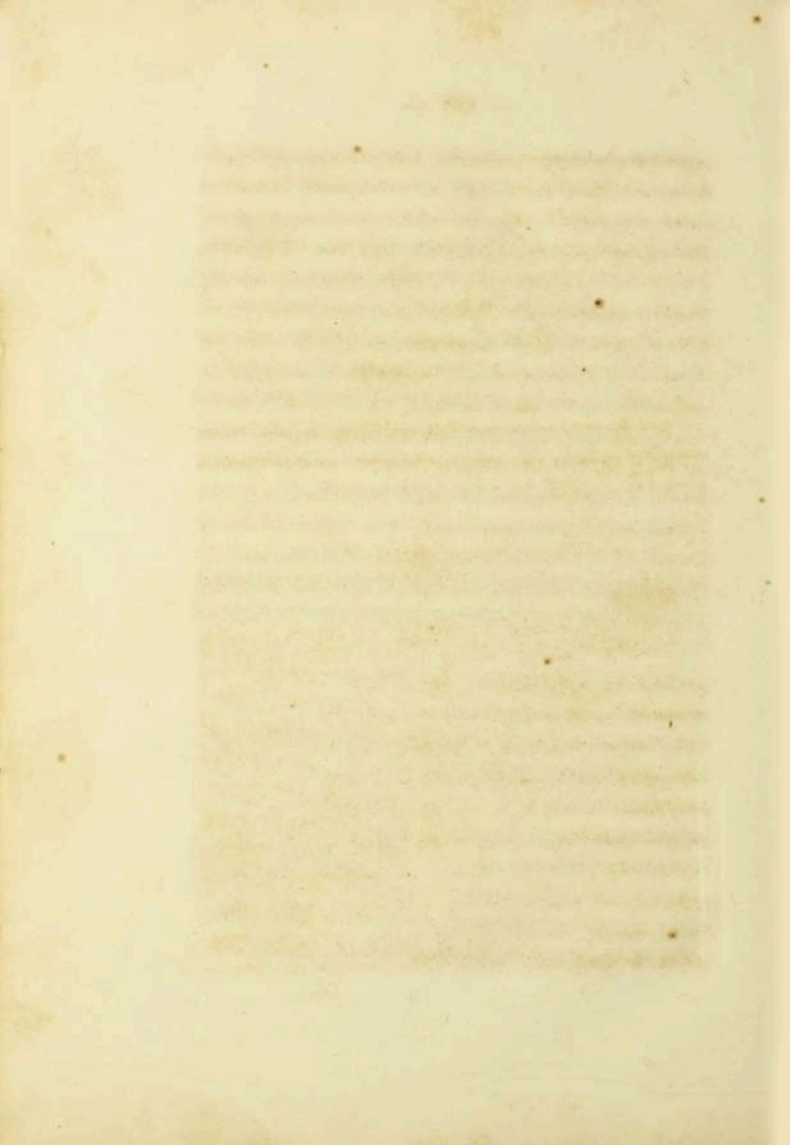
Երբ որ գոհացողական մաղթանքը կատարուեցաւ Ս. Երրորդութեան մայր-եկեղեցու մէջ՝ աւագորեարը մատոյց նորոն ծովակալի աստիճանի վկայագիրը, ինչպէս նշան նորա կատարած շահատակութիւններին Շվեդական արշաւանքի մէջ:

Հոկտեմբերի 22ին Պետերբուրգի և բոլոր Ռուսաստանի մէջ կատարուեցաւ Նիշտատդի հաշտութեան տօնախմբութիւնը. և բերկրացած Ռուսաստանը, բոլոր Ռուսերու անունով ծերակոյտը և Սիւնհոգոսը որոշեցին, որ խնդրեն Արքայէն այսպէս.

„Որ նա բարեհաճի ընդունելու «Հօր հայրենեաց և Կայսր ամենայն Ռուսաց Պետրոս, Առաջին» պատուանունը՝ ի տրիտուր նորա մեծ, ողորմութեանը և հայրական ինամատարութեանը և ջանքին, որ նա ցոյց էր տուել իւր, Հայրենիքին՝ յրնթացս անցած սպտերազմներին, Շվեդիոյ հետ“:

Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Գ Գ Լ Ո Ւ Խ

Պարսկաստանի արշաւանքը: — Նաւակատիքը Ռուսաց նաւա-
տորմիցն: — Սէքսէյ արքայորդին: — Պետրոսի Հիւանդութիւնը և
վախճանը:

Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Գ Գ Լ Ո Ւ Խ

Պարսկաստանի արշաւանքը: — Նաւակատիքը Ռուսաց նաւատորմին: — Ալէքսէյ արքայորդին: — Պետրոսի հիւանդութիւնը և վախճանը:

ուսաց աշխարհը, որ քսան և հինգ տարի առաջ ոչինչ յարակցութիւն չունէր Եւրոպայի հետ, Պետրոսի Կայսերական պատուանուն ընդունելովը՝ յանկարծ դարձաւ մի հզօր տէրութիւն, ոչ միայն Հիւսիսային երկիրներումն, այլ և բոլոր աշխարհի մէջ: Լուսաւորութեան ստուերը, որ հազիւ սկսել էր տեղ տեղ և այն ահ ու սարսափով մտնելու Ռուսաստանի մէջ, Մեծին Պետրոսի դահակալութեան օրից սկսաւ ազատ մուտք ունենալու ամեն տեղ, հսկայաքայլ առաջ ընթանալու, աճելու, ծաղկելու և Պետրոսի քսան-հինգ տարուայ հոգա-

տարու թե նոյն, առատ արգասիք բերելու, և այդ կերպով վարձատրելու վե՛հ Այգորդի քրտնաջան վաստակները: Այնուհետև ամենայն ինչ կերպարանափոխուեցաւ, և այն անմահ միտքը, որ մանուկ-Արքայի սրտի մէջ ծնէլ էր, քանի որ նա չէր ամբարձած իւր ժառանգական զահը, այն միտքը. կրկնում եմ, որ է՛ վերաձեւել Ռուսաստանը և մտեցնել նորան լուսաւորեալ Եւրոպային, Աստուծոյ օգնութեամբ և Պետրոսի հղօր և անյողղողէ կամբողն կատարուեցաւ, ինչպէս օրինակ դարերուն և ինչպէս խրատ աղբերուն:

Նիշտատդի հաշտութենից յետոյ, երբ որ իշխանութիւնը ամենեկին հաստատել էր Քալտիկ ծովու վերայ, Պետրոս Կայսրը ցանկանցաւ Ռուսաստանի տիրապետութիւնը Կասպից ծովու վերայ ևս տարածել այն դիտաւորութեանով, որ Ռուսաց առևտրական յարաբերութիւնքը ապահովուած լինէին ճոխ և փարթամ Արևելեան աշխարհների մէջ:

Քանի մի ժամանակ դորանից առաջ Պարսկաստանը, Հուսէյն Շահի կառավարութեան օրերումն, մեծ վտանգի մէջ էր ներքին երկպառակութիւններից և աղգի աղգի վրդովմունքներից: Մի մասն ժողովրդի ասպտամբուած իւր օրինաւոր թագաւորի (շահի) դէմ, ասպատակեց աւերեց Եիրուանի գաւառը, պաշարեց և առաւ

Շամախի քաղաքը և նոցա ձեռքով սպանած մարդոց մէջ էին երեք հարիւր հոգի ուսւ վաճառականք, որոցմէ չորս միլլիօն ուսւրլի սպրանք (վաճառք) ևս կողոպտել էին: Այս աղէտալի լուրը լսելով՝ Ռուսաց Կայսրը սրահանջեց, որ Շահը վարձատրէր ուսերու կրած վնասը. և երբ որ նա չըյօժարեցաւ Մեծին Պետրոսի արդարացի պահանջմունքը կատարելու, Շվեդական սպտերազմը վերջանալից յետոյ՝ Պարսկաստանին յայտնուեցաւ պատերազմ:

1723ի Մայիսի 15ին սպտերազմի ամեն պատրաստութիւնները կատարած և նորաշէն նաւերով նաւատորմիղը հզօրացրած՝ Մեծն Պետրոսը իւր ամուսինի և բաղմաթիւ ուղիկիլյաների հետ թողուց Մոսկուան և Յունիսի 15ին հասաւ Աժտարխան, ուր բարձրագոյն յայտարարութենով ծանոյց ժողովրդին այս նոր արշաւանքի սպտածառը և նպատակը: Յուլիս ամսու մէջ Ռուսաց նաւախումբը՝ չորս հարիւր քառասուն երկու պէսպէս փոքրիկ նաւերէ, բսան-հազարեայ զօրքէ, հինգ հազար նաւաստիներէ բաղկացած և ծովակալ Ապրակսինի առաջնորդութեանը յանձնած, սարդեց առագաստները և հասաւ Աժտարխանի ծովածոցը: Հողիւ թէ Մեծն Պետրոսը իւր նաւատորմիղովն հասել էր Ասիոյ ափերին՝ իսկոյն Շահը և իշխանները իւրակամ հպտակեցան նորա իշխանութեանը, առանց կռուի ա-

Լանդելով նորա ձեռք քաղաքները և աւանները: Այսպէս, մէկերի ազատակամ հպատակութիւնը ընդունելով և միւսներուն իւր ղէնքի զօրութեանը նուաճելով՝ Օգոստոսի 23ին Կայսրը հասաւ Գարբանդին, որի բնակիչքը առանց դիմադարձութեան անձնատուր եղան նորան: Գարբանդի մէջ բերդասպահ զօրք թողնելով, Կասպից ծովու ափումն մի նոր բերդ հիմնեց յանուն Ս. Խաչին, ուր հրամայեց տեղափոխուիլ թէրքի քաղաքի, (որ ինքը հիմքից աւերել էր) բնակիչներին: Պետրոս Կայսրը կերակրոյ սաշարի կարօտութիւն զգալով, պատերազմական գործերը թողուց մինչև միւս տարի, պատճառ որ նորա զօրքի համար պատրաստած սաշարքը Աժտարխանից ուղարկած՝ ծովու վրայ փոթորկի հանդիպելով՝ նաւերու հետ միասին ջրասուզուել էին: Հոկտեմբերի սկզբանը Կայսրը վերադարձաւ Աժտարխան:

Ս. յնտեղ, ինչ որ հարկաւոր էր առիջնկայ արշաւանքի համար, բոլորը պատրաստելուց յետոյ, Մեծն Պետրոս Նոյեմբերի 5ին թողաւ Աժտարխանը և Գեկտեմբերի 18ին, ինչպէս յազթող Գարբանդին և ուրիշ Պարսկական գաւառներին, առօք փառօք մտաւ Ռուսաստանի նահագահ մայրաքաղաքը՝ Մոսկուա:

Հետևեալ տարին Պարսկի Շահը Ռուսաց յաղթական ղէնքի համն առած, դեսպան ուղար-

կեց Պ'տերրուրդ հաշտութիւն խնդրելով: Պ'տրոսը յօժարեցաւ. հաշտութեան դաշինքը, որ հաստատուեցան Սեպտեմբերի 12ին այս պայմանով կատարուեցան. Պարսից Շահը Ռուսաստանին տուաւ յետագայ գաւառները՝ Դաղըստանը, Շիրուանը, Գիլանը, Մաղանդարանը և Ասորապատը, իսկ Կայսրը խոստացաւ, որ իւր զօրքով կ'օգնէ նորան հնազանդեցնելու ասլըստամբաժ հպատակներին:

Այսպէս, իւր իշխանութիւնը հաստատելով Բալտիկ և Կասպից ծովերու վերայ, Մեծն Պետրոսը իւր նուիրական ըղձին հասաւ:

Պետրոսի գահակալութեան առաջին տարիները, Ռուսաստանը իւր լայնածաւալ երկիրների մէջ միայն մի հատիկ ծով ունէր, որ է՝ Սպիտակ ծովը, որ գտնուելով Հիւսիսի ամենահեռաւոր ծայրումն, շատ սակաւ, կամ առաւել ճիշդն ասենք՝ ոչ քաղաքական և ոչ առևտրական օգուտ կարողանում էր տալու Ռուսաստանին: Իսկ Կայսերական տէրութիւնը Պետրոսին բացի Սպիտակ ծովէն, տիրում էր նաև Բալտիկեան, Ալտովի և Կասպից ծովերուն, որք ոռոգում էին նորա աշխարհի դիմադարձ սահմանները:

Պետրոսը կամեցաւ ցոյց տալու իւր ժողովրդին, որ սյդ տիրապետութիւնը ծովերու վե-

րայ նա ստացաւ իւր ձեռքով շինած նաւատորմի օգնութենով, և այդ սրտածառաւ մտադիր եղաւ տօնախմբութիւն կատարել 'ի սրտիւ այն նաւակին, որ առաջին անգամ ծնուցել էր նորա հոգու մէջ սէր դէպի ջուրը և նաւաշինութիւնը: Այդ խորհրդով հնոտած նաւակը կարկատեցին, վերանորոգեցին, պղնձապատեցին և Մոսկուայի բերին Նեվա գետի ափը: Օգոստոսի 10ին դրին նաւի վերայ և տարան Կրօնշտադտ. Կ'յսրը, Կ'սյերուհին, բոլոր դրանիկները և օտար աշխարհների ղեսպանները գնացին նորա կռակէն: Օգոստոսի 11ին, առաւօտեան ժամը 7ին քսան և երկու սրտերազմիկ նաւերէ բաղկացած նաւատորմիդը ընդառաջ եկաւ և թնդանօթի որոտմունքով ողջունեց իւր «Պատի» դալուստը: Պատը գնաց իւր թոռներուն այցելութիւն անելու, և ամեն մի նաւը, որին մօտենում էր նա, թրմբուկի դղրդմունքով և նաւաստիներու «Կեցցէ!» աղաղակով, յայտնում էր իւր բերկրանքը: Երբ որ Պատը նաւատորմի գննութիւնը աւարտեց և յետ դարձաւ դէպի նաւահանգիստ, երաժիշտքը ցնծալի նուագներ հնչեցուցին և թնդանօթները նորից որոտմունք արձակեցին: Երբ որ այս մեծաշուք հանդէսը աւարտեցաւ, Պետրոսը հրամայեց, որ այդ նաւակը պահեն Պետրոս-Պողոսի բերդի մէջ, ինչպէս յիշատակ դալոց սերունդներին, որոնք նայելով սորա վերայ՝ միտերը բե-

րէին, թէ նա սկզբնաստանն էր Առուսաստանի
ծովային զօրութեան:

Յիշենք այստեղ մի ուրիշ հանդիսաւորու-
թիւն, որ կատարուեցաւ ըստ դիպաց թագա-
դրութեան Յկատարինէ Կայսերուհին՝ իւր մեծ
Ամուսնոյ արժանի ժառանգին: Այդ անցքի
պատճառաւ հրատարակուեցաւ 1723ի Նոյեմբերի
15ին յայտարարութիւն, ուր Կայսրը մի առ մի
համարեց նորա ցոյց տուած երախտիքը թէ ի-
րէն և թէ Առուսաստանին, բայց թագադրու-
թիւնը, Պետրոսի տկար առողջութեան պատճա-
ռաւ, յետաձգուեցաւ մինչև առաջիկայ Մայիս
ամիսը:

1724ի Ապրիլի սկզբանը Կայսրը գնաց Մոս-
կուա, ուր նորանոց առաջ եկել ժողովուել էին
տէրութեան ամեն անուանի պաշտօնակալները,
և Պետրոսը ներկայ գտնուեցաւ իւր ամուսնոյ
թագադրութեանը, որ կատարուեցաւ Վերա-
փոխման մայր-եկեղեցւոյ մէջ, Մայիսի 7ին:

Այս տօնախմբութենից յետոյ Պետրոս
Կայսրը մնալով Մոսկուաի մէջ մինչ Յունիսի
16ը՝ վերադարձաւ իւր նոր աթոռանիստը. այս
վերջին անգամն էր, որ նախագահ մայրաքաղա-
քի բնակիչքը տեսան իւրեանց սիրական անմա-
հայիշատակ Կայսեր, որ միւս անգամ չըվերա-
դարձաւ դէպի նոցա:

Պետերբուրգ գնալով՝ Պետրոսը, ըստ իւր

սովորութեան սկսաւ իւր լայնածաւալ տէրութեան ամեն ազգի գործերովն պարապելու. բայց նորա տկարութիւնը օրէ օր սաստկանում էր. իսկ Օգոստոսի 30ին, երբ նա ընդառաջ գնաց Ս. Ալէքսանդր Նելսկիի նշխարներին, որ նորա հրամանաւ Վլադիմիր քաղաքից տեղափոխել էին Պետերբուրգ, և ս առաւել վատթարացաւ ճանապարհին :

Բայց նա ուշ չըզարձնելով իւր վատառողջութեանը, այլ և բժիշկների խիստ պատուէրին, որ առ ժամանակ մի թողնէր տէրութեան գործերը և ոտքը մայրաքաղաքից դուրս չընէր, Պետրոսը գնաց Լադօգա՛ի ջրանցքը զննելու: Երբ որ իւր զննութիւնը այդ փորելու ջրանցքի վրայ աւարտեց, Հոկտեմբերի 29ին մի փոքրիկ նաւով գնաց Սէստրօրէցկի գործարանը: Փոթորկալից եղանակը ստիպեց նորան Լախտա լճի ափին իջնել. այստեղից (աւանդ բաղդիդ, Ռուսաստան) դիտեց նա, որ մի նաւակ ջրասուղվում էր. իսկոյն իւր նաւակը՝ նորա մէջի նաւատիներով ուղարկեց այն թշուառներին օգնութիւն հասցնելու. բայց տեսնելով նաւաստիներու յամր շարժմունքը՝ չըհամբերեց և ինքը շտապեց օգնութեան. ընկաւ լճի մէջ և մինչև կուրծքը ջրումը մնաց այնքան, մինչև որ ազատեց խեղդուողներուն. բայց սաստիկ մրսելով՝ շուտացուց իւր մահուան րոպէն: Եւ երբ Պե-

տերբուրդ վերադարձաւ՝ միանգամայն տկարացած էր և ոչինչ բժշկական հնարք չէր կարող վերադարձնել նորա կորուսած առողջութիւնը. բայց և այդ արտասուելի վիճակումն արհամարհելով իւր մարմնու և հոգու տանջանքը, չէր դադարում անմահ Կայսրը իւր սիրական աշխարհի վերայ խնամք տանելու: Բայց նա սաստիկ մտատանջվում էր թէ՛ արդեօք որի՞ն սխախթողն էր իւր ժառանգութիւնը. արական սեռից ոչ մի մերձաւոր ազգական չունենալով, բայց իւր թոռնէն՝ Պետր Ալէքսէիվիչէն, նա տակաւին Ֆետրուարի 5ին հրատարակել էր աթոռաժառանգութեան հրովարտակ, որով սահմանադրուել էր այս օրէնքը թէ՛ «Քաղաքը իշխանը կարող է ինքը իւր կամքով ժառանգ ընտրելու»: Այդ յայտարարութեան հետ միասին լոյս ընծայուած էր մի ուրիշ գիրք՝ մակագրութենով ПРАВДА ВОЛИ ЦАРСКИЯ ֆէօֆան Պրոկոպովիչի յօրինածը, որի մէջ յառաջ բերած էին շատ օրինակներ և սխառմական վկայութիւններ, որք հաստատում էին այդ յայտարարութեան իմաստը:

Աւելորդ չենք համարում այստեղ յիշել Պետրոսի ընտանիքի մասին: Առաջին սրակից (Պետրոսի առաջին ամուսինից) Եւգոկիա զբշխոյից) Պետրոս Արքան ունէր երեք որդի՝ Ալէքսէյ, Պողոս և Ալէքսանդր. երկու առաջինքը

դեռ ևս մանկական հասակի մէջ լինելով՝ վախճանել էին, իսկ առաջինը վախճանեցաւ իւր քսան և ութամեայ հասակումն՝ հօր խնամքը, հոգսը և ակնկալութիւնը, որ ունէր նորա վերայ, չ'արդարացնելով: Ահա՛ Ալէքսէյ արքայորդու վարքագրութիւնը՝ Ալէքսէյ արքայորդին ծնաւ 169 ին. իւր կենաց առաջին տարիները մասամբ իւր մեծ մօր և մասամբ հարազատ մօր մօտ անցուց. մինչև 1698 թուականը Պետրոս Արքան զբաղած մերթ Աղովի արշաւանքով, մերթ ասպտամբներին հնազանդեցնելով և մերթ ճանապարհորդութիւններով՝ պարապ և միջոց չունէր իւր որդու սկզբնական դաստիարակութեան վրայ մտադրութիւն դարձնելու: Բայց յետոյ հասկացաւ, որ իւր անդրանկին մի վատթար, անբարոյական ուղղութիւն էին տուել, գրեթէ նորա միտքը ոչինչ օգտաւէտ գիտութիւնով չէին զարդարել, ոչինչ չէին սովորեցրել, և բացի դորանից՝ նորա մէջ անհաշտ ատելութիւն էին

*) Սյս մասին միանգամայն այլադժ են վերջին ժամանակներուս յայտնուած Ռուսաց պատմագիրների կարծիքն. բայց այդ կարծիքը տակաւին չունին այնքան հաստատ փաստեր, որք կարող լինէին չբերու առաջինը, որով համոզուած է Ռուսաց ազգի վերից մինչև ստորակարգ աստիճանը. այդ է պատճառը, որ մենք ոչ իբրև շլագիր Պետրոս Արքային նոյն կարծիքին մտած ենք հաւատարիմ, այլ յաւետ պաշտելով ճշմարտութիւնը. մանաւանդ մեր բարեխիղճ այլապէս կարծելու իրաւունք չունէինք՝ դասախօսքը այդպէս էին կարդացել մեր առաջ համալսարանական բեմերից:

սերմանել իւր ծնօղի դէմ: Ալէքսէյ արքայորդին իւր մանկական տարիները անցնելով Պետրոս Արքայի ոխերիմ և ծածուկ թշնամիներու մէջ, որոնք սոսաւացած էին հին նախապաշարմունքի մէջ, նոյն համոզմունքը սերմանել էին մատաղահաս տղայի սրտի մէջ՝ այնպէս պինդ, որ այնուհետև Պետրոսի ամեն ինամբը և ջանքը նորան ուղղելու, բարի ճանապարհի վերայ դնելու՝ անարդիւնք մնացին: Երբ որ Նաթալիա դշխոն իւր յարուցած վրդովմունքի համար պատուհասուեցաւ և մենաստանի մէջ փակուեցաւ՝ իննամեայ Ալէքսէյ արքայորդին յանձնուեցաւ նախ գերմանացի գիտնական Նէյգէբաուէրին, և ապա Բառօն Հինգէնին, որ իւր բոլոր ճիգը, բոլոր հոգսը՝ ի գործ դրաւ, որ արդարացնէ Պետրոս Արքայի ակնկալութիւնը, և ինքը Արքան անձանձիր մտքով վերահասու էր լինում իւր որդու դաստիարակութեանը. բացի ուսումնական պարապմունքէն, փոքր առ փոքր ընդելացնում էր նորան զինուորական և ծովային պաշտօնին և քաղաքական կառավարութեան. արշաւանքի գնալիս՝ սովորաբար հետն էր առնում նորան, փորձի համար զանազան գործեր էր սպասարում, հրամայում էր ներկայ գտնուել բոյարների Խորհրդարանի և շատ ուրիշ ատեանների մէջ: Թէ և այս կերպով Ալէքսէյ Արքայորդին ինչ ասես բան տովորեցաւ, բայց ՚ի ներ-

քուստ սաստիկ ատում էր ուսումնը: Երկու Նա-
ռիշկիները, շատ բոյարներ, մի քանի եկեղեցա-
կան անձինք նաև Արքայի քոյրը՝ Մարիա դըՉ-
լսոն, որոնց յանձնած էր արթուն աչքով խը-
նամբ տանել արքայորդու բարբի ու վարբի վե-
րայ, ոչ միայն չըջանացին կատարել Պետրոսի
խնդիրքը, այլ ընդհակառակն՝ առաւել մոլորե-
ցուցին նորա միտքը, զինաւորեցին իւր հօր
դէմ: Մի ժամանակ այս ամենը ծածկարար
էր լինում Արքայէն. բայց շուտով Արքան խե-
լամուտ եղաւ դործի խկութեանը. հեռացուց
վնասակար մարդոցմէ և ինքը պարապեցաւ որ-
դու դաստիարակութենովն. նախ և առաջ փորձ
փորձեց հեղաճամբոյր միջոցներով խրատել որ-
դուն և ուղիղ ճանապարհի վրայ դնել. բայց
տեսնելով նորա կամակորութիւնը՝ շատ անգամ
ստիպուած էր նախատելու նորա անուղղայ վար-
քը, եսկերել և յաճախ նաև իւր ձեռքով չարա-
չար պատուհասել: Այսպիսի խստութիւնը ոչ
միայն չուղղեց, այլ ևս առաւել գրգռեց ար-
քայորդուն, որոյ հետևանքն այն եղաւ, որ հայր
և որդի բաժանուեցան իրարմէ: Շատ ժամանակ
վրայ չանցած՝ որդին զղջաց և թողութիւն
խնդրեց հօրէն. Պետրոսը ներեց նորան և հաշ-
տուեցաւ հետը և հրամայեց օտար երկիրների
մէջ ճանապարհորդել: Պետրոսի հրամանով Ա-
լեքսէյ արքայորդին Գանիցիզ քաղաքումը պը-

սովուեցաւ. բայց և այդ ամուսնութիւնը մի առաքինի արքայադէն օրիորդի հետ չուղղեց խորտարարոյ արքայորդուն: Պետրոսը բարկութենից բորբոքած՝ հրամայեց նորան վերադառնալ Ռուսաստան, ուր նորա հետ եկաւ և նորա առաքինի ամուսինը, որ չորս տարի անհնարին տանջանքից յետոյ մեռաւ և թողուց նորան մի որդի՝ Պետրոս անունով և մի դուստր՝ Նաթալիա: Պետրոս Արքան տեսաւ, որ այլ ևս հնար չըկար իւր որդուն ուղղելու՝ հրամայեց նորան հրաժարուել արքայական աթոռէն՝ յօղուտ իւր կրտսեր եղբօր՝ Պետրոսին, որ ծնել էր Պետրոսի երկրորդ պսակից Եկատարինէի հետ: Բայց երբ որ Ալեքսը դաւաճանութիւն գործելով իւր արքայադէն ծնօղի դեմ և վախենալով նորա բարկութենից, փախաւ սահմանից դուրս՝ այնժամանակ ատենը, որ բաղկացած էր եկեղեցականաց և աշխարհականաց կարգի բարձրագոյն աստիճանաւորներէն, մահու դատաւճիռ կարգաց նորա վերայ: Եւ երբ որ Արքայորդու առաջև կարգացին այդ սոսկալի, բայց արդար դատաւճիռը՝ նա կաթուածահար մեռաւ բանտի մէջ, թէ և փոքր ինչ ժամանակ առաջ Պետրոսը ներկէ էր նորան, մոռանալով նորանից կրած վիշտերը:

Երկրորդ ամուսնութենից Պետրոսին ծնան երկու որդի, արքայսրդի Պետրոս, որ յայտա-

րարուած էր աթոռաժառանգ, և որ իւր եռամ-
եայ հտտակի մէջ վախճանել էր, և արքայորդի
Պաւլ, որ ծնելուց յետոյ նոյն հետայն վախճա-
նել էր. նմանապէս Պետրոսը ունէր երեք դուստր՝
Եղիսաբէթ, Աննա և Նաթալիա դշխոնները:

Դորանից երևում է, որ Պետրոս Կայսրը
վախճանելու ընդմէջ մեծ դժուարութեան մէջ
էր, թէ արդեօք որին պիտի նշանակէր իւր ժա-
ռանգը, և այդ մասին ոչոքի չէր յայտնել իւր
վճռական կամքը: Բայց թագադրելով իւր Եկա-
տարինէ ամուսինին, Մեծն Պետրոսը իբրև թէ
կամեցել էր ցոյց տալու, որ միայն նորան ար-
ժանի էր համարել իւր ժառանգը լինելու:

Տէրութեան դործերն այսպիսի վիճակի մէջ
էին, երբ Կայսրը իւր մահճի մէջ հիւանդ պառ-
կած՝ հասաւ 1725 տարին: Թէ և անտանելի տան-
ջանքը ոչ մի ընդմէջ չէր դադարում մորմոքել
նորա մարմինը, բայց Պետրոսը նորանոր տօնա-
խմբութիւններ, զբօսանքներ հնարելով, ասեւ
թէ կամենում էր մեղմացնել իւր հիւանդու-
թեան ոյժը, հեռացնել մահուան ընդմէջ, որ մեծ
մեծ քայլերով մօտենում էր իւր արքայազն զո-
հին: Այդպէս՝ նա հնարեց մի ծիծաղելի ծէս՝
Իշխան-Պապի ընտրութիւնը, որ միմոսական կեր-
պով կատարուեցաւ. բացի դորանից շատ ծաղ-
րաշարժ զբօսարքներ կատարուեցան նորա մահ-
ճի առաջև, որոնց Պետրոսը ՚ի բոլոր սրտէ անձ-

նատուր էր լինում մի և նոյն ժամանակ անհոգ չըմնալով տէրութեան գործերուն: Նա անձան- ձիր պարապած էր աշխարհի կառավարութի- նովն, ինքը կարգում էր բողոքներ և աղերսա- գիրներ, գրում կամ թելադրում էր հրաման- ներ, օրէնքներ և հրովարտակներ իւր հպատակ- ների համար և թղթակցութիւն էր անում Եւ- րոպիոյ թագաւորների հետ, և ինչպէս որ իւր կենդանութեան ժամանակ, այնպէս և մահու մահճի մէջ աշխատելով էր անցնում ժամանակը և ժամէ ժամ հանգչում, սպառում էր նորա թանգագին արքը: Յունուարի 16ին նորա հիւան- դութիւնը, նորա մարմնու տանջանքը մինչև այն աստիճան հասան, որ աշխարհիս մէջ ամենից հզօր Միապետը իւր ցաւերը սոսկալի հառա- չանքով արտայայտում էր իւր մօտ գտնուողնե- րուն: «Իմ վերայ նայելով իմացէ՛ք, թէ ինչ թշուառ արարած է մարդս⁴⁴, ասում էր նա:

Դժուար է նկարագրել վիճակը նորա երախ- տադէտ հպատակներին, երբ որ լսան նոքա ի- րենց կայսեր մահուան տագնապները. ժողո- վուրդը անթիւ բաղմութենով խոնուած էր ա- պարանի ջորս կողմը, ուր մահու հետ կուլում էր նոցա հոգեվարք Միապետը. ոչոք չէր ուզում հաւատալ, որ նա պիտի մեռնէր. ամենը ախ ու վախ քաշելով, արտասունքի հեղեղ թա- փելով յայտնում էր իւր հոգու տխրութիւնը:

Յունուարի 22ին Պետրոսը նկատեց, որ մահը արդէն շատ մօտեցել էր իրան. խոստովանեցաւ, հաղորդեցաւ և մնացած ժամանակը անցուց Սրբազան Մատենի հոգեշահ սասցուածքը լսելով, որ կարդում էին նորա համար :

Յունուարի 28ին, առաւօտեան 6 ժամին Մեծն ՚ի մարդկան հոգին աւանդեց իւր երկնաւոր Հօր ձեռքը :

Այսպէս վերջացուց իւր բաղմարդիւնք կեանքը ամենամեծը թաղաւորների մէջ, որոնք երբ և իցէ յայտնուել էին աշխարհիս երեսին, իւր կենաց 52 տարեկան հասակումն, անմահ փառքով թաղաւորելով Ռուսաց վերայ քառասուն երեք տարի :

Երազարդութիւն ոսկերացդ, անմահայիշատակ Բարերար և Կուսաւորիչ Ռուսաստանի :

Վ Ե Բ Զ

